

Centar za istraživanje etniciteta



Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji

Urednik
Zoran Lutovac



Goran Bašić
Katarina Crnjanski

Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji



Centar za
istraživanje
etniciteta

Beograd
2006.

Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji

Izdavači:

Friedrich Ebert Stiftung
Centar za istraživanje etniciteta

Za izdavače:

Zoran Lutovac
Goran Bašić

Urednik:

Zoran Lutovac

Priprema

za štampu:

APP tim, Beograd

Štampa:

Libra, Beograd

Tiraž:

500

Beograd, 2006.

ISBN 86-83767-17-5

Sadržaj

Predgovor	7
Lokalna demokratija i lokalna samouprava u nacionalno mešovitim opštinama u Srbiji	11
Lokalna demokratija i multikulturalnost	11
Administrativno-teritorijalna podela Srbije	17
Etnička struktura	21
Društveni položaj i normativna zaštita nacionalnih manjina u Srbiji	29
Društvene okolnosti	29
Ustavno-pravni položaj nacionalnih manjina u Srbiji	33
<i>Opšti uslovi i institucije zaštite prava nacionalnih manjina</i>	33
<i>Lokalna samouprava i ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Srbiji</i>	39
Delotvorno učešće nacionalnih manjina u političkom i društvenom životu	42
<i>Učešće pripadnika manjina u političkom životu</i>	44
<i>Učestvovanje političkih partija nacionalnih manjina u predstavničkim telima</i>	53
Narodna skupština	54
Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine	59
Učešće pripadnika nacionalnih manjina u predstavničkim telima i vlasti u lokalnim samoupravama	60
Učešće pripadnika nacionalnih manjina u organima javne uprave	68
<i>Zaštita lokalne manjine u opštinama u Srbiji</i>	80
<i>Nacionalni savet nacionalne manjine</i>	90
<i>Republički savet za nacionalne manjine</i>	94

Kulturna autonomija nacionalnih manjina	97
Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina	97
<i>Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina na lokalnom nivou</i>	100
<i>Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina u radu državnih organa</i>	107
<i>Vođenje postupaka na jezicima nacionalnih manjina</i>	108
<i>Izdavanje javnih isprava na jeziku i pismu nacionalne manjine</i>	113
<i>Upotreba ličnog imena pripadnika nacionalne manjine</i>	114
<i>Ispisivanje javnih naziva i natpisa</i>	116
Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina	119
<i>Predškolsko vaspitanje pripadnika nacionalnih manjina</i>	122
<i>Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina u osnovnoj školi</i>	122
Praksa u AP Vojvodina	123
Praksa u opštinama u centralnoj Srbiji	133
<i>Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina u srednjoj školi</i>	134
Praksa u opštinama u AP Vojvodina	135
Praksa u opštinama u centralnoj Srbiji	139
<i>Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina na višim školama i fakultetima</i>	139
<i>Udžbenici na jezicima nacionalnih manjina</i>	142
Informisanje na jezicima nacionalnih manjina	144
<i>Mediji na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini</i>	148
Pravo na govanje kulture	156
<i>Delatnosti i aktivnosti u oblasti kulture nacionalnih manjina u AP Vojvodina</i>	157
Politika multikulturalnosti: integracija ili segregacija	165

Predgovor

Limes je oduvek predstavljao izazov čovekovim osećanjima i željama da premosti suprotnosti i različitosti koje ga okružuju. Ostvareni san i prekoračenje jednog limesa često je predstavljalo uspostavljanje novih granica, ali i obnavljanje strasti za novim prekoračenjem. Zato istorija ljudskih sloboda i strasti ishodište ima u limesu, a život u graničnim područjima podrazumeva prožimanja protivrečnosti. Kao što je želeo da granice prevaziđe, čovek je težio i da ih uspostavi, ali ne kao limese svoje slobode, već kao uspostavljene konvencije u kojima sloboda može da diše.

Granice, međutim, ljudi nisu određivali samo u fizičkom smislu. One su stvarane i održavane i u kulturama, idejama, religijama, jezicima naroda i užih društvenih grupa. Svako razgraničenje podrazumeva postojanje područja limitrofnih dodira koja predstavljaju mesta susreta ljudi dobre volje, ali i izvore sporova i sukoba. Ove tačke dodira trebalo bi, po logici stvari, da premošćuju jaz između kultura, naroda, društvenih grupa, ali češće na tim mestima dolazi do lomoza i razdvajanja koji tinjaju kroz vreme i predstavljaju uzrok novih sporova i razdvajanja. Da to ne bude tako, limese ne bi treba doživljavati kao tvorevine koje bezuslovno moramo rušiti. Naprotiv, oni su nam preko potrebni, jer temelji naše kulture počivaju na formama i granicama. Temelj naše kulture jeste granica koju postavljamo prema drugima. Ukoliko bi, nekim čudom, nestale granice između različitih grupa, svet bi ličio na Hakslijevu viziju sveta u kojoj su svi srećni, jer svi dobijaju ono što žele i nikada ne žele ono što ne mogu dobiti. Limese ne treba rušiti, niti prekrajati. Dovoljno je prihvatiti ih kao prostor na kojem valja živeti i delati tako da postanu prirodna brana diktaturama jednoobraznosti i preterano naglašene specifičnosti.

Problem zaštite života, dostojanstva i imovine ljudi koji se telesnim izgledom, jezikom, verom, običajima ili shvatanjima života razlikuju od brojčano dominantnijih i po tim svojstvima homogenih skupina, prati čoveka od samih izvorišta savremene civilizacije. Univerzalne slobode i prava čoveka utemeljena su u religiji i običajnim zakonima, koje možemo smatrati pretečama savremenih regulativnih i funkcionalnih sistema. Ova, prirodna prava čoveka neodvojiva su od

potreba ljudi da živi slobodno i u zajednici sa drugima u kojoj će ostvariti zadovoljenje minimuma svojih životnih potreba. Grupa je čoveku pružala i sigurnost da nije usamljen u svetu svojih ideja, osećanja i potreba. Osećanje kolektivne pripadnosti, bez potrebe i mogućnosti da se upoznaju svi članovi grupe, jačalo je kroz istoriju i predstavljalo čvrsto uporište pred izazovima susreta sa grupama čije su vrednosti različite od sopstvenih. Od roda i plemena do moderne nacije ljudska vrsta je prešla put u kome je izgradila mnoštvo jasno podeljenih identiteta opterećenih različitim vrednosnim sistemima. Često, sopstvene vrednosti ocenjivane su superiornim i nastojale su se nametnuti drugim identitetima u smislu univerzalnih principa. Ukoliko su se iza ovakvih aspiracija nalazile moćne političke, ideološke i ekonomske institucije, crkve, države, koncerni, mogućnosti širenja imaginarnih univerzalija bile su veće. Politička i ekonomska moć, međutim, nisu garantovali potpun uspeh ukoliko je grupa koja se nalazila u deprivilegovanom položaju blagovremeno osetila da su ugrožene njene vitalne vrednosti i u tom smislu uspostavila odgovarajuće mehanizme zaštite.

Zaštita prava i osobenosti pojedinca koja proizilaze iz njegovog primarnog statusa kao člana određene rasne, etničke, verske, jezičke grupe širila se uporedo sa jačanjem statusa građana i mogućnostima ostvarivanja građanskih prava. U istoriji ljudskih odnosa ova prava su se širila postepeno, doživljavajući blistave trenutke, ali i čemerne padove u slučajevima prečestih verskih, etničkih i građanskih ratova.

Savremene prilike, naročito nakon 1989. godine, odnosno jednog od istorijskog raskršća od kojih istorija počinje ili se okončava, uslovile su s jedne strane, globalne društvene promene u kojima multikulturalnost predstavlja jednu od poluga razvoja, a s druge, pre naglašeno insistiranje na etno-kulturnim različitostima koje predstavljaju branu pred zahtevom za univerzalizacijom i unifikacijom vrednosti. Srbija, kao deo evropskog i regionalnog balkanskog multikulturalnog prostora, nastoji da definiše svoje mesto u opštim i regionalnim promenama. Čini se da robujući apstraktnoj nacionalnoj politici i arhaičnom društvenom obrascu koji počiva na paternalizmu, autoritarnosti i političkoj kulturi u čijem centru je vođa koji donosi neprikosnovene odluke, a na narodu je da ih spontano i demokratski podrži, Srbija teško i sporo izlazi iz krize sopstvenog identiteta koja

bezmalom traje ceo vek. Tokom perioda, koji je obuhvatio nekoliko generacija, promenilo se nekoliko državnih uređenja, u osnovi društvenih i političkih odnosa bile su i liberalna i marksistička ideologija, a država je imala i monarhijski i republikanski karakter, iskušana su i federativno i unitarno uređenje, uspostavljen parlamentarizam. Jedino što se nije menjalo bila je etnička, kulturna, jezička i verska heterogenost države koja je neprestano prožimala društvene odnose.

U tom smislu, dinamični društveni odnosi u zakasneloj srbijanskoj tranziciji protkani su finom i tananom niti etniciteta. Nevidljiva i neuhvatljiva priroda etniciteta uspeła je da ista zamršenu mrežu društvenih odnosa u kojoj različitost nužno ne predstavlja društveno bogatstvo. U takvoj konstelaciji multikulturalnost se poima kao fenomen koji pre razara društvene veze i podriđa stabilnost nacionalno heterogene zajednice, no što doprinosi društvenoj koheziji. Prečesto i većina i manjine gledaju preko plota čežljivo tragajući za primerom monokulturne zajednice kao njima prepoznatljive i razumljive osnove razvoja. Osnovni tip društvenih odnosa u takvoj multikulturalnoj zajednici zasnovan je na kulturnoj i prostornoj segregaciji etničkih zajednica i kontroli etniciteta kroz sistem minimuma institucionalno priznatih prava.

Svesni da je metodološki i teorijski teško objasniti prirodu fenomena multikulturalnosti, u Centru za istraživanje etniciteta izabrali smo multidisciplinarni pristup pomoću kojeg nastojimo da dođemo do rezultata koji ga u više empirijskih i teorijskih ravni objašnjavaju, te da na tim osnovama ponudimo rešenja koja mogu doprineti društvenoj koheziji i promeni vrednosnih stavova u smislu multikulturalnosti kao prednosti u razvoju zajednice. Do sada smo, između ostalog, zahvaljujući podršci Friedrich Ebert Stiftung, obavili više istraživanja i objavili monografije u kojima smo nastojali da afirmišemo ovakav pristup multikulturalnosti u regionu: *Demokratija i nacionalne manjine* (2002), *Demokratija i religija* (2003), *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi* (2003), *Perspektive multikulturalizma u državama zapadnog Balkana* (2004), *Iskušanja demokratije u multietničkim društvima* (2006), *Lokalna demokratija i multikulturalnost* (2006).

U ovoj monografiji nastojali smo da prikažemo aktuelno stanje u vezi sa položajem nacionalnih manjina u Srbiji i ukažemo na moguće pravce razvoja politike multikulturalnosti. U vezi sa tim prikupili

smo podatke koji pružaju relevantne kvantitativne i kvalitativne informacije o primerima dobre prakse i manama postojećeg sistema zaštite nacionalnih manjina. Podaci koje prezentujemo svakako nisu konačni i trebalo bi ih, u uslovima dinamičnih promena, neprestano dopunjavati i proveravati. Tokom prikupljanja podataka veliku pomoć su nam pružili gospodin Janoš Oros, gospođa Svetlana Vujović, gospodin Robert Kolar, gospođa Dušica Juzbašić i gospođa Mirjana Antić iz sekretarijata AP Vojvodina, gospođa Violeta Ćorić iz Ministarstva kulture i medija Vlade Republike Srbije, gospođa Ana Korelec, novinarka iz Beograda i profesorka Dubravka Valić Nedeljković iz Novosadske novinarske škole, kojima se posebno zahvaljujemo. Najzad velike zasluge za objavljivanje ove monografije pripadaju gospodinu Zoranu Lutovcu iz Friedrich Ebert fondacije koji je inicirao rad na njenom objavljivanju.

*Goran Bašić
Katarina Crnjanski*

Lokalna demokratija i lokalna samouprava u nacionalno mešovitim opštinama u Srbiji

Lokalna demokratija i multikulturalnost

Ukoliko prihvatimo da je demokratija u najširem smislu vladavina naroda pojam lokalne demokratije obuhvatao bi vladavinu naroda na lokalnom nivou. Potvrdu ovoga nalazimo i u činjenici da je lokalna demokratija sinonim pojma lokalna samouprava koji podrazumeva posebna oblik odlučivanja i upravljanja lokalnim zajednicama neposredno od strane stanovnika tih zajednica ili preko biranih predstavnika i drugih organa zajednice. Lokalna samouprava i nije ništa drugo nego oblik ili način ostvarivanja takozvane lokalne demokratije.¹

Pitanja lokalne samouprave u Srbiji regulisana su Zakonom o lokalnoj samoupravi koji je donet 2002. godine. Ovim Zakonom u našu pravnu i društvenu praksu uvedene su nove ideje u vezi sa participacijom građana, a sa stanovišta zaštite individualnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina značajan je član 18 kojim je predviđeno da se među izvornim nadležnostima opština nalazi i implementacija prava nacionalnih manjina.

Osmišljavanje mehanizama lokalne demokratije u multietničkim opštinama u Srbiji trebalo bi da doprinese stabilnim društvenim odnosima i prevazilaženju prikrivenih i otvorenih međuetničkih animoziteta. U formalnom smislu aktivnosti koje bi u tom smislu trebalo preduzimati uslovljene su ustavno-pravnim sistemom zemlje i aktima kojima jedinica lokalne samouprave uređuje pitanja iz svoje nadležnosti. U širem, društvenom smislu skup delatnosti koji bi trebalo da doprinesu međusobnom poverenju građana različitog etničkog porekla, jezičkog i kulturnog nasleđa zavise od građana, odnosno njihove inicijative i delotvorne participacije u radu lokalnih vlasti, slu-

¹ Milosavljević, Bogoljub, *Sistem lokalne samouprave u Srbiji*, SKOG, Beograd, 2005. str. 16

žbi i javnih ustanova. Proces izgradnje lokalne demokratije podrazumeva široko polje delovanja institucija civilnog društva, među koje ne spadaju isključivo nevladine organizacije već i crkvi i verskih zajednica, političkih partija, udruženja građana koja se bave položajem mladih, žena, lica sa posebnim potrebama i drugi. Ustanovljavanje komunikacije među njima i jačanje svesti da život u lokalnoj zajednici počiva na uvažavanju svake vrste različitosti i međusobnom postizanju dogovora u vezi sa rešavanjem zajedničkih problema doprinosi kreativnom osmišljavanju politike lokalne zajednice i preduslov je kako uključivanja građana u upravljanje javnim poslovima i javnim dobrom, tako i stabilnom razvoju.

U multietničkim sredinama poželjna atmosfera za jačanje lokalne demokratije trebalo bi da počiva na bilingvizmu ili multilingvizmu, očuvanju limitrofnih kulturnih areala među etničkim zajednicama i uvažavanju različitosti, manje u smislu trpljenja efemernih karakteristika pripadnika različitih etničkih grupa, a više u pogledu kompleksnog sagledavanja međusobnog uticaja kultura i zaštiti identiteta pripadnika lokalnih manjinskih zajednica.

Ustav Srbije sadrži odredbe koje predstavljaju pravni nazor uređenja multikulturalnog društva. Pored odredbi o razvijanju duha tolerancije, priznavanju prava nacionalnim manjinama na očuvanje posebnosti i ustanovljavanja osnove za razvijanje njihove institucionalne zaštite, Ustav definiše i kvalitativno nov pristup uređenju društvenih odnosa u multietničkim opštinama. Članom 180 obavezana je autonomna pokrajina i opština u kojima živi stanovništvo nacionalno mešovitog sastava da omogući srazmernu zastupljenost nacionalnih manjina u predstavničkim telima. Takođe, među ustavnim obavezama opština je pomenuto staranje o ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava. Ustavni okvir je tek osnova za razvijanje politika koje na lokalnom nivou trebaju da doprinesu prosperitetu u svakom pogledu. U multietničkim opštinama, pored razvijanja politike decentralizacije, jačanja svih lokalnih resursa i kapaciteta, napredak je moguće postići samo ukoliko se razvije sistem i efikasna mreža zakonskih i podzakonskih rešenja kao osnove pravne sigurnosti građana i poluga njihove motivacije da se aktivno uključe u društveni život lokalne zajednice.

Dosadašnja iskustva, na žalost ne uče nas primerima dobre prakse u vezi sa jačanjem lokalne demokratije jer u većini sredina preo-

vlađuje autoritaran obrazac političkog odlučivanja koji isključuje građansku inicijativu i participaciju. Retki su slučajevi delotvornog uticaja građana i propustljivosti okoštalih stranačkih interesa za ideje i inicijative koje dolaze izvan kruga istomišljenika. U multietničkim opštinama situacija je složenija jer se stranačka kompetetivnost poklapa sa etničkim različitostima tako da u uslovima oštire političke fragmentacije podstiče etnifikaciju politike, odnosno predominantno prožimanje opštih političkih kretanja faktorom etniciteta. Posledica takve politike koja je uslovljena odsustvom društvene strategije prema razvoju multikulturalne zajednice je segregacija etno-kulturnih grupa i slabljenje ionako krhkih društvenih veza među građanima različitog etničkog porekla.

Potvrdu prethodnih konstatacija predstavljaju rešenja koja su preduzeta u zakonima i drugim opštim aktima kojima se regulišu međuetnički odnosi i položaj nacionalnih manjina. Naime, opravdana društvena potreba da se ova materija uredi u smislu insistiranja na zaštiti prava manjina, odnosno sankcionisanju postupaka kojima se narušavaju međuetnički odnosi ukazuje na ozbiljnu društvenu krizu koja izvire iz pukotine koju u svakodnevnom životu produbljuje segregativni tip multikulturalnosti. Konstantno zanemarivanje ovih pitanja i odlaganje da se u dnevni red rasprave u široj političkoj zajednici unese i pitanje uređenja, a ne samo puke i stihijske kontrole multikulturalnosti, doprinosi da se u multietničkim lokalnim zajednicama građani osećaju nelagodno u dvostrukoj ulozi - pripadnika zajednice građana u kojoj ostvaruju većinu svojih životnih planova i pripadnika uže etno-kulturne grupe, kao zajednice porekla u kojoj je razvijen složen splet unutargrupnih veza i odnosa zasnovani na primordijalnom društvenom obrascu. Često je ove bazične društvene uloge teško pomiriti i dovesti u sklad, naročito u uslovima kada je politika multikulturalnosti zasnovana na konceptu *slobode od*, odnosno *slobode* koju država poklanja građanima.

Posledica takve politike, tačnije odsustva osmišljene politike multikulturalnosti, je jačanje etničke distance među građanima², konstitucionalizacija segregativnog multikulturalizma³ i nesigurnost etnič-

² Lazar Žolt, Dragan Koković, *Etnička distanca u Vojvodini*, Sociološki pregled, No. 3, jul-septembar 2005.

³ Ustav Srbije, član 1.

kih zajednica u lokalnim sredinama⁴. U takvim okolnostima nerealno je očekivati javnu politiku koja je sposobna da prepozna i artikuliše potrebe društva i građana u smislu jačanja njihove lokalne bezbednosti, a da pri tome ne kalkuliše sa njihovim etničkim pripadništvom.

Pri tome olako se prenebregava činjenica da razvoj lokalne demokratije, pored ostalog, zavisi i od društvenih odnosa i veza koje građani uspostavljaju u svojim zajednicama. Međusobni odnosi građana zasnovani su na mnogobrojnim individualnim i kolektivnim odrednicama njihovog identiteta, među kojima su i oni koji proizilaze iz njihove etničke ili nacionalne pripadnosti. Ponekad, pripadnost određenoj etničkoj zajednici može da utiče na život pojedinca nezavisno od njegovih životnih izbora i planova. Etničke raznolikosti i kulturni pluralizam heterogenih zajednica trebalo bi da budu njihova prednost i bogatstvo, ali, nažalost, često su i povod za nerazumevanje i netrpeljivost. Animiziteti među etničkim grupama uglavnom su zasnovani na narcisoidnoj etnocentričnosti, predrasudama i stereotipima koje pripadnici različitih etničkih grupa imaju u kolektivnom pamćenju.

U podeljenim zajednicama i društvima veze među građanima različitog etničkog porekla su labave i počivaju na krhkoj konstrukciji društvenog ugovora o zadovoljavanju minimalnog broja zajedničkih potreba. Takve zajednice jesu multikulturalne, ali u njima preovlađuju segregativni društveni odnosi koji uslovljavaju učvršćivanje stavova kod velikog broja pripadnika etničkih zajednica da su unutrašnje granice grupe jedino sigurno i prihvatljivo mesto. Mere i aktivnosti koje centralne i lokalne vlasti preduzimaju u takvim sredinama su uglavnom usmerene ka zaštiti identiteta zajednica koje se nalaze u manjinskom položaju. Efekti takvih mera su pozitivni u vezi sa očuvanjem etno-kulturnih posebnosti manjinskih zajednica i predstavljaju relativno efikasnu branu svakom obliku njihove asimilacije i akulturacije. Međutim, ukoliko se ovim merama prenaplašeno insistira na posebnosti zajednica onda se postiže sasvim suprotan efekat, jer među pripadnicima zajednice jačaju unutrašnje veze, a slabe spolja-

⁴ European Parliament, Voivodina: harassment of minorities, P6_TA(2004)0016, 29.09.2005; Florian Biber, Jenni Winterhagen, *Ethnic Violence in Voivodina: Glitch of Harbinger of Conflicts to Come*, ECMI, 206.

šnje integracione veze koje bi trebalo da počivaju na osnovnom društvenom dogovoru članova šire zajednice o tome u kakvom društvu, državi i lokalnoj zajednici žele da žive i ostvaruju svoje individualne i zajedničke planove.

Osmišljena integrativna politika koja je istovremeno usmerena ka spoljnim, širim uključivanjima u globalne kulturne, ekonomske i političke procese, ali i ka jačanju unutrašnjih kohezivnih veza među različitim društvenim grupama, među kojima značajno mesto zauzimaju nacionalne i etničke zajednice, složen je i dugotrajan proces koji se sprovodi na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Uspeh mera integracione politike je uvek neizvestan jer, ukoliko one nisu zasnovane na realnom sagledavanju prirode kultura i identiteta, koji su subjekt intervencije, i ukoliko ne postoji bazični društveni dogovor o uređenju višeetničke zajednice, moguć je razvoj suprotnih društvenih tokova - ka segregaciji i marginalizaciji manjinskih etničkih zajednica, odnosno ka ponomnom pozicioniranju etničkih zajednica u preuske granice homogeniteta.

Poželjan model društvenih odnosa u višenacionalnim zajednicama podrazumeva usklađenost socijalnih i političkih interesa različitih etno-kulturnih zajednica u vezi sa očuvanjem i unapređenjem njihovog identiteta i kultura. Da bi se uspostavila ravnoteža između različitih i često oprečnih interesa ovih društvenih grupa potrebno je da se osmisle valjane lokalne politike koje će počivati na univerzalnim principima jednakosti građana, nediskriminaciji, poštovanju ljudskih prava, toleranciji i uvažavanju različitosti. U sredinama koje su opterećene sećanjem na događaje u kojima su se etničke grupe sukobljavale i čiji pripadnici su međusobno bili nepravedni teško je izgraditi poverenje i integrativne društvene odnose. Proces, koji donose stabilnost zajednici i osnova su njenog društvenog prosperiteta, ostvaruju se sporo i mukotrпно. Njihova uspešnost je moguća samo ako su zasnovani na iskrenoj volji pripadnika etničkih zajednica da se suoče kako sa gresima koje su počinili njihovi preci ili oni sami tako i sa nepravdama koje su im nanete.

U vezi sa osmišljavanjem integracionih društvenih veza u čijoj osnovi su skladni međunacionalni odnosi trebalo bi voditi računa da se svaka etnička grupa može naći u situaciji i većine i manjine. U samim lokalnim zajednicama česte su situacije da se pripadnici većinske etničke zajednice nađu u položaju lokalne manjine. Što je

oblik teritorijalnog organizovanja zajednice širi broj ovakvih situacija je sve veći. U takvim situacijama naročitu odgovornost za stanje u vezi sa zaštitom identiteta ovih grupa, pored lokalnih vlasti, imaju pripadnici većine.

Za odgovorima na većinu pomenutih pitanja u vezi sa društvenom integracijom, multikulturalnosti, povoljnim međunacionalnim odnosima, građani i institucije u Srbiji tragaju duže vreme. U prošlosti, postojalo je više pokušaja da se odgovori na ova pitanja artikulišu u celovite integracione politike, ali su domašaji takvih rešenja bili kratkoročni i nisu dali željene rezultate. Među mnogobrojnim nedovršenim pitanjima ustavno-pravnog uređenja zemlje je položaj nacionalnih manjina. Pristup ovom problemu i način ostvarivanja prava, kao i integracija etničkih manjina u društveni život najbolji su indikatori stanja međuetničkih odnosa.

U Srbiji je, u vezi sa uređenjem položaja i zaštitom identiteta etnokulturnih manjina, institucionalno usvojena politika koja se oslanja na nova iskustva liberalizma sa multikulturalnosti, odnosno usvojeni su standardi zaštite prava nacionalnih manjina koji su preporučeni kroz multilateralne, bilateralne i regionalne dokumente koje su u poslednjih petnaestak godina kreirali Savet Evrope, OSCE, UN, Evropska komisija i druge organizacije. Suština ovih dokumenata je da standardizuje pitanja kulturne autonomije i uticaja manjina prvenstveno u vezi sa pitanjima politike zaštite sopstvenog kolektivnog identiteta.

Međutim, sa problemima institucionalizacije zaštite prava nacionalnih manjina i kreiranjem modela njihove integracije Srbija se suočila u teškim vremenima. Nakon ekonomskog kolapsa, etničkih tenzija u samoj zemlji i sukoba u kojima su građani Srbije neposredno i posredno učestvovali od 1991. do 2000. godine, kao i problema u vezi sa pitanjima identiteta unutar sopstvenog etničkog korpusa, trebalo je osmisliti politiku integracije manjina i zaštite njihovih identiteta koja će biti ne samo institucionalno korektni već i društveno prihvatljivi za većinsko stanovništvo i dovoljno privlačni za manjine.

U takvom složenom društvenom i političkom galimatijasu u Srbiji su, pre no što su kritički valjano promišljeni, implementirani pojedini mehanizmi pomenutih standarda zaštite manjina, koji u postojećim okolnostima pre doprinose rastakanju kohezivnih veza, no što u javnom životu grade integrativne odnose. Neki od ovih problema bili su

krajem devedesetih godina uočeni u iskustvima država koje su blagovremeno počele sa tranzicijom i da se u osmišljavanje politike društvene integracije u Srbiji ušlo sa više opreza mogla su se, ako ništa drugo, onda bar isključiti rešenja koja su se u praksi pokazala nedelotvornim.

Najzad, kako doći do odgovarajućih rešenja kada ni savremena liberalna teorija, ni praksa nisu odgovorile na izazove multikulturalnosti. Multikulturalnosti se danas, u okviru liberalnog diskursa, pristupa sa različitih aspekata i možda bi baš u toj činjenici trebalo tražiti rešenja. Naime, čini se da je u multikulturalnim društvima, kakvo je i naše, u kojima egzistira mnoštvo različitosti, nužno ne samo poštovanje različitosti već i poštovanje različitih pristupa različitostima. Društvo zasnovano na raznolikosti neće opstati ako građani, pripadnici različitih etno-kulturnih grupa, ne poštuju samu suštinu različitosti i ako se čvrsto ne opredele za život u zajednici mnogostrukih političkih i kulturnih identiteta. Dakle, za opstanak multinacionalne države nije dovoljno poštovanje apstraktne konstrukcije duboke različitosti već priznavanja konkretnih kulturnih identiteta. Pri tome treba voditi računa da se ne upadne u zamku u kojoj je ta vrsta društvene privrženosti proizvod uzajamnih solidarnosti, a ne njen mogući temelj.

Administrativno-teritorijalna podela Srbije

U sistemu javne uprave značaj lokalnih zajednica i lokalnih teritorijalnih jedinica je veoma izražen, a neophodnost ustanovljavanja lokalnih samouprava u administrativnom smislu je zasnovana na potrebi geografskog omeđavanja područja delovanja necentralnih organa radi razgraničenja njihove mesne nadležnosti.⁵ U tom smislu za utvrđivanje teritorije i granica svih teritorijalnih jedinica nadležna je Narodna skupština Republike Srbije koja je donela Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbiji po kojem teritorijalnu organizaciju zemlje čine opštine i gradovi i teritorijalne jedinice u kojima se ostvaruje lokalna samouprava, grad Beograd kao posebna teritorijalna jedinica i autonomne pokrajine kao oblici teritorijalne autonomije.

⁵ Đurić, Živka, *Lokalna uprava u Srbiji i Crnoj Gori*, Službeni glasnik, Beograd, 2005. str 128-129

mije. Okruzi i mesne zajednice i drugi oblici mesne samouprave nemaju karakter teritorijalnih jedinica.⁶ Ustav Srbije jemči građanima Srbije pravo na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu i definiše status dve autonomne pokrajine (član 176) i jedinica lokalne samouprave pod kojima podrazumeva opštine, gradove i posebno grad Beograd (član 188).

U sistemu teritorijalne organizacije Srbije opštine su osnovne teritorijalne jedinice. Obrazuju se na celoj teritoriji države i ispod njih ne postoje niži oblici teritorijalnog organizovanja u smislu Zakona o teritorijalnoj organizaciji Srbije. Teritorija opštine se sastoji od područja jednog ili više naseljenih mesta, odnosno područja katastarskih opština. Opština kao nosilac lokalne samouprave obavlja izvorne i poverene poslove, donosi statut i bira svoje organe: skupštinu, izvršni savet, upravna i radna tela.

Teritorija grada se na osnovu zakona utvrđuje istovetno kao i teritorija opština na osnovu popisa naseljenih mesta i katastarskih opština koje mu pripadaju. Status grada, pored Beograda, imaju Novi Sad, Niš, Kragujevac i Priština.

U Srbiji postoji 169 opština, ali ovome broju treba dodati i katastarske opština u gradovima kojih je ukupno 29 - u Beogradu 17, Novom Sadu 2 i Kragujevcu i Nišu po 5. Sa prosekom od 50.000 stanovnika opštine u Srbiji su najbrojnije u poređenju sa jedinicama lokalnih samouprava u drugim evropskim državama. Pri tome trebalo bi imati u vidu da je u pojedinim opštinama u Srbiji nastanjeno oko 250.000 stanovnika, a da postoje i opštine sa manje od 10.000 stanovnika. Razlike među njima su izražene u pogledu infrastrukture, ekonomske snage, veličine teritorije, ali i pogledu etničke strukture stanovništva.

Okruzi su oblik dekoncentracije vlasti u Srbiji, odnosno prenošenja dela vlasti sa centralnih organa na njene ispostave, odnosno ekspoziture u određenim područjima. Okruzi ne raspolažu izvornim nadležnostima i nisu oblik decentralizacije ili regionalizacije vlasti već je reč o područnim centrima državne uprave, odnosno područnim administrativnim centrima. Dakle, okrug je ispostava republičkih mini-

⁶ Milosavljević, Bogoljub, *Sistem lokalne samouprave u Srbiji*, SKOG, Beograd, 2005. str. 71

starstava i upravnih organizacija i u njemu su organizacione jedinice tih ministarstava i organizacija, koji zajedno čine područni centar državne uprave.⁷ Osnovani su odlukom Vlade Srbije 1991. godine kada je ustanovljeno 29 okruga⁸ od kojih su pet na teritoriji AP Kosovo i Metohija. Radom okruga upravlja načelnik postavljen odlukom Vlade. Nadležnost načelnika okruga je, pored ostalog, da obezbedi saradnju sa organima opština, gradova i autonomnih pokrajina.

Naseljeno mesto kao i katastarska opština ne predstavlja teritorijalnu jedinice, već deo teritorije opštine. Pod pojmom naseljeno mesto podrazumeva se izgrađena seoska, gradska ili mešovita životna zajednica koja ima svoj naziv, osnovnu infrastrukturu, stambene objekte i druge objekte neophodne za zadovoljavanje potreba ljudi koji tu žive. Naseljeno mesto može biti u sastavu samo jedne opštine, a na teritoriji jedne opštine dva naselja ne mogu imati isti naziv. Registar naseljenih mesta vodi republički organ nadležan za poslove statistike, a o promeni naziva naseljenog mesta odlučuje Vlada, odnosno

⁷ Milosavljević, *Ibid.*, str 24

⁸ Okruzi u Srbiji su: Mačvanski, Kolubarski, Podunavski, Braničevski, Šumadijski, Pomoravski, Borski, Zaječarski, Zlatiborski, Mačvanski, Raški, Rasinski, Nišavski, Toplički, Pirotski, Jablanički, Pčinjski (u centralnoj Srbiji), Severno-bački, Srednje-banatski, Severno-banatski, Južno-banatski, Zapadno-bački, Južno-bački, Sremski (u Vojvodini) i Kosovski, Pečki, Prizenski, Kosovsko-mitrovački i Kosovsko-pomoravski (na Kosovu)

organ Vlade zadužen za poslove lokalne samouprave, na osnovu predloga skupštine opštine.⁹

U teritorijalno-administrativnom ustrojstvu zemlje značajno mesto zauzimaju autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo i Metohija koje su čl. 182 Ustava Srbije definisane kao oblici teritorijalne autonomije. Iako se etnički kriterijum ne pominje među razlozima za ustanovljavanje autonomne oblasti kao oblika teritorijalne organizacije zemlje bitna obeležja obe autonomne pokrajine je etnička heterogenost stanovništva¹⁰.

⁹ Među nadležnostima lokalnih samouprava su i one koje se odnose na utvrđivanje opštinske heraldike i praznika. Simboli opštine se utvrđuju statutom i njihova sadržina treba da odgovara istorijskim i stvarnim činjenicama, a njima se ne smeju povređivati opšti i državni interesi, nacionalna i verska osećanja ili javni moral. Na odredbe statuta i drugih akata kojima se uređuju simboli saglasnost daje ministarstvo nadležno za poslove lokalne samouprave. Pošto se dobije ta saglasnost, simboli jedinice lokalne samouprave mogu da se ističu, i to samo uz državne simbole (državni grb i zastavu), s tim što je u službenim prostorijama organa jedinica lokalne samouprave dozvoljeno isticanje samo državnih simbola i simbola te jedinice a ne i drugih simbola. Skupština opštine je ovlašćena da daje saglasnost na upotrebu imena, grba i drugog obeležja opštine. Skupština opštine takođe utvrđuje nazive naseljenih mesta, uliva, trgova, sela, zaselaka i drugih mesta u jedinici lokalne samouprave pri čemu postoje obaveze konsultovanja lokalnog stanovništva i poštovanja istorijskih, etničkih, verskih i drugih razloga kojim se rukovodi prilikom utvrđivanja ili promene naziva nekog od pomenutih delova opštine. Skupština opštine ili grada je obavezana da dostavi statut i druge akte kojima se uređuju simboli, praznici i nazivi ulica, trgova i drugih delova naseljenih mesta ministarstvu nadležnom za poslove lokalne samouprave, radi davanja saglasnosti. Ministarstvo je ovlašćeno da odbije davanje saglasnosti ako sadržina odredbi statuta ili drugog akta ne odgovara istorijskim ili stvarnim činjenicama, ako se njima povređuju opšti i državni interesi, nacionalna i verska osećanja i drugo

¹⁰ Ustav Srbije koji proglašen u novembru 2006. godine reguliše pravo građana na pokrajinsku autonomiju i lokalnu samoupravu, donošenje posebnog zakona kojim se reguliše suštinska autonomija Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija, mogućnost osnivanja novih i ukidanje ili spajanje postojećih autonomnih pokrajina, njihove nadležnosti, finansiranje i pravne akte. Posebna pažnja u Ustavu posvećena je Autonomnoj pokrajini Kosovo i Metohija koja se pominje u preambuli ustava i zakletvi koju predsednik Republike polaže pred Narodnom skupštinom prilikom stupanja na dužnost (član 114).

Autonomna pokrajina Kosovo, je nakon višegodišnje ustavno-pravne i institucionalne krize, poremećenih društvenih i međuetničkih odnosa i najzad intervencije NATO 1999. godine, na osnovu Odluke Saveta bezbednosti UN 1244 pod ingerencijom, odnosno pod faktičkom upravom međunarodne zajednice. I dok se u ovoj pokrajini pod nadzorom UN razvijaju institucije koje će u zavisnosti od rezultata predstojećih pregovora o statusu Kosova biti, na neki način, uključene u sistem javne uprave u Srbiji ili će se razvijati izvan njenog teritorijalnog ustrojstva, AP Vojvodina, u okviru administrativno teritorijalnog ustrojstva zemlje samostalno obavlja poslove kako iz svog izvornog delokruga tako i od one koji su joj povereni od Republike. Za vršenje tih organa AP Vojvodina je obrazovala svoje organe - skupštinu, izvršno veće, organe uprave i uz saglasnost Narodne skupštine Republike Srbije donela svoj Statut.

Iako je Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo Republike Srbije, u ovom radu svi podaci, analize, eksploracije i projekcije odnosiće se na teritoriju Srbije bez Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija zbog toga što Srbija kao savremena demokratska država na ovom prostoru ne funkcioniše od početka osamdesetih godina XX veka, a institucionalno nije prisutna od 1999. godine. Ukoliko bi se u analize uključila i situacija na Kosovu, onda bismo se suočili sa problemom koji prevazilazi pitanja ostvarivanja prava nacionalnih manjina i upustili se u kompleksnu raspravu o problemima organizovanja multietničkih društava.

Etnička struktura

Prema rezultatima Popisa stanovništva koji je sproveden u proleće 2002. godine u Srbiji bez Kosova živi 13,47% stanovništva koje pripada nacionalnim manjinama, što je svrstava među zemlje sa naglašeno homogenom strukturom stanovništva. Pored 82,86% lica koja su se izjasnila da pripadaju srpskom stanovništvu, 2,03% stanovništva koje se nije nacionalno opredelilo ili se izjasnilo za regionalnu pripadnost, u Srbiji žive brojne nacionalne manjine, među kojima su najbrojniji Mađari sa 293.299 pripadnika (3,91%), Bošnjaci sa 136.087 (1,81%) i Romi sa 108.193 (1,44%) lica.

Tabela 1: Etnički sastav stanovništva Srbije po popisu iz 2002. godine (bez Kosova i Metohije)

Etnička pripadnost	Srbija	%	Centralna Srbija	%	Vojvodina	%
UKUPNO	7.498.001		5.466.009		2.031.992	
Srbi	6.212.838	82,86	4.891.031	89,48	1.321.807	65,05
Crnogorci	69.049	0,92	3.3536	0,61	35.513	1,75
Jugosloveni	80.721	1,08	30.840	0,56	49.881	2,45
Albanci	61.647	0,82	59.952	1,10	1.695	0,08
Bošnjaci	136.087	1,81	135.670	2,48	417	0,02
Bugari	20.497	0,27	18.839	0,34	1.658	0,08
Bunjevci	20.012	0,27	246	0,00	19.766	0,97
Vlasi	40.054	0,53	39.953	0,73	101	0,00
Goranci	4.581	0,06	3.975	0,07	606	0,03
Mađari	293.299	3,91	3.092	0,06	290.207	14,28
Makedonci	25.847	0,34	14.062	0,26	11.785	0,58
Muslimani	19.503	0,26	15.869	0,29	3.634	0,18
Nemci	3.901	0,05	747	0,01	3.154	0,16
Romi	108.193	1,44	79.136	1,45	29.057	1,43
Rumuni	34.576	0,46	4.157	0,08	30.419	1,50
Rusi	2.588	0,03	1.648	0,03	940	0,05
Rusini	15.905	0,21	279	0,01	15.626	0,77
Slovaci	59.021	0,79	2.384	0,04	56.637	2,79
Slovinci	5.104	0,07	3.099	0,06	2.005	0,10
Ukrajinci	5.354	0,07	719	0,01	4.635	0,23
Hrvati	70.602	0,94	14.056	0,26	56.546	2,78
Česi	2.211	0,03	563	0,01	1.648	0,08
Ostali	11.711	0,16	6.400	0,12	5.311	0,26
Neopredeljeni	107.732	1,44	52.716	0,96	55.016	2,71
Regionalna pripadnost	11.485	0,15	1.331	0,02	10.154	0,50
Nepoznato	75.483	1,01	51.709	0,95	23.774	1,17

Izvor: Saopštenje br. 295, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.

Centralna Srbija

Razlike u demografskom razvitku stanovništva prema nacionalnosti, kao i ekonomski, socio-kulturni i politički činioci, uticali su na teritorijalni razmeštaj stanovništva centralne Srbije, koji odlikuje procesi nacionalne homogenizacije i prostorno-demografske polarizacije. Tako, Srbi imaju apsolutnu većinu u sto devet opština, Bošnjaci u tri opštine (Tutin 94,2%, Novi Pazar 78,2% i Sjenica 75,5%), Albanci u dve (Preševo 89,1% i Bujanovac 54,7%), dok Bugari u jednoj opštinu imaju apsolutnu većinu u ukupnom stanovništvu (Bosilegrad 70,9%). Od ostalih etničkih zajednica, neke su veoma disperzivno nastanjene - na primer, Romi, dok su druge koncentrisane u određenim regionima - Vlasi u severoistočnoj Srbiji.

Albanci

Najveći broj Albanaca u Srbiji živi u Pčinjskom okrugu, u opštinama Preševo i Bujanovac koje su prostiru duž granice sa Kosovom. U Bujanovcu živi 23.681 građana albanske narodnosti gde čine 54,69% ukupnog stanovništva, a u Preševu 31.098, odnosno 89,10%.

U opštini Medveđa, koja prema teritorijalno-političkoj organizaciji zemlje pripada Jablaničkom okrugu živi 2.816 Albanaca koji čine 26,17% ukupnog stanovništva opštine. Prema aktuelnom popisu stanovništva, u ostalim delovima Srbije živi još 4.052 Albanca, od čega 1.492 živi u Beogradu.

Bošnjaci

Većina Bošnjaka u Srbiji živi u Sandžaku, koji leži u jugozapadnom delu zemlje - na međi sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom. U srbijanskom delu Sandžaka ima šest opština koje su podeljene u dva okruga: Novi Pazar i Tutin se nalaze u Raškom okrugu - sa sedištem u Kraljevu, a Nova Varoš, Priboj, Prijepolje i Sjenica su u Zlatiborskom okrugu - sa sedištem u Užicu. U tri sandžacke opštine, Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici, Bošnjaci imaju apsolutnu većinu u ukupnom stanovništvu. U novopazarskoj opštini živi 65.593 Bošnjaka (76,27%) i 17.599 lica srpske nacionalnosti (20,46%), u Tutinu je 28.319 Bošnjaka (94,23%) i 1.299 Srba (4,32%),

a u Sjenici je broj bošnjačkog stanovništva 20.512 (73,34%), a srpskog - 6.572 (23,50%). U ostalim opštinama srbijanskog Sandžaka većinu stanovnika čine Srbi, a brojna je i bošnjačka zajednica - u Novoj Varoši 1.028 (5,14%), Priboju 5.567 (18,33%) i Prijepolju 13.109 (31,83%).

Bugari

Najveći broj pripadnika bugarske nacionalne manjine pretežno je nastanjen u opštinama Dimitrovgrad i Bosilegrad. U Dimitrovgradu bugarska populacija broji 5.836 (49,68%), a u Bosilegradu 7.037 lica (70,86%). U Niškom okrugu živi još 866 pripadnika bugarske nacionalne manjine, a preostali broj od 18.839 lica bugarske nacionalnosti nastanjen je u drugim mestima centralne Srbije - Babušnici 1.017, Surdulici 1.004, Pirotu 454 i Vranju 351, dok se Vojvodini se 1.658 građana izjasnilo da pripada bugarskoj manjini, a najviše ih je nastanjeno u Pančevu (563).

Vlasi

U centralnoj Srbiji, naročito u njenom severoistočnom delu, brojem se izdvajaju pripadnici vlaške etničke zajednice kojih je 39.953. Na poslednjem popisu utvrđeno je da u Vojvodini živi samo 101 lice koja su se izjasnila da pripadaju vlaškoj nacionalnoj manjini.

Vlasi pretežno nastanjuju opštine Borskog okruga u kojem ih je 16.449, odnosno u opštini Bor 10.064 (18,03% od ukupnog broja stanovnika), Negotinu 3.000 (6,91%) i Majdanpeku 2.817 (11,88%). U Braničevskom okrugu živi 14.083 građana vlaške nacionalnosti. Najbrojniji su u opštinama: Kučevo 5.204 (27,67%), Žagubica 3.286 (22,05%) i Petrovac 3.535 (10,24%). U Zaječarskom okrugu je popisano 7.155 Vlaha - u Boljevcu 4.162 (26,26%) i u Zaječaru 2.981 (4,52%).

Muslimani

Prema poslednjem popisu, u Srbiji se 19.503 lica izjasnilo pod odrednicom Muslimani, od kojih 8.222 lica živi u sandžačkim opštinama. Osim u Sandžaku Muslimani su nastanjeni i u drugim delovi-

ma Srbije - u Beogradu je popisano 4.617 Muslimana, u Novom Sadu 1.015, a manje zajednice naseljene su u Mačvanskom okrugu - u Malom Zvorniku 486, Loznici 555 i Šapcu 512.

Romi

Prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva u Srbiji je nastanjeno 108.193 Roma, od kojih 79.136 živi u centralnom delu države, a 29.057 u AP Vojvodini. U glavnom gradu evidentirano je 19.191 pripadnika romske nacionalne manjine, a brojni su i u drugim gradovima - u Novom Sadu živi 1.740 pripadnika romske nacionalne manjine, u Kragujevcu 1.154 i u Nišu 5.687.¹¹ Opštine u kojima romska populacija broji više od hiljadu pripadnika su Subotica (1.454), Zrenjanin (2.471), Kikinda (1.564), Vršac (1.186), Kovin (1.143), Pančevo (1.392), Beočin (1.048), Stara Pazova (1.085), Šabac (1.001), Valjevo (1.314), Smederevo (1.801), Požarevac (2.603), Kragujevac (1.154), Bor (1.259), Kruševac (1.746), Aleksinac (1.434), Doljevac (1.049), Žitorađa (1.142), Prokuplje (1.809), Bela Palanka (1.228), Piroć (1.920), Bojnik (1.363), Lebane (1.163), Leskovac (6.989), Bujanovac (3.867), Vladičin Han (1.118), Vranje (4.647) i Surdulica (2.119).

Vojvodina

U etničkom pogledu Vojvodinu odlikuje izrazito heterogena struktura stanovništva bimodalnog tipa, jer brojem preovlađuju dve etničke zajednice - Srbi i Mađari, koji čine gotovo 80% celokupnog stanovništva.

Mađari

Pripadnici mađarske nacionalne manjine u strukturi stanovništva Vojvodine čine 14,28% i pretežno nastanjuju severne vojvođanske

¹¹ Podatke o broju romske populacije u Srbiji trebalo bi prihvatiti uslovno. Naime, evidentno je da je njihov broj višestruko veći i da se zbog brojnih razloga Romi ne izjašnjavaju o svojoj nacionalnosti. Opširnije videti u Božidar Jakšić, Goran Bašić, *Umetnost preživljavanja - gde i kako žive Romi U Srbiji* Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005.

okruge - Severno-bački i Severno-banatski, gde imaju apsolutnu većinu stanovništva u šest opština: Kanjiži 23.802 (86,52%), Senti 20.587 (80,52%), Adi 14.558 (76,65%), Bačkoj Topoli 22.543 (58,94%), Malom Idošu 7.546 (55,92%) i Čoki 7.133 (51,57%). Relativnu većinu stanovništva ostvaruju u Bečeju - 20.018 (48,84%) i Subotici - 57.092 (38,47%).

Mađari nastanjuju i druge opštine, a brojnije enklave nalaze se u Novom Sadu (15.687 - 5,24%), Zrenjaninu (14.211 - 10,76%), Somboru (12.386 - 12,73%), Kikindi (8.607 - 12,85%), Temerinu (8.341 - 29,50%), Novom Bečeju (5.127 - 19,23%), Kuli (4.082 - 8,46%), Pančevu (4.037 - 3,17%), Žitištu (4.017 - 19,69%), Srbobranu (3.920 - 21,95%), Novom Kneževcu (3.864 - 29,78%), Apatinu (3.785 - 11,54%), Kovinu (3.408 - 9,26%), Kovačici (2.935 - 10,52%), Vrbasu (2.885 - 6,29%), Vršcu (2.619 - 4,82%), Novoj Crnji (2.369 - 18,65%), Sečnju (2.068 - 12,63%), Plandištu (1.619 - 12,10%), Odžacima (1.572 - 4,42%), Bačkoj Palanci (1.490 - 2,44%) i Rumi (1.306 - 2,18%).

Hrvati

Ukupan broj građana hrvatske nacionalnosti u Srbiji iznosi 70.602 lica. Najbrojniji su u Vojvodini gde je popisano 56.546 što čini 2,78% ukupnog stanovništva pokrajine. Hrvatsko stanovništvo je najbrojnije u Subotici gde ih je 16.668, što čini 11,25% ukupnog stanovništva opštine, Somboru 8.106 (8,33%), Novom Sadu 6.263 (2,09%), Apatinu 3.766 (11,48%), Sremskoj Mitrovici 2.547 (2,97%), Šidu 2.086 (5,35%), Rumi 1.987 (3,31%), Indiji 1.904 (3,84%), Staroj Pazovi 1.615 (2,39%), Baču 1.389 (8,54%), Pančevu (1.168 - 0,92%) i Sremskim Karlovcima 753 (8,52%), a u glavnom gradu Beogradu popisano je 10.381 pripadnika hrvatske nacionalne manjine.

Slovaci

Slovaci, kojih je 59.021 tradicionalno nastanjuju opštine Kovačica gde živi 11.455 Slovaka (41,07% ukupnog stanovništva opštine) i Bački Petrovac 9.751 (66,42%), a u Novom Sadu ih je 7.230 (2,42%). Pored ovih opština, pripadnici slovačke manjine nastanjuju i druge opštine: u Staroj Pazovi ih je 5.992, Bačkoj Palanci 5.837, Baču 3.213, Šidu 2.521, Zrenjaninu 2.403, Pančevu 1.578, Alibunaru 1.195, Odža-

cima 1.002, a u Beogradu ih je ukupno 2.199, od čega najveći broj Slovaka živi u opštinama Zemun i Surčin (1.591).

Rumuni

Pripadnika rumunske nacionalne manjine ima 34.576, a najbrojniji su u opštinama Alibunar 6.076, Vršac 5.913 i Pančevo 4.065. U znatnijem broju Rumuni žive i u opštinama: Zrenjanin 2.511, Kovačica 1.950, Žitište 1.837, Kovin 1.363, Apatin 1.191 i Bela Crkva 1.101.

Makedonci

Trećina pripadnika makedonske nacionalne manjine nastanjena je u glavnom gradu - u Beogradu živi 8.372. Više od hiljadu pripadnika makedonske manjine živi u tri opštine Vojvodini - u Pančevu ih je 5.276 (4,15%), Novom Sadu 1.144 (0,38%), a u opštini Plandište 1.297 (9,70%). Makedonci su u manjem broju nastanjeni i u opštinama u Centralnoj Srbiji - u Boru ih je prema Popisu stanovništva 2002. godine bilo 540, a u gradu Nišu 715.

Bunjevci

Bunjevaca je prema Popisu stanovništva iz 2002. godine bilo 20.012, a od toga 18.984 je nastanjivalo dve vojvođanske opštine - Suboticu 16.254 i Sombor 2.730. Značajno je naglasiti da u ovim opštinama živi 94,86% od ukupnog broja svih pripadnika bunjevačke manjine u Srbiji.

Rusini

Od 15.905 Rusina u Srbiji 15.626 je nastanjeno u Vojvodini. U većem broju pripadnici rusinske manjine tradicionalno naseljavaju Kulu 5.398, Šid 1.318, Vrbas 3.765, Novi Sad 2.032, Žabalj 1.407 i Sremsku Mitrovicu 691. U ovih šest opština živi 91,86% svih Rusina u Srbiji.

Ukrajinci

Ukrajincima je u Srbiji 5.345, a samo 719 pripadnika ove manjine živi u Centralnoj Srbiji. U Vojvodini živi oko četiri petine Ukrajinaca (4.635). Najbrojniji su u opštini Kula gde ih je 1.453, dok u manjem broju žive u Vrbasu (975), Sremskoj Mitrovici (593), Novom Sadu (482) i Inđiji (422).

Slovinci

Poslednjim Popisom stanovništva evidentirano je 5.104 Slovenaca u Srbiji, od kojih je skoro polovina nastanjena u Beogradu (2.084). U Novom Sadu ih je 443, u Nišu 92, a ostali su rasejani u svim okruzima u malom broju.

Nemci, Rusi, Česi i Goranci predstavljaju manjine koje imaju manje od 5.000 pripadnika evidentiranih poslednjim Popisom stanovništva. Za malobrojne manjine koje su iskazane Popisom stanovništva je karakteristično to da uglavnom žive u većim gradovima u Srbiji. Nemci, kojih je 3.901, u manjem broju nastanjuju nekoliko vojvođanskih opština. Prema podacima sa Popisa najviše ih je u Novom Sadu (410), Somboru (339), a malobrojne zajednice evidentirane su i u Subotici (272), Zrenjaninu (181), Apatin (159), Kuli (158). Od 2.588 Rusa 1.049 živi u Beogradu, a ostali su u izuzetno malom broju disperzirani gotovo u svim okruzima. Čeha je 2.211, a najbrojnije enklava je u opštini Bela Crkva (814) gde živi čak 36,82% svih Čeha u Srbiji. Od 4.581 Goranaca koji žive u Srbiji, čak 3.340 nastanjeno je u Beogradu, a 358 u Novom Sadu.

Društveni položaj i normativna zaštita nacionalnih manjina u Srbiji

Društvene okolnosti

Zaštita prava nacionalnih manjina u Srbiji nije institucija novijeg datuma. Razvijeni sistem zaštite etno-kulturnog identiteta pripadnika nacionalnih manjina u Srbiji postojao je i tokom njene socijalističke prošlosti, odnosno egzistencije jugoslovenske zajednice. Iako je nesumnjivo pripadala redu kvazi socijalističkih društava, jugoslovenska zajednica se odupirala voluntarizmu socijalističke internacionale po kojem je nacionalno pitanje trebalo da bude rešeno u okviru solidarnosti radničkog pokreta i nastojala je da pažnju posveti kako definisanju integrativnog identiteta zajednice, tako i zaštiti manjinskih kultura.

Kako je najveći broj etničkih zajednica, odnosno pripadnika nacionalnih manjina u Jugoslaviji nastanjivao upravo područje Srbije, odnosno njene autonomne pokrajine Vojvodinu i Kosovo, u normativi i prakse ove jugoslovenske republike nalazimo najviše elemenata zaštite prava pripadnika etno-kulturnih zajednica, od kojih je u savremenom dobu većina sadržana u međunarodnim standardima zaštite prava nacionalnih manjina. Pripadnicima nacionalnih manjina garantovana su prava, a u velikoj meri su bila i ostvarena, u pogledu očuvanja etno-kulturnog identiteta i participacije njihovih predstavnika u javnom i političkom životu. Ustavom SFRJ iz 1974. godine i tadašnjim Ustavom Srbije jasno je definisan položaj nacionalnih manjina čiji pripadnici su ostvarivali pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, da neguju svoju kulturu organizovani u nacionalne matice, kulturna udruženja, pozorišta, postojale su brojne izdavačke kuće koje su pored izdavačke delatnosti na jezicima nacionalnih manjina objavljivali i druga izdanja, na jezicima manjina emitovani su celodnevni ili višečasovni radijski i televizijski programi, a pripadnici nacionalnih manjina su u skladu sa uslovima koji su propisani zakonom, a koji su bili u vezi sa brojnošću i teritorijalnom disperzijom manjin-

skih zajednica, u službenoj komunikaciji upotrebljavali maternji jezik i svoja pisma. Politička participacija nacionalnih manjina ostvarivala se u okviru jednopartijske organizacije političkog života, ali uz manje više doslednu primenu institucije "ključa" koja je obezbeđivala zastupljenost predstavnika nacionalnih zajednica u sistemu donošenja odluka. Iako je ovakav sistem zaštite prava nacionalnih manjina bio opterećen opštim nedostatkom demokratskog legitimiteta i diskriminacijom prema identitetima pojedinih etničkih zajednica, neosporno je da su njegovi domašaji pretežno bili pozitivni u smislu stvaranja uslova za očuvanje identiteta i kulture nacionalnih manjina¹².

Raspad SFRJ doneo je nove okolnosti u kojima su takozvane stare nacionalne manjine izgubile realne osnove i infrastrukturu za efektivan razvoj etno-kulturnog identiteta, a u društvenom životu pojavile su se nove manjine, odnosno pripadnici naroda koji su u jugoslovenskoj zajednici bili konstitutivni narodi. Tokom devete decenije XX veka razorene su osnove finansiranja manjinskih matice i udruženja, kao i institucija koje su u sistemu javne uprave bile nadležne za ostvarivanje njihovih prava. Istovremeno etnifikacija politike i populizam koji je tadašnja vlast koristila kao tehniku mobilizacije birača, te sukobi sa susedima, uslovlili su pored osećanja opšte nesigurnosti građana i sve veću distancu, animozitete i nepoverenje između etničkih zajednica u zemlji. Inače krhka konstrukcija međuetničke tolerancije i suživota poljuljana je nizom nepovoljnih spoljašnjih i unutrašnjih slabosti i okolnosti. U pojedinim regionima obnovljene su netrpeljivosti iz prošlosti, a sve više spornih situacija dovelo je do toga da i nakon uspostavljanja demokratskog poretka u zemlji ostanu nerešena pitanja važna kako za identitet zajednice, njeno konstitutivno i teritorijalno-političko ustrojstvo tako i za položaj etno-kulturnih manjina u njoj.

Posledice ovakvog društvenog i političkog galimatijasa ostavile su dubok trag u odnosima većine i manjina tako da je etnička distanca i dalje veoma visoka, a stepen međusobnog nepoverenja izražen.

¹² Videti: Macura, Miloš, ur., *Položaj nacionalnih manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Naučni skupovi, knj. LXXXIV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 19, Beograd, 1996; Devetak, Silvo, Flere, Sergej i Seewann Gerhard, eds., *Small nations and ethnic minorities in an emerging Europe*, Slavica Verlag dr Anton Kovač, Munchen, 1993.

Prema istraživanjima koje su 1993. godine obavili stručnjaci Instituta društvenih nauka iz Beograda čak 57,4% stanovništva srpske populacije bilo je sklono ksenofobiji, a najveći stepen netrpeljivosti ispoljavan je prema sugrađanima hrvatske, albanske i bošnjačke (muslimanske) nacionalnosti.¹³ Pripadnici istih etno-kulturnih manjina su i deset godina kasnije jednako socijalno prihvatljivi svojim sugrađanima srpske nacionalnosti. Naime, 32% stanovništva srpskog porekla smatra Albance nepoželjnim u Srbiji, a 23% ima isti stav i prema pripadnicima bošnjačke nacionalne manjine. Brak sa Albancem ili Albankom ne bi prihvatilo 65% ispitanika, a sa pripadnicima romske nacionalnosti 61%, ili bošnjačke nacionalnosti 58% srpske populacije.¹⁴

Prema Izveštaju Programa za razvoj Ujedinjenih nacija o humanom razvoju za Republiku Srbiju u 2005. godini najveći stepen odbijanja građana Srbije je prema Albancima. Četvrtina građana, odnosno 25,5% protivi se tome da Albanci budu građani Srbije, kao susedi Albanci nisu poželjni za 30,4% sugrađana, a 65,5% ih ne bi prihvatilo kao bračnog partnera. Prema istom istraživanju manji stepen odbojnosti izražen je prema Mađarima (21,2%), Hrvatima (24,3%), Romima (29,8%) i Bošnjacima (31,3%). U vezi sa organizacijom društvene zajednice i prirodom multikulturalnosti u njoj važno je istaći da 49,5% građana multietnički karakter zajednicu smatraju njenom prednosti i bogatstvom, ali 50,5% ispitanika smatra da su nacionalne manjine opterećenje i izvor tenzija u zemlji. Stav o etnicitetu kao prepreci za uspostavljanje stabilnog demokratskog društva najviši je kod Albanaca koji žive u Srbiji i iznosi 56%. U vezi sa regionalnim i lokalnim prihvatanjem/neprihvatanjem nacionalnih manjina najveći stepen društvene inkluzije za pripadnike nacionalnih manjina je iskazan u Vojvodini - 65,3%, Beogradu - 55%, a u Centralnoj Srbiji on iznosi 40,9%.¹⁵

¹³ Golubović, Zagorka; Kuzmanović, Bora; Vasović, Mirjana, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, IDN, Beograd, 1995.

¹⁴ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u pravnoj svesti građana Srbije i Crne Gore*, Beograd, 2003.

¹⁵ http://hdr.undp.org/docs/reports/national/YUG_Serbia_and_Montenegro/Serbia_2005_en.pdf

U ovakvom socijalnom okruženju veoma teško je u kratkom roku, kreirati odgovarajuću integracionu politiku koja prema etno-kulturnim različitostima građana gradi odnose međusobne jednakosti, nediskriminacije i zaštite identiteta. Međutim, upravo za takvu strategiju opredelile su se 2001. godine demokratski orijentisane političke stranke u Srbiji. Istini za volju, ni tada, a izvesno ni danas, ne postoji dobro osmišljena strategija i integraciona politika prema nacionalnim manjinama, ali nesumnjivo je da je po konstituisanju demokratske vlasti u Srbiji postojalo i uverenje i volja i politička mudrost da se položaj građana pripadnika nacionalnih manjina uredi u skladu sa standardima koji su se razvili u okviru međunarodne zajednice. U vezi sa takvim opredeljenjem tadašnje centralne vlasti su potpisale Okvirnu konvenciju za zaštitu prava nacionalnih manjina 11. maja 2001. godine, a njena ratifikacija u usledila je nekoliko meseci kasnije. Pristupanjem Okvirnoj konvenciji država je preuzela obavezu kako u pogledu donošenja odgovarajućih zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina, tako i u vezi sa ostvarivanjem politike koja bi trebalo da omogući sprovođenje preuzetih obaveza. U duhu međunarodnih standarda to je značilo usvajanje i razvijanje demokratskog institucionalnog okvira zasnovanog na načelima vladavine prava, tolerancije i međusobnog poverenja građana, a na nivou nacionalne i lokalne politike utvrđivanje prioriteta, kreiranje akcionih planova, osmišljavanje i planiranje aktivnosti, uspostavljanje dobre komunikacije i koordinacije u okviru sistema javne uprave i lokalne samouprave i razvijanje mehanizama implementacije prava i njihovo dovodenje u vezu sa mogućnostima državnog budžeta.

Na žalost, do sada nije kreirana odgovarajuća politika integracije nacionalnih manjina, ali je ostvaren pomak u vezi sa normativnim položajem nacionalnih manjina. Pravna sigurnost zaštite individualnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina ostvarena je, mada ne u potpunosti i sa punim institucionalnim garancijama, kao što je rečeno kroz implementaciju međunarodnih standarda zaštite prava manjina u nacionalnoj legislativi.

Ustavno-pravni položaj nacionalnih manjina u Srbiji

Opšti uslovi i institucije zaštite prava nacionalnih manjina

Implementaciju evropskih standarda zaštite manjina, pod kojima se podrazumeva politika multikulturalnosti sadržana u dokumentima koje su u poslednje dve decenije donele evropske međunarodne organizacije - OEBS, Savet Evrope, Evropska komisija, države sprovede kroz razvijanje demokratskih institucija i procedura ali i kroz usvajanje posebnih mera u vezi sa zaštitom nacionalnih manjina. Pojedine države su se opredelile da ne donose posebne zakone o zaštiti prava manjina već da njihov položaj uredi čvrstim ustavno-pravnim garancijama. Među ovim državama najefikasniji sistem zaštite prava nacionalnih manjina razvila je Rumunija koja je Ustavom i posebnim zakonom predvidela da nacionalne manjine koje na parlamentarnim izborima ne osvoje podršku birača iznad 5% od ukupnog biračkog tela imaju po jedno garantovano mesto u Donjem domu Parlamenta. Izuzev političkih partija mađarske nacionalne manjine koje imaju dobro organizovano i čvrsto opredeljeno biračko telo na osnovu čije podrške osvajaju oko 20 mesta u oba parlamentarna doma, sve ostale nacionalne manjine koriste mere afirmativne akcije na osnovu kojih ostvaruju izvestan uticaj u javnom i političkom životu zemlje. Međutim, poput većine država u regionu, i Rumunija je pokrenula inicijativu za usvajanje posebnog zakona o pravima manjina. Posebne zakone o zaštiti prava nacionalnih manjina u regionima centralne i jugoistočne Evrope do sada nisu usvojile Makedonija, Slovačka, Slovenija, a pokušaj Crne Gore da kreira ovakav dokument nije uspeo.

Za zaštitu prava nacionalnih manjina kroz posebne zakone opredelile su se Litvanija (1989), Ukrajina (1992), Hrvatska (1992/2002), Mađarska (1993), Rusija¹⁶ (1999), Češka (2001), Moldavija (2001), SR Jugoslavija (2002), Bosna i Hercegovina (2003).

Kroz ustavno-pravni sistem koji je razvijan kroz institucije doskorašnje Državne zajednice Srbija i Crna Gora i sopstveni Ustav Srbija se opredelila za zaštitu prava nacionalnih manjina koja bi trebalo da podrazumeva kako čvrste ustavno-pravne garancije zaštite njihovih

¹⁶ Ruski zakon se odnosi na zaštitu prava manjinskih naroda.

prava, tako i njihovu implementaciju putem donošenja posebnih zakona i zakonskih odredbi u ovoj oblasti.

Ustav Srbije u najširem smislu pitanje položaja nacionalnih manjina tretira kao važan segment društvenih odnosa i uređuje ga protekcionistički, nastojeći da zaštiti identitete i integritet manjinskih zajednica i njihovih pripadnika. Već svojim trećim članom Ustav, među prioritetima vladavine prava, jemči prava nacionalnih manjina. Nastojeći da čvršće konstitucionalizuje multikulturalnost Ustav smatra nepoželjnim delovanje političkih stranaka kojima se krše zajamčena manjinska prava ili izaziva rasna, nacionalna ili verska mržnja (član 5), a ovakvo delovanje i izričito zabranjeno članom 49¹⁷. Najzad, po treći put Ustav sankcioniše sve oblike diskriminaciju prema nacionalnim manjinama u članu 76 kojim nacionalnim manjinama jemči jednakost i ravnopravnost pred zakonom¹⁸. U tom smislu građani imaju pravo da se izjasne ali i da se ne izjasne o nacionalnoj pripadnosti (član 47). Ustavom je zabranjena i svaka nasilna asimilacija pripadnika nacionalnih manjina, a posebno je naglašena zabrana "preduzimanja mera koje bi prouzrokovale veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju" (član 78).

U užem smislu Ustav direktno obavezuje državu da štiti posebna prava nacionalnih manjina radi ostvarivanja pune ravnopravnosti i očuvanja identiteta (član 14). Kako bi obezbedila ovakvu političku i pravnu orijentaciju Republika Srbija "merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju... podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog,

¹⁷ Ustav je članom 55 predvideo i mogućnost zabrane, na osnovu odluke Ustavnog suda, udruživanje čije je delovanje usmereno na, pored ostalog, kršenje zajamčenih manjinskih prava ili izazivanje rasne, etničke ili verske mržnje.

¹⁸ Članom 76 Ustava posredno se definiše institut afirmativnih mera u smislu da se "smatraju diskriminacijom posebni propisi i privremene mere koje Republika Srbija može uvesti u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu, radi postizanja pune ravnopravnosti između pripadnika nacionalne manjine i građana koji pripadaju većini, ako su usmerene na uklanjanje izrazito nepovoljnih uslova života koji ih posebno pogodaju". Ova ustavna odredba sadržinski odgovara članu 4 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

jezičkog ili verskog identiteta njenih građana" (član 48). Ovakvo opredeljenje Ustav potvrđuje i u članu 81 koji u istim društvenim delatnostima jemči razvijanje duha tolerancije.

Deo treći, Drugog poglavlja Ustava koje je posvećeno ljudskim i manjinskim pravima, izuzev člana 81, preuzet je iz Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, koja se po disoluciji Državne zajednice Srbija i Crna Gora primenjivala u Srbiji kao poseban zakon u delu koji nije bio u suprotnosti sa tadašnjim Ustavom. Član 75 pripadnicima nacionalnih manjina jamči dodatna individualna ili kolektivna prava. Putem kolektivnih prava pripadnici nacionalnih manjina direktno ili posredno preko izabranih predstavnika odlučuju o pitanjima koja se odnose na kulturnu autonomiju nacionalnih manjina¹⁹. Istim članom predviđeno je da radi upravljanja kulturnom autonomijom nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete, kao oblik manjinske samouprave²⁰. Pored nacionalnih saveta pripadnici nacionalnih manjina mogu, u skladu sa članom 80 Ustava, da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja koja Republika Srbija podržava bez obaveze finansiranja.

Suštinu kulturne autonomije čini pravo na očuvanje posebnosti (član 79) kojim se definiše pravo pripadnika nacionalnih manjina na "izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; na korišćenje svog jezika i pisma; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupka i na njihovom jeziku; na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina; na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova;

¹⁹ Pojam kulturne autonomije nacionalnih manjina u našu pravnu praksu i društveni život uneo je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji definiše da njegov sadržaj predstavljaju oblasti kulture, obrazovanja, javnog informisanja i službene upotrebe jezika nacionalnih manjina.

²⁰ Institucija nacionalnog saveta, odnosno manjinske samouprave, preuzeta je iz Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji ova tela definiše kao tela manjinske samouprave koja se ostvaruje na nacionalnom nivou.

da na svom jeziku koriste svoje ime i prezime; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku; na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja; na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom". U svrhu zaštite nacionalnog identiteta pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na nesmetane veze i saradnju sa sunarodnicima izvan teritorije Republike Srbije (član 80).

Iako će kasnije biti više reči o delotvornom učešću pripadnika nacionalnih manjina u vlasti pomenimo da ovo pitanje Ustav razmatra u članu 100 kojim se Narodna skupština obavezuje da obezbedi zastupljenost predstavnika nacionalnih manjina u skladu sa zakonom. Zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u predstavničkim telima u pokrajinama i opštinama zasniva se na ustavnom jemstvu iz člana 180. Pomenimo i to da Narodna skupština prilikom donošenja odluka i zakona kojima se uređuje položaj nacionalnih manjina odluke donosi većinom glasova od prisutnih poslanika (član 105)²¹ i da će autonomna pokrajina i opštine posebnu pažnju posvetiti ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava (član 183 i član 190).

Značajan instrument zaštite manjinskih prava je i uvođenje u ustavnu praksu instituta ustavne žalbe koja se može "izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajamčene Ustavom, ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva" (član 170).

Neosporno je da je Ustavom uveden red u pravni poredak zemlje i da su na nedvosmislen način definisane obaveze države u pogledu zaštite prava nacionalnih manjina, ali i to da suštinski nije postignut napredak u smislu izgradnje politike multikulturalnosti u Srbiji. Sadržinski prava kojima se uređuje položaj nacionalnih manjina i ranije su bila deo ustavno-pravnog sistema, ma koliko on bio komplikovan i razasut po dokumentima koji su nastajali tokom besmislenog pro-

²¹ Narodnoj skupštini Ustav ograničenja postavlja samo u nekoliko slučajeva koja se odnose na raspisivanje referenduma, a među njima se i nalazi ograničenje u smislu da predmet referenduma ne mogu biti obaveze koje su preuzete u vezi sa ljudskim i manjinskim pravima (član 108 Ustava).

cesa očuvanja državne zajednice čije razvojne pretpostavke su nestale 1992. godine raspadom socijalističke federacije jugoslovenskih naroda. S obzirom da je u ustavnom sistemu zemlje koji je Srbija prihvatila postojao institut stečenih prava nacionalnih manjina²² ustavopisci nisu mogli umanjiti dostignuti nivo normativne zaštite nacionalnih manjina (član 20).

Šta više, i pored pozitivnih rešenja koja su preuzeta iz ranijeg ustavnog sistema, utisak je da poslednji Ustav Srbije predstavlja manje povoljan habitus za razvoj integrativnog multikulturalizma u odnosu na ranije ustave. Osnovni prigovor ustavu u ovom smislu može se uputiti u pogledu njegovog predominantnog insistiranja na vrednosnom sistemu državotvornog srpskog naroda. Već u Preambuli i Načelima Ustava je jasno ukazano na to da je Srbija država srpskog naroda i građana i etničkih zajednica koje u njoj žive, a u daljem tekstu se apostrofira heraldika i simboli koji su ekskluzivna obeležja srpskog naroda (član 7; član 10). Teško je zamisliti, pored svih nasleđenih problema, da će takav ustavni pristup doprineti integraciji manjina u društvo i doprineti stabilnoj demokratiji. To ne znači da se ona ne može uspostaviti, ali mehanizmi njenog ustanovljavanja i funkcionisanja počivaće na političkim konstrukcijama i kompromisima, a ne na društvenom konsenzusu oko uređenja bitnih pitanja sistema.

Zagovornici ideja Ustava Srbije kojima on definiše Srbiju prvenstveno kao državu srpskog naroda, uporište svojih stavova nalaze u istorijskim razlozima, primordijalnim stanovištima o zajednici porekla i, najčešće, da su slična rešenja primenile i države u okruženje koje su svoj suverenitet i identitet učvrstile u nacionalnoj državi. Međutim, upravo su ta rešenja i iskustva mogla da budu pouka da nacionalna država nije povoljan ambijent za razvoj demokratije u multietničkim društvima u kojima postoje duboki etnički animoziteti. Savremena liberalna teorija ne smatra da su integrativni društveni principi garant društvenog jedinstva, pogotovo u etnički diverziranim zajednicama, ali uprkos tome, ne možemo se složiti oko toga da je stabilnija zajednica u kojoj postoje više vertikalnih društvenih vrednosnih obrazaca koji se međusobno retko ili nikada ne preklapaju. Istina je

²² Član 8 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i član 57 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.

da je prethodni Ustav Srbiju definisao kao državu građana,²³ ali i to da je egzistirao u društvenim i političkim okolnostima koje su razgradile osnove građanskog društva i uneli snažan uticaj etničnosti u politički život. Upravo u to vreme otvoreni su i produbljeni etnički problemi koji su instrumentalizovani u svrhu ostvarivanja apstraktno definisanih nacionalnih ciljeva. U suštini Srbija je uprkos ustavnom opredeljenju za građansku državu u praksi sprovala grubu društvenu etnifikaciju u kojoj je mesto manjina bilo na marginama ili u izolaciji.

Nadajmo se da će nov ustavni pristup izazvati suprotan efekat, odnosno da će nacionalna država imati širinu da omogući očuvanje etno-kulturnih različitosti. Za takvu politiku nisu dovoljne samo ustavne garantije, čak ni razvijen normativni sistem implementacije prava nacionalnih manjina, već mere kulturne, obrazovne i drugih politika kojima se obezbeđuje društvena podrška razvoju multikulturalnosti.

U ovom trenutku, izvesno je da pored ustavnog opredeljenja da se uredi pitanje položaja nacionalnih manjina, ne postoje elementi na osnovu kojih bi sa optimizmom prognozirali razvoj politike multikulturalnosti u zemlji. Pored Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, koji je deklarativnog karaktera, ova materija se reguliše i drugim zakonima²⁴ čije odredbe su često protivurečne i nesistematično uređuju pomenuta pitanja. Loš znak predstavlja i situacija koja je nastala nakon raspada Državne zajednice i nepreuzimanja Ministarstva za ljudska prava i nacionalne manjine u rad Vlade Republike Srbije. Umesto ovog tela osnovana je Služba za ljudska i manjinska prava koja je, iako telo sa nižim stepenom odgovornosti i ovlašćenja, preuzela većinu poslova koje je obavljalo pomenuto ministarstvo. Još više zabrinutosti izaziva činjenica da nije uređeno pitanje statusa, izbora i nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina, legitimnosti postojećih manjinskih samouprava, način njihovog finansiranja i odnos sa organima javne uprave.

²³ Član 1 Ustava Srbije iz 1990. godine.

²⁴ Videti Goran Bašić, Katarina Crnjanski, *Lokalna demokratija i multikulturalnost*, CIE, Beograd, 2006. (www.ercbgd.org.yu)

Lokalna samouprava i ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Srbiji

Zakonom o lokalnoj samoupravi²⁵ predviđeno je da jedinice lokalne samouprave, među svojim izvornim nadležnostima, imaju i obavezu da se staraju "o zaštiti i ostvarivanju ličnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina i etničkih grupa" (član 18, tačka 28) i da "utvrđuju jezike i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine" (član 18, tačka 29).

Ovako formulisane izvorne nadležnosti opština podrazumevaju da lokalne samouprave u Srbiji moraju da obezbede sprovođenje i zaštitu prava nacionalnih manjina garantovanih ustavno-pravnim sistemom. U praksi to znači da bi lokalne samouprave trebalo da obezbede uslove za sprovođenje zaštite prava i za očuvanje i unapređenje identiteta nacionalnih manjina koje su nastanjene na njenoj teritoriji. Iako je bažičnim zakonom u ovoj oblasti - Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđeno da se štite identiteti manjinskih zajednica i da kriterijum brojnosti u vezi sa tim nema presudan značaj u vezi sa ostvarivanjem prava, u praksi postoje odgovarajući brojčani kriterijumi na osnovu kojih su lokalne samouprave dužne da preduzmu aktivnosti u vezi sa svojim izvornim nadležnostima.

U vezi sa tim treba pomenuti da se najčešće ostvarivanje prava nacionalnih manjina uslovljava određenim procentom pripadnika nacionalnih manjina koji nastanjuje područje lokalne samouprave, a primer za to može se naći u Zakonu o zaštiti prava nacionalnih manjina kojim se utvrđuje obaveza opština u kojima živi 15% stanovništva koje pripadaju jednoj nacionalnoj manjini da uvedu u službenu upotrebu jezik te manjine²⁶ i zakonima o osnovnoj i srednjoj školi

²⁵ *Službeni glasnik RS*, br. 9/2002, 33/2004.

²⁶ Međutim i ovaj zakon i "Mala povelja" preko institucije stečenih prava relativizuju u izvesnom smislu pitanje kvantitativnosti nacionalnih manjina u lokalnim zajednicama u vezi sa zaštitom njihovih prava na identitet, jer se podrazumeva da manjine koje su ranije ostvarivale prava na službenu upotrebu jeziku i druga prava koja se odnose na zaštitu njihovog kulturnog identiteta ne mogu biti ukinuta.

kojima su propisani uslovi u pogledu broja učenika za koje se organizuje neki od vidova nastave na jezicima nacionalnih manjina.²⁷

Međutim, kada se ti uslovi ispune lokalne samouprave su dužne da u skladu sa svojim izvornim i poverenim nadležnostima sprovede mere zaštite kolektivnih prava nacionalnih manjina. Iako se u širem tumačenju može shvatiti da se većina izvornih nadležnosti opština odnosi na zaštitu individualnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina, nesporne nadležnosti se odnose na osnivanje ustanova i organizacija u oblasti obrazovanja, zaštite kulturnih dobara, rada biblioteka, muzeja i drugih ustanova kulture, obezbeđenja javnog informisanja, uvođenje jezika i pisma nacionalnih manjina u javnu komunikaciju i drugo. O nekim od ovih prava lokalne samouprave samostalno odlučuju i stoga je *sine qua non* ostvarivanja prava manjina i osnova razvoja lokalne demokratije prepoznavanje interesa lokalne zajednice i uključivanje nacionalnih manjina kao zajednice u taj proces. Razvijanje mehanizama da lokalna manjina delotvorno učestvuje u definisanju svojih potreba i da utiče na njihovo ostvarivanje sledeći je korak u procesu ostvarivanja priznatih prava i postizanju stabilnih međuetničkih odnosa. Upravo stoga ne bi trebalo da se pojavljuju primeri loše prakse u onim segmentima zaštite manjinskih prava koje bi lokalne samouprave trebalo da implementiraju u okviru svojih izvornih, dakle direktnih, nadležnosti.

U vezi sa ovim nadležnostima lokalnih samouprava trebalo bi pomenuti da se one različito ostvaruju u različitim područjima Srbije. Visoki standardi ostvareni su u Vojvodini u čijim lokalnim samoupravama se pojedina prava koja su uslovljena brojčanim potencijalom manjina ostvaruju bez obzira na to što su pojedine manjinske zajednice demografski ispod zakonom propisanog minimuma. U drugim područjima Srbije postoje ozbiljni problemi sa ostvarivanjem prava nacionalnih manjina. U sandžačkim opštinama koje su teritorijalno rasprostranjene u dva administrativna okruga sporo i uz velike otpore većinskog naroda i njegovih tradicionalnih institucija ostvaruje se zakonom garantovana prava na službenu upotrebu jezika i pisma, obrazovanje, zaštitu kulturnih dobara.

²⁷ Ovaj kriterijum se može ublažiti odlukom resornog ministra ili pokrajinskog sekretara da odobri formiranje odeljenja i za broj učenika manji od predviđenog.

U još nekim područjima Srbije i više lokalnih samouprava ne sprovode se zakonom propisane mere zaštite kolektivnih prava nacionalnih manjina. Razlozi takvog stanja su različiti. U nekim opštinama ne postoji interesovanje građana pripadnika nacionalnih manjina da koriste neka od prava koja im pripadaju. Ne udubljujući se u razloge i motive pripadnika nacionalnih manjina da ne ostvaruju neka od kolektivnih prava treba konstatovati da je to legitimno ukoliko je odluka doneta slobodnom voljom bez uticaja i pritiska lokalne većine na nju. U drugim opštinama postoje otpori većine da priznaju prava pripadnicima nacionalnih manjina jer takve tendencije smatraju dezintegrativnim kako u pogledu jedinstva šire društvene zajednice, tako i u odnosu na srpski nacionalni korpus. U osnovi ovakvih shvatanja su konzervativna i etnocentrična mišljenja građana zasnovana na primordijalnoj paradigmi etniciteta. U takvim lokalnim samoupravama nedostaju programi edukacije građana o vrednostima integrativnog multikulturalizma i svakako znanja opštinskih vlasti o upravljanju u multietničkim sredinama. Najzad, striktna primena zakona u pojedinim područjima mogla bi da uslovi i pogoršanje međuetničkih odnosa i da destabilizuje prilike u regionu. U takvim slučajevima neophodno je preduzeti aktivnosti u vezi sa senzibilizacijom građana za prevazilaženje postojećih animoziteta i suočavanjem sa događajima iz prošlosti.

Trebalo bi pomenuti još nekoliko članova Zakona o lokalnoj samoupravi koji ostavljaju opštinama dovoljno prostora za uređivanja pitanja u ovoj oblasti, ali i predviđaju određene korektivne mehanizme u smislu moguće povrede prava u vezi sa nacionalnom ili verskom ravnopravnošću. Jedinice lokalne samouprave samostalno, ali uz saglasnost nadležnog organa državne uprave, donose statute i druga akta kojima se utvrđuju simboli, praznici, nazivi ulica, trgova i delova naseljenih mesta, a ako sadržina odredbi statuta ili drugih pomenutih akata ne odgovara istorijskim ili stvarnim činjenicama ili ako se njima povređuju nacionalna i verska osećanja, ministarstvo za lokalnu samoupravu dužno je da se u roku od 30 dana po prijemu statuta ili dokumenta saglasi sa njim ili da to ne učini (član 121).

Dalje, na osnovu *Zakona o lokalnoj samoupravi*, svim građanima, pa i nacionalnim manjinama, omogućeno je da zaštitu i ostvarivanje svojih prava iniciraju putem neposrednog građanskog angažovanja, kroz "građansku inicijativu, zbor građana i referendum" (član 65).

Takođe, članom 126 Zakona predviđeno je u jedinicama lokalne samouprave osnivanje građanskog branioca, *ombudsmana*, čija je funkcija da "štiti individualna i kolektivna prava i interese građana, tako što vrši opštu kontrolu rada uprave i javnih službi" (član 126). Najzad, na osnovu člana 12 ovog Zakona jedinice lokalnih samouprava se mogu udruživati radi ostvarivanja planova i programa razvoja, kao i ostvarivanja drugih potreba od zajedničkog interesa, a omogućeno im je da osnivaju svoja udruženja, sarađuju sa jedinicama lokanih samouprava u drugim državama i udružuju se u međunarodne organizacije.

Najzad, prema članu 118 Zakona o lokalnoj samoupravi, u službenim prostorijama jedinica lokalne samouprave mogu se isticati samo državni simboli i simboli jedinice lokalne samouprave. Međutim, prema *Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, koji bi trebalo da je u pravnom sistemu države "stariji", odnosno veće snage, s obzirom na to da ga je izglasao nekadašnji savezni parlament, predviđeno je u članu 16 da se "simboli i znamenja nacionalnih manjina mogu službeno isticati tokom državnih praznika i praznika nacionalne manjine na zgradama i u prostorijama lokalnih i organizacija sa javnim ovlašćenjima u područjima u kojima je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi". Svojevremeno je Ministarstvo za ljudska prava i prava nacionalnih manjina podnelo ustavnu žalbu Ustavnom sudu da se ove odredbe usaglase.

Delotvorno učešće nacionalnih manjina u političkom i društvenom životu

Delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u javnom životu pokretač je promena njihovog društvenog i političkog položaja. Neposredan uticaj njihovih zastupnika u predstavničkim telima i izvršnoj vlasti, na centralnom i lokalnom nivou trebalo bi prevashodno da omogući ostvarivanje specifičnih prava i potreba u vezi sa zaštitom njihovog etno-kulturnog identiteta, ali i da doprinese boljoj društvenoj koheziji. U praksi država u regionu primenjeni su različiti metodi kojima se omogućava participacija manjina u procesu donošenja odluka. U Hrvatskoj, pored prava na manjinsku samoupravu koja se obrazuje na lokalnom i regionalnom nivou, nacionalnim manjinama je garantovan određen broj zastupničkih mesta i izvršnih funkcija

u lokalnim, regionalnim i državnim vlastima. U Rumuniji i Sloveniji obezbeđeni su mandati u parlamentima, a u Mađarskoj je razvijen efikasan sistem manjinskih samouprava koje se biraju na lokalnom i centralnom nivou. Uključivanje predstavnika manjina u proces političkog odlučivanja i upravljanja društvenim delatnostima doprinelo je njihovoj boljoj integrisanosti, smanjivanju tenzija i animoziteta i unapređenju međuetničkih odnosa. Međutim, činjenica je i to da u multietničkim društvima, uprkos razvijenim mehanizmima uključivanja nacionalnih manjina u predstavničke i druge vlasti, opstaju problemi čije se ishodište nalazi u dubokom spletu društvenih odnosa.

Izvan generalne intencije u regionu, da se manjinama omogućiti da delotvorno utiču na donošenje odluka, ostala je Srbija u kojoj ni u institucionalnom ni u praktičnom smislu nije dovršen sistem zaštite prava nacionalnih manjina. Među retkim primerima dobre prakse su odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. godine kojima je predviđeno da nacionalne manjine radi ostvarivanja prava na kulturnu autonomiju mogu birati nacionalne savete odnosno svoje nacionalne samouprave. U vezi sa delotvornim učešćem nacionalnih manjina u javnom životu treba pomenuti da je ovim Zakonom predviđeno i ustanovljavanje Saveta za nacionalne manjine, kao koordinacionog tela u čijem radu pored predstavnika Vlade učestvuju predstavnici manjinskih samouprava.

Ostale oblike delotvornog učešća nacionalnih manjina u javnom i političkom životu Zakon ne pominje, a u praksi izuzetak predstavlja ju saveti za međunacionalne odnose koji su predviđeni Zakonom o lokalnoj samoupravi, kao i participacija predstavnika nacionalnih manjina u sazivima skupština opština u kojima stanovništvo nacionalnih manjina ima apsolutnu ili relativnu većinu u ukupnom stanovništvu.

Problem predstavnništva manjina u Parlamentu Srbije na dnevni red je postavljen 2004. godine, neposredno nakon parlamentarnih izbora na kojima političke partije nacionalnih manjina nisu osvojile ni jedan poslanički mandat. Činjenica da su se institucije u Srbiji počele baviti problemom predstavljanja nacionalnih manjina u parlamentu tek nakon što se ovaj pojavio u drastičnoj formi, jasno ukazuje na njihovu generalnu nezainteresovanost za osmišljavanje celovite po-

litike integracije nacionalnih manjina²⁸. Rezultati parlamentarnih izbora 2004. godine jasno su pokazali da sa politikom multikulturalnosti u Srbiji nešto nije u redu, odnosno da je potrebno preispitati njene dosadašnje domašaje i na osnovu toga osmisлити odgovarajuću rekonceptualizaciju. Naime, od uvođenja višestranačkog političkog sistema u savremenoj Srbiji, političke partije nacionalnih manjina su, uprkos nepovoljnim opštim društvenim i političkim prilikama, ostvarivale određenu institucionalnu reprezentativnost. U pojedinim sazivima Narodne skupštine političke partije koje su zastupale interese albanske, bošnjačke i mađarske nacionalne manjine imale su poslanike koji su sa ostalim članovima parlamenta delili odgovornost prilikom donošenja odluka i zakona. Praznina, nastala njihovim odsustvom nakon izbora 2004. godine, ukazuje na ozbiljnu društvenu krizu i nedostatak demokratskog potencijala u zemlji, ali i na institucionalno zanemarivanje prava nacionalnih manjina.

Učešće pripadnika manjina u političkom životu

Pravo na političko udruživanje imaju svi građani Srbije²⁹. Uvođenje višepartijskog političkog sistema, krajem osme decenije XX veka, omogućilo je i pripadnicima nacionalnih manjina da se udružuju u političke partije i da svoje nacionalne ciljeve artikulišu i ostvaruju, pored ostalog i putem neposrednog političkog delovanja. Zahvaljujući brojnosti, povoljnije uslove za političko organizovanje imali su pripadnici mađarske i bošnjačke nacionalne manjine.

Prva partija u kojoj su se pripadnici jedne nacionalne manjine u Srbiji organizovali na osnovu etničkog principa bila je Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, koju je 1990. godine osnovao Andraš Agošton. Četiri godine kasnije iz ove partije izdvojila se grupa istomišljenika koja je predvođena Jožefom Kasom osnovala Savez vojvođanskim Mađara. Sledeća fragmentacija Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara usledila je 1997. godine organizovanjem Demokratske stranke vojvođanskih Mađara. Pripadnici mađarske ma-

²⁸ Videti: Goran Bašić, *Iskušenja demokratije u multietničkim društvima*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2006.

²⁹ *Ustav Srbije*, član 5; *Zakon o političkim partijama*, Službeni glasnik RS, br. 37/90, 39/92, 53/93, 67/93, 48/94

njine su politički aktivni u još nekoliko etničkih političkih partija, koje nisu uspele da dobiju značajniju podršku sunarodnika.

Pored toga što je bila prva politička partija nacionalne manjine u Srbiji Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara je ostala upamćena po predlogu trostepene autonomije vojvođanskih Mađara koji je bio zasnovan na personalnoj autonomiji kao osnovi ostvarivanja kolektivnih prava mađarske nacionalne manjine³⁰. Koncept Mađarske autonomije koji je prethodio rešenjima koja su kasnije na sličan način usvojena u legislativi država u regionu, pa delom i u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, sastojao se iz predloga ustavnih reformi u Srbiji, razvijanjem mehanizama autonomije i definisanjem položaja Vojvodine kao dela Srbije u kojoj su tradicionalno nastanjeni vojvođanski Mađari.

Dokumentom su zagovarane promene Ustava Srbije u smislu definisanja specijalnog statusa opština u kojima manjina predstavlja većinu. Odbornici u takvim skupštinama opština bi se birali tako da njihov sastav odgovara nacionalnom sastavu stanovništva opštine, a taj bi se princip adekvatne nacionalne zastupljenosti poštovao kod sastava državnih institucija odnosno rukovodstava javnih preduzeća. Na teritoriji opština sa specijalnim statusom, u skladu sa Ustavom i zakonima, garantuje se ravnopravnost svih etničkih zajednica. Opštine sa specijalnim statusom imale bi samostalne nadležnosti, organe upravljanja i ostvarivale bi prihode kao osnovu finansiranja delatnosti.

U cilju efikasnije zaštite interesa mađarske nacionalne manjine, posebno očuvanja nacionalnog identiteta, ostvarivanja prava u oblasti školstva, kulture i socijalne zaštite, opštine sa specijalnim statusom međusobno se mogu udruživati i stvoriti Mađarsku autonomnu oblast, kojoj se mogu pridružiti i naselja koja se ne nalaze u opština- ma sa specijalnim statusom, ako se njihovim pripajanjem dalje proširuje nacionalno kompaktna teritorija. Mađarska autonomija trebalo

³⁰ Koncept trostepene autonomije Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara se prvi put pominje u inicijativi za formiranje manjinske personalne autonomije od 6. septembra 1990. godine, a kao zvaničan dokument usvojen je 25. aprila 1992. godine u Kanjiži - *Magyar autonómia*, A VMDK állásfoglalása az önkormányzatról. Szakértői tervezet, a VMDK közgyűlésének dokumentuma, Magyarokanizsa 1992.

je da obuhvati opštine: Kanjižu, Sentu, Adu, Bečej, Bačku Topolu, Mali Idoš i Suboticu u Bačkoj, odnosno Čoku u Banatu.³¹

S druge strane koncept je predviđao da se sa teritorije zajednice opština u kojima mađarske stanovništvo čini većinu stanovništva mogu izdvajati naselja sa srpskom većinom koja se neposredno naslanjaju na susedne teritorije opština sa srpskom etničkom većinom. Samouprava Mađarske autonomije posebno bi se odnosila na funkcije u oblasti klasične kulturne autonomije nacionalnih manjina, ali i na zdravstvo, socijalnu zaštitu, privredu, policiju i druge društvene delatnosti. Predviđeno je da jezici u službenoj upotrebi budu mađarski i srpski (srpsko-hrvatski) kao i to da Mađarska autonomna oblast usvoji statutarna i druga dokumenta, izabere organe upravljanja i da usvoji specifične simbole.

Drugi stepen autonomije odnosi se na naselja u dijaspori, u opštinama gde manjina nije u većini, ali u naselju predstavlja znatnu ili apsolutnu većinu. U opštinama van Mađarske autonomne vlasti prilikom formiranja organa uprave vodi se računa o proporcionalnom učešću nacionalnih zajednica, a posebna prava koja je trebalo obezbediti ovim tipom autonomije su kulturna i jezička prava kojima se štiti identitet zajednice.

Početak devete decenije prošlog veka koncept personalne autonomije je predstavljao originalan pristup u vezi sa zaštitom prava nacionalnih manjina - najviši organ je trebalo da bude Savet manjinske samouprave koje bi birali pripadnici mađarske nacionalne manjine sa aktivnim biračkim pravom, odnosno svi građani koji bez obzira na nacionalnu pripadnost koriste institucije manjinske samou-

³¹ Pal Šandor, *Koncept manjinske samouprave DZVM*, u Miloš Macura, ur., *Položaj manjina u SRJ, SANU, Beograd, 1995.*

prave³². Ovlašćenja Saveta je trebalo da se odnose na kolektivna prava mađarske nacionalne manjine koje je trebalo da prihvati Narodna skupština. Demokratski, na višestranačkim izborima konstituisan Savet mađarske samouprave osmišljen je kao legitimni predstavnik vojvođanskih Mađara.

Iako ovaj dokument DZVM nikada nije postao zvanična osnova politike prema nacionalnim manjinama, ideje koje su u njemu sadržane su bila inspiracija potonjim zakonodavnim inicijativama u ovoj oblasti, a najave lidera DZVM da bi ovaj dokument trebalo da bude osnova za buduće definitivno uređenje položaja mađarske nacionalne manjine u Srbiji, pogotovo u slučaju dinamičnih regionalnih političkih promena, ukazuju na potencijal koji je ovaj dokument imao.

Pripadnici bošnjačke manjine u Sandžaku osnovali su 1990. godine Stranku demokratske akcije koja je tada bila ogranak matične partije sa centrom u Bosni i Hercegovini. Ogrankom, koji je kasnije registrovan kao nezavisna politička partija u Srbiji, od osnivanja je predsedavao Sulejman Ugljanin. Nakon početnog političkog jedinstva Bošnjaka usledio je period dinamičke političke fragmentacija. Ovaj proces počeo je 1991. godine osnivanjem Liberalno-bošnjačke organizacije Sandžaka. Tri godine kasnije deo stranke, pod vođstvom Rasima Ljajića, aktivira poseban ogranak koji je još 1990. godine u registar političkih partija Srbije upisan pod nazivom Sandžačka demokratska partija³³.

³² Pojedina rešenja iz koncepta trostepene autonomije vojvođanskih Mađara primenjena su kasnije u praksi država u regionu, a i u legislativi Srbije. Na primer ideja da se izbori za organe personalne autonomije ostvaruju na osnovu opšteg jednakog neposrednog i tajnog glasanja, održavaju istovremeno sa lokalnim izborima, a da pravo glasa, pored punoletnih pripadnika manjine, ostvaruju i građani drugih nacionalnosti koji podržavaju institucije personalne autonomije, realizovana je u Zakonu o nacionalnim manjinama u Mađarskoj. Takođe, ideju da skupštinu samouprave obrazuju poslanici izabrani od strane pripadnika etničke zajednice, u izmenjenom obliku usvojio je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u SRJ. U ovom zakonu preuzete su i rešenja iz koncepta o organizaciji upravljačkih tela autonomije, delom i o njihovim nadležnostima i odnosu koji ostvaruje sa sunarodnicima u matici.

³³ Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, Registar političkih partija, redni br. 14.

Po uzoru na SDA nastao je veći broj političkih organizacija sandžackih Bošnjaka koje u svom nazivu sadrže istu skraćenicu - SDA Sandžaka, SDA Jugoslavije, Stvarna SDA, Prava SDA. Atomizacija političkog organizovanja Bošnjaka zaustavljena je 1996. godine formiranjem koalicije Lista za Sandžak koju je predvodio Sulejman Ugljanin. Od tada uočljiv je proces polarizacije unutar bošnjačkog političkog korpusa.

Na jednoj strani političke ciljeve artikulišu Ugljaninom predvođen najbrojniji ogranak SDA, Bošnjačko demokratska stranka Sandžaka, Socijalno-liberalna stranka Sandžaka, Socijaldemokratska partija Sandžaka i Reformska stranka Sandžaka, a na drugoj strani okupile su se pristalice politike Rasima Ljajića.

U vezi sa delotvornim učešćem pripadnika bošnjačke nacionalne manjine u vlasti u lokalnoj zajednici treba istaći zalaganje njihovih političkih partija i društvenih organizacija za priznavanje regionalne autonomije oblasti. Osnovu svojih zalaganja za uspostavljanjem Sandžaka kao posebne regije u Srbiji, odnosno i putem prekogranične saradnje i u Crnoj Gori, zagovornici ove ideje ne nalaze samo i istorijskim, demografskim, kulturnim, ekonomskim i drugim razlozima već i u Rezoluciji o osnivanju zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka (ZAVNOS) kojom je trebalo da se

stvore preduslovi za priznavanje statusa Sandžaka kao posebne administrativne jedinice u budućoj Jugoslaviji³⁴.

Ideja o posebnom statusu oblasti revitalizovana je nakon osnivanja Muslimanskog nacionalnog vijeća Sandžaka, 19. maja 1991. godine koji je odlukom osnivača, među kojima su bili članovi SDA, predstavnici islamske zajednice i nezavisni intelektualci, dobio mandat legitimnog zastupnika interesa Muslimana (Bošnjaka) u Srbiji. Na osnivačkoj skupštini MNVS je preuzelo obavezu da se stara o postizanju građanske i nacionalne ravnopravnosti i sloboda građana muslimanske nacionalnosti i muslimanskog naroda u Sandžaku, nacionalnim interesima, položaju i pravima Muslimana kao i statusu San-

³⁴ ZAVNOS je trebalo da obezbedi jedinstvo Bošnjaka, Srba i Crnogoraca u okviru anti-fašističkog pokreta u Sandžaku. Za šesnaest meseci koliko je ZAVNOS delovao ustanovljena je mreža narodnooslobodilačkih odbora, od kojih je 8 bilo sreskih, 73 opštinska i 403 seoska, u kojima je aktivno radilo više od 3.000 odbornika. Valjana dokumentacija i arhivska građa o ukidanju ZAVNOS-a, odnosno isključivanju Sandžaka iz razmatranja o priznavanju autonomnog statusa, ili nije dostupna ili ne postoji. Iz raspoložive literature i postojećih izvora može se zaključiti da je ovaj problem razmatran još avgusta 1944. godine na sastanku rukovodstva NOP-a koji je održan na Visu. Iz šturih beležaka u *Dnevniku* Vladimira Dedijera može se zaključiti da je na tom sastanku definitivno napuštena ideja o autonomiji Sandžaka. Tada, a posebno u kasnijim raspravama i politici koje je rukovodstvo NOP-a vodilo u odnosu na buduće federativno uređenje zemlje i položaj naroda u njoj, formiralo se gledište po kojem su Vojvodina i Kosovo celovite teritorijalne, istorijske, privredne i etničke celine kojima bi trebalo priznati specijalan status, a da manje teritorijalne oblasti poput Sandžaka, Dalmacije, Istre, razvoj mogu ostvariti u okviru federalnih jedinica. Odluka o raspuštanju ZAVNOS-a, i pored protivljenja bošnjačkih i srpskih i crnogorskih partizana Sandžaka, doneta je na njegovom drugom i ujedno poslednjem zasedanju 29. marta 1945. godine u Novom Pazaru. Za mnoge Sandžaklije to je, na samom početku nove državne zajednice, značilo gubljenje poverenja ne samo u njene institucije, već i u temeljna opredeljenja kako za ravnopravan položaj naroda tako i razvoj oblasti kao autonomne istorijske, političke i privredne celine. Kada se analiziraju razlozi iseljavanja Bošnjaka iz Sandžaka posle II svetskog rata, trebalo bi u obzir uzeti da je i izvestan broj partizanskih aktivista zauvek napustio zemlju. Verovatno da su izneverena očekivanja u pogledu ciljeva koji su postavljeni u vezi s položajem oblasti dodatno motivisale ove ljude da se isele. (Goran Bašić, Položaj Bošnjaka u Sandžaku, CAA, Beograd, 2002).

džaka. Već tada je, pozivajući se na tekovine ZAVNOS-a, odlučeno da će u slučaju podela Jugoslavije MNVS proglasiti autonomiju Sandžaka.

Početakom devete decenije malo ko je diskutovao o pitanjima statusa Bošnjaka u Srbiji, odnosno u Jugoslaviji, ili o autonomiji Sandžaka. Izuzetak su predstavljale politika i aktivnosti Stranke demokratske akcije Sandžaka i Muslimanskog nacionalnog vijeća koje je u oktobru 1992. godine raspisalo referendum o političkoj autonomiji Sandžaka na kojem su učestvovali samo Bošnjaci koji su sa 98,92% glasova birača koji su izašli na referendum podržali teritorijalno-političku autonomiju Sandžaka³⁵.

Nacionalni program sandžački Bošnjaci su formulisali u vidu Memoranduma o specijalnom statusu Sandžaka, koji je Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka usvojilo 6. juna 1993. godine u Novom Pazaru. U prvom delu Memoranduma, kojim se utvrđuju opšta načela poželjne autonomije Sandžaka, ističe se specijalni status ove oblasti u okviru Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), na osnovu koje bi funkcije državne vlasti trebalo da se ostvaruju preko organa Sandžaka i opštinskih organa u njegovom sastavu. Specijalni status i položaj Sandžaka u Jugoslaviji je trebalo da se zasniva na ustavu, po kojem je vlast podeljena po demokratskim principima na zakonodavnu čiji nosilac bi bila Skupština Sandžaka, izvršnu na čijem čelu bi bili guverner i vlada, i sudsku. Nadležnosti organa vlasti Sandžaka bi se odnosile na školstvo, kulturu, informisanje, privredu i ekonomiju, energente, korišćenje prirodnih bogatstava, zdravstvo i socijalno osigu-

³⁵ Građanima je postavljeno samo jedno pitanje: "Da li ste za potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka sa pravom priključivanja jednoj od suverenih republika?". Referendumu se odazvalo samo bošnjačko biračko telo, a od ukupno 264.156 Bošnjaka sa pravom glasa, glasanju je pristupilo 185.437 glasača (70,19%), a za političku autonomiju Sandžaka glasalo ih je 183.302 (98,929%), protiv 1.982 ili 1,069%. Na osnovu rezultata referenduma predstavnici Muslimanskog nacionalnog vijeća Sandžaka su na Mirovnoj konferenciji o Jugoslaviji koja je održana u Londonu od 26. do 28. avgusta 1992. predstavili zahtev za uspostavljanje specijalnog statusa Sandžaka. Rasim Muminović, *Povjesni usud sandžačkih Bošnjaka*, u *Sandžak na putu autonomije*, Sarajevo, 1995.

ranje, saobraćaj i komunikacije, administriranje, bankarski sistem, te sudstvo i policiju.³⁶

Memorandumom su utvrđene granica Sandžaka koja obuhvataju područja opština Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Nova Varoš, Priboj, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Plav i Rožaje, a koje predstavljaju istorijsku, etničku, ekonomsku, geografsku, saobraćajnu i socijalno-kulturnu sredinu. Suština specijalnog statusa Sandžaka sadržana je u obezbeđivanju ljudskih i nacionalnih prava, u skladu sa najvišim međunarodno-pravnim standardima i posebnim pravima muslimanskog naroda, koja se odnose na: zaštitu od bilo kojih aktivnosti koje bi mogle ugroziti postojanje naroda, obezbeđivanje prava na očuvanje identiteta, kulturu, veroispovest, upotrebu jezika i pisma u javnom i privatnom životu, obrazovanje u skladu sa nacionalnim vrednostima, srazmernu zastupljenost u svim organima vlasti i nediskriminaciju u ekonomskom, socijalnom i političkom životu, slobode po pitanju nacionalnog opredeljenja, isticanja verskih i nacionalnih simbola, kao i pravo na dvojno državljanstvo i izbor predstavnika u veće naroda Savezne skupštine.

Memorandum o specijalnom statusu Sandžaka i referendum koji je iz njega proizašao, predstavljaju izraz volje i potrebe bošnjačkog naroda za redistribucijom političke i ekonomske moći iz tadašnjih federalnih i republičkih centara ka regionalnim. Zahtevi da se kontrolišu privredni resursi oblasti, njena dobra i upravljanje njima, izraz su legitimnih težnji bilo kog naroda ili oblasti i nisu nepoznata, ni nova praksa u evropskoj tradiciji. Nesumnjivo je da za autonomiju oblasti postoje ozbiljni istorijski, ekonomski, geografski, politički i drugi razlozi. Istorijske činjenice govore da je u ranijim periodima oblast uživala izvestan stepen samouprave, ali da je ona bila kratkotrajna ili se brzo transformisala iz jednog organizacionog i prostornog oblika u druge. Ti razlozi su prisutni i dalje i upozoravaju da bi promišljanja o konceptu i karakteru autonomije Sandžaka trebalo da uzimaju u obzir sve kompleksne odnose kako one koji su uspostavljeni u samoj

³⁶ Predloženo je da se zajedničke nadležnosti sa jugoslovenskim organima vlasti odnose na zaštitu čovekove okoline, pitanja u vezi sa magistralnim i regionalnim putevima i železnicom, na kanale, cevovode, poštu, telegraf i telefon i sistem prenošenja električne energije.

oblasti, tako i one koji proizilaze iz njenog istorijskog i geopolitičkog položaja.

U tom smislu koncept autonomije Sandžaka koji je afirmisalo MNVS imao je ozbiljnih konceptualnih i praktičnih nedostataka. Najvažniji su se svakako odnosili na karakter autonomije i njene nosioce. Naime, reč je o teritorijalnoj autonomiji oblasti u okviru tadašnje jugoslovenske federacije, koja podrazumeva specijalni status Bošnjačka. U pripremama za izradu ovakvog stepena autonomije, njenom promovisanju i referendumu, na osnovu kojeg je prihvaćena, učestvovala je samo jedna etnička zajednica nastanjena u Sandžaku - bošnjačka. Pripadnici srpske, crnogorske i drugih nacionalnih zajednica nisu se javno izjasnili o ovakvo zamišljenom konceptu autonomije. Ova činjenica ozbiljno ugrožava legitimitet i napore bošnjačke zajednice za ustanovljavanje regionalne autonomije oblasti. Štaviše regionalni koncept autonomije koji podrazumeva ekonomske, istorijske, geografske i druge kriterijume, potisnut je etničkom komponentom. Razumljivo, da je zahtev za autonomijom zasnovanom na etničkom principu, takođe prihvatljiv, opravdan i moguć, ali onda nije utemeljen na pretpostavkama sadržanim u Memorandumu o specijalnom statusu oblasti.

Integrativni pristup regionalizaciji Sandžaka uočljiv je u Memorandumu o autonomiji Sandžaka i specijalnim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom, koji je Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka usvojilo na svom osmom zasedanju 19. jula 1999. godine. U Memorandumu se ističe multikulturni karakter regije koji zahteva institucionalizaciju i specifične mehanizme zaštite ljudskih i građanskih prava. Memorandum iz 1999. godine je korak napred u odnosu na dokument iz 1993. godine, posebno su značajna načela koja ističu multikulturni karakter regije i mehanizme usklađivanja međuetničkih odnosa putem participacije predstavnika svih etničkih zajednica.

Inicijativa bošnjačkih političkih partija i njihovog nacionalnog vijeća o decentralizaciji i regionalizaciji doprineli su razmatranju ključnih pitanja suštinske demokratizacije zemlje koja su još uvek otvorena.

Bogato iskustvo političkog organizovanja imaju i partije Albanaca sa juga Srbije, koji su u opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa osnovali nekoliko partija koje se zalažu za interese Albanaca u ovoj oblasti. Najuticajnije su Partija za demokratsko delovanje, Partija za demokratsko ujedinjenje Albanaca i Demokratska unija doline.

U politički život zemlje 1990. godine uključuje se Demokratski savez Hrvata u Vojvodini koji je osnovao Bela Tonković. Potencijal ove stranke je opao nakon izbijanja rata na prostoru bivše Jugoslavije kada je došlo do iseljavanja velikog broja Hrvata iz Vojvodine, a dalje slabljenje političkog uticaja usledilo je 1999. godine nakon osnivanja Hrvatskog narodnog saveza.

Iako brojni i politički organizovani u više stranaka Romi nikada nisu ostvarili značajniji uticaj u političkom životu Srbije. Razloge tome bi trebalo tražiti u nerazvijenoj infrastrukturi romskih političkih partija, njihovim nejasno artikulisanim ciljevima i opredeljenju Roma da glasaju za uticajne političke partije. Realan uticaj na političko odlučivanje u Srbiji nemaju ni partije malobrojnih manjina, kao što su Demokratski savez Bugara, Bunjevačka stranka, Pokret Rumuna i Vlaha u Srbiji, Narodna samostalna stranka Vlaha, Slovačka narodna stranka, Građanska inicijativa Goranaca i druge.

Učestvovanje političkih partija nacionalnih manjina u predstavničkim telima

Od uvođenja višepartijskog sistema političke partije nacionalnih manjina teže učešću u vlasti na svim nivoima. Proporcionalnu zastupljenost u predstavničkim telima, koja je ustavno-pravni imperativ i logična osnova društvene stabilnosti demokratskog društva, predstavnici nacionalnih manjina ostvarili su samo u lokalnim samoupravama u kojima imaju apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva. Iako ne postoje detaljna istraživanja o problemu predstavljenosti političkih stranaka nacionalnih manjina u skupštinama opština, skupštini AP Vojvodine i Narodnoj skupštini, iz dosadašnjeg uvida u njihov politički život lako se može zaključiti da najmanju prohodnost ostvaruju u centralnim predstavničkim telima i opštinama u jedinicama lokalne samouprave u kojima nemaju značajnijeg udela stanovništva. Mere afirmativne akcije koje bi trebalo da pospeše njihovu političku participaciju nisu preduzimate sve do 2004. godine, odnosno sprovođenja izbora za poslanike Skupštine AP Vojvodina.

Narodna skupština

Učešće u zakonodavnoj vlasti uslovljeno je izbornim sistemom i poverenjem koje političke partije ostvaruju među biračima. Specifičnost odnosa političkih partija nacionalnih manjina i birača koji ih podržavaju je u njihovoj etničkoj ekskluzivnosti, odnosno pripadništvu zatvorenoj društvenoj grupi unutar koje se artikulišu, afirmišu i legitimizuju politički ciljevi koji po svojoj orijentaciji i strukturi ne pretenduju na naglašenoj različitosti. Izvan ove grupe su pripadnici nacionalnih manjina koji su politički orijentisani prema političkim partijama građanske provenijencije i u okviru njihovih delovanja ostvaruju svoja biračka prava. Predmet naše analize u vezi sa zastupljenosti nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini su pripadnici prve grupe koji iziskuju uvođenje mera afirmativne akcije kako bi se obezbedila njihova reprezentativnost. Ovaj institut koji je u našoj pravnoj terminologiji nerado prihvaćen kao i njegov sinonim pozitivna diskriminacija, nalazi posebnu primenu u izbornim sistemima zemalja sa multietničkim sastavom stanovništva.

Mere, na osnovu kojih političke stranke nacionalnih manjina imaju povlašćen položaj prilikom parlamentarnih izbora, u pravni život i izbornu praksu u Srbiji uvedene su tek 2004. godine Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika. Zakonom je ukinut zakonski cenzus³⁷ od 5% za političke partije nacionalnih manjina koje kandiduju predstavnike na parlamentarnim izborima, odnosno predviđeno je da "političke stranke nacionalnih

³⁷ Zakonski izborni prag je veštačka, konvencionalna prepreka koja se postavlja u izbornom sistemu u smislu postizanja određenog relativnog ili apsolutnog broja glasova koje određeni kandidat ili lista mora da osvoji. Zakonski prag je predmet kritika pristalica proporcionalnog izbornog sistema koji smatraju da njegova primena narušava smisao principa proporcionalnosti. Zagovornici proporcionalnog sistema smatraju da parlament treba da bude veran odraz biračkog tela i da se njegova idealna parlamentarna projekcija ostvaruje na izborima sa jednom izbornom jedinicom i bez uvođenja olakšica za političke stranke. U raspodeli mandata učestvuju sve stranke, a da li će ih dobiti zavisi isključivo od prirodnog praga (videti: Milan Jovanović, *Izborni prag i stranački sistem*, u Zoran Lutovac, *Političke stranke u Srbiji - struktura i funkcionisanje*, FES, Beograd, 2005.

manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kada su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali".³⁸ Ovo podrazumeva da predstavnici političkih stranaka nacionalnih manjina osvajaju mandat ukoliko dostignu prirodni prag³⁹ koji pri prosečnoj izlaznosti birača iznosi oko 15.000 glasova. Na prvi pogled ovom se principu nema šta prigovoriti, međutim, već površnim uvidom u demografske prilike nacionalnih manjina i raspodelu mandata jasno je da na mandate u Narodnoj skupštini mogu računati samo predstavnici političkih partija Bošnjaka i Mađara. Sve ostale nacionalne manjine ostaju izvan parlamenta, a jedini način da to ostvare je stupanje u koaliciju. Međutim, uvođenjem prirodnog praga kao mehanizma za postizanje inkluzivnosti političkih partija nacionalnih manjina u parlamentarni život, ne ostvaruje se ovaj cilj u potpunosti. Odnosno u uslovi- ma fragmentiranosti političkih partija nacionalnih manjina glasovi njihovih birača raspoređuju se unutar zatvorene grupe na nekoliko političkih aktera koji svaki pojedinačno jedva dosežu do prirodne

³⁸ Zakon o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika Republike Srbije, član 81, "Službeni glasnik Republike Srbije", broj 10/2003, 12/2004.

³⁹ Prirodni izborni prag (prag inkluzivnosti) je stvarna prepreka koju akteri na izborima moraju prevazići da bi stekli parlamentarni status. Prirodni prag zavisi od veličine izborne jedinice i formule za transponovanje glasova u mandate. U vezi sa raspodelom mandata postoje brojne teorijske škole i egzaktni metodi (D'ont, Drupo...), a suština uvođenja prirodnog praga u proporcionalni izborni sistem je da spreči ulazak mnoštva političkih partija u parlamentarni saziv što se po pravilu odražava na stabilnost i efikasnost vlade. Istorijski primer ovakve situacije je parlament Vajmarske republike, a u nedavnoj prošlosti saziv prvog Sejma u postkomunističkoj Poljskoj u koji je ušlo čak 29 stranaka od kojih je najbrojnija imala 14% osvojenih mandata. U savremenim izbornim sistemima u Evropi prirodni prag je uveden u Grčkoj, Španiji (3%), Bugarskoj, Sloveniji, Austriji, Švedskoj, Norveškoj, Moldaviji (4%), Slovačkoj, Estoniji, Letoniji, Hrvatskoj, BiH, Nemačkoj (5%), Mađarskoj (5% za samostalne liste i 15% za koalicije), Rumuniji (5%, odnosno 8% - 10%), Poljskoj (5% odnosno 8%), Češkoj (5% odnosno plus 5% za svakog člana koalicije do 20%) i Rusiji (7%). Pored praga inkluzivnosti postoji i prirodni prag ekskluzivnosti kojim se utvrđuje najveći broj glasova koje izborna lista mora osvojiti da bi osvojila prvi mandat.

granice. U tom smislu kod stranačkog organizovanja nacionalnih manjina postiže se, ideološka ili etnička homogenizacija, odnosno efekat suprotan od onog koji je ustanovljen uvođenjem demokrat-skog višestranačkog delovanja.

Pored etničke homogenizacije, koja obično vodi u segregaciju i potire građanske društvene vrednosti, favorizovanje pojedinih poli-tičkih partija nacionalnih manjina narušava princip ravnopravnosti u političkoj utakmici kako među samim političkim strankama nacional-nih manjina, tako i u odnosu na ostale političke partije čije biračko telo je znatno veće od biračkog tela koje podržava stranke nacional-nih manjina. Dalekosežne posledice nedoslednog i nepotpunog sa-gledavanja problema predstavljanja nacionalnih manjina u Narod-noj skupštini mogu usloviti dublju etničku fragmentaciju i polarizaci-ju čije žrtve će pored pripadnika političkih partija zastupljenih u par-lamentu biti i pripadnici nacionalnih manjina koji nisu imali šansu da u ovom procesu učestvuju.

Pre nego što se upustimo u dalju analizu mera afirmativne akcije u izbornom sistemu Srbije, trebalo bi podsetiti na okolnosti koje su prethodile izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika.

Naime, iskustva sa početka višestranačkog života u postkomuni-stičkoj Srbiji ukazuju na to da je u parlamentarnim sazivima bilo za-stupljeno više stranaka nacionalnih manjina. Nakon parlamentarnih izbora 1990. godine koji su održani po modelu dvokružnih većinskih izbora u sazivu Narodne skupštine osam poslaničkih mesta je osvo-jila Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, tri mandata Stran-ka demokratske akcije, a po jedan Demokratski savez Hrvata u Voj-vodini, Demokratska reformnska stranka Muslimana (Prizren) i Partija za demokratsko delovanje.

Svi kasniji izborni ciklusi sužavali su polje za participaciju poli-tičkih partija nacionalnih manjina u centralnim predstavničkim telima. Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara je bila jedina stranka nacionalnih manjina koja je uspela da se izbori sa cenzusom od 5% i osvoji devet poslaničkih mandata na republičkim izborima održa-nim 1992. godine. Na parlamentarnim izborima 1993. godine Demo-kratska zajednica vojvođanskih Mađara je uspela da osvoji pet po-slaničkih mesta, a pored nje je u parlament su ušli poslanici koalicije Partije za demokratsko delovanje i Demokratske partije Albanaca koja je osvojila dva poslanička mesta.

Sledeći parlamentarni izbori održani su 1997. godine. Sa političke scene nestala je Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, a umesto ove stranke koja se zalagala za interese mađarske manjine u Srbiji u politički život dolazi Savez vojvođanskih Mađara koji osvaja 4 poslanička mesta.⁴⁰ Nakon višegodišnjeg bojkota političkog života u Srbiji na parlamentarnu scenu se vraćaju i bošnjačke partije koje u koaliciji Lista za Sandžak - dr Sulejman Ugljanin osvajaju 3 poslanička mesta. Jedno mesto u tadašnjem sazivu parlamenta pripalo je i Demokratskoj koaliciji Preševo - Bujanovac koju su činili predstavnici Albanaca iz ove dve opštine.

Zahvaljujući zanosu koji je proistekao iz postoktobarske atmosfere, prošlo je gotovo nezapaženo da stranke nacionalnih manjina na parlamentarnim izborima održanim 2000. godine nisu uspele da samostalno osvoje mandate. Doprinos ovoj mimikriji nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini dale su članice pobedničke koalicije iz redova nacionalnih manjina koje su se zadovoljile raspodelom parlamentarnih mandata i izvršnih funkcija za svoje istaknute članove.

Iako je razloga za zabrinutost bilo znatno ranije, nagoveštaj kakve takve politike kojom se podstiče učešće manjina u političkom životu, usledio je nakon parlamentarnih izbora 2003. godine na kojima je dva mandata osvojila samo Liste za Sandžak i to preko liste Demokratske stranke na kojoj su kandidovani.

Na ovim izborima za poslanička mesta su se borili i predstavnici koalicije Zajedno za toleranciju, koju su činili Liga socijaldemokrata Vojvodine, Sandžačka demokratska partija, Savez vojvođanskih Mađara, Liga za Šumadiju, Demokratski savez Hrvata Vojvodine, Demohrišćanski evropski pokret, Hrvatski narodni savez, Građanski pokret vojvođanskih Mađara, Demokratska stranka Roma Srbije, De-

⁴⁰ Pregrupisavanje političkog tela vojvođanskih Mađara bilo je evidentno već nakon održavanja tadašnjih saveznih i lokalnih izbora 1996. godine. Tada je SVM sa 81.310 glasova osvojio 3 poslanička mesta u Veću građana Savezne skupštine, dok je DZVM sa 46.807 dobijenih glasova ostala bez poslaničkog mandata. Od 120 mesta u Pokrajinskoj skupštini Vojvodine SVM je osvojio 13 poslaničkih mesta (10,8%), a DZVM samo 1 mesto (0,8%). U prvom krugu lokalnih izbora SVM je samostalno osvojio 18 odborničkih mesta i još 17 u koaliciji sa Reformskom demokratskom strankom, a DZVM ukupno 19. Šest godina ranije DZVM je bio apsolutni zastupnik interesa vojvođanskih Mađara sa 132.726 glasova i 8 poslaničkih mesta u Narodnoj skupštini.

mokratski savez Bugara u Srbiji, Vojvođanska unija, Evropska partija, Stranka za Sandžak, Liberalno-bošnjačka organizacija i Socijal-demokratska radnička partija. Međutim, kako u vreme tih izbora nisu postojale zakonske promene koje se odnose na smanjenje cenzusa, koalicija, uprkos podršci preko 4% ukupnog biračkog tela, nije uspela da uđe u Parlament.

Nakon neuspeha liste Zajedno za toleranciju usledio je dogovor političkih vođa Sandžačke demokratske partije i Saveza vojvođanskih Mađara sa premijerom Srbije u vezi sa uvođenjem prirodnog izbornog praga za stranke nacionalnih manjina⁴¹. Na taj način postignuto je rešenje koje odgovara dobro organizovanim političkim partijama brojnih nacionalnih manjina, ali i zanemaruje političke i društvene interese ostalih manjinskih zajednica. U aktivnostima koje pretihode održavanju parlamentarnih izbora u januaru 2007. godine jasno je da se predizborne koalicije u smislu kakva je bila koalicija stranaka koje su činile listu Zajedno za toleranciju ne mogu ostvariti jer za njih nema realne političke potrebe. Nekadašnje članice deluju nakon usvajanja Zakona o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika u sasvim različitim okolnostima. Naime, od članica koalicije na sigurna parlamentarna mesta, zahvaljujući primeni mera afirmativne akcije, računa jedino Savez vojvođanskih Mađara. Sandžačka demokratska partija je na nedavnim vanrednim izborima za odbornike u Skupštini opštine Novi Pazar osvojila je u koaliciji sa Demokratskom strankom, G17 plus i Strankom zelenih dvanaest od 47 odborničkih mandata i nastoji da parlamentarni legitimitet ostvari u koaliciji sa nekom od građanskih političkih partija.

Treba podsetiti da koalicija političke partije nacionalnih manjina sa nekom od političkih partija koje Zakonom nisu definisane kao političke stranke nacionalne manjine⁴² isključuje primenu mera afirma-

⁴¹ Ljajić; *Koštica prihvatio naš predlog*, Dnevnik, Novi Sad, petak, 13. februar, 2004.

⁴² Političke stranke nacionalne manjine su one čiji je "osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalnih manjina i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu sa međunarodnim standardima" (Zakon o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika, član 81). O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine odlučuje Republička izborna komisija, pri proglašenju izborne liste, a na predlog podnosioca izborne liste.

tivne akcije, odnosno za političku partiju nacionalne manjine kao koalicionog partnera primenjuju se isti uslovi koji važe za sve ostale političke partije.

Najzad, političke partije koje po zakonskoj definiciji nisu političke partije nacionalnih manjina ne mogu u koaliciji sa strankama nacionalnih manjina računati na preferencijalni tretman, bez obzira na to što se zalažu za njihove autentične interese. Liga socijaldemokrata Vojvodine ili G17 plus zbog uvođenja prirodnog praga za stranke nacionalnih manjina nisu više pogodan koalicioni partner. S druge strane, otvorena je, ako ne praktična, a ono svakako teorijska mogućnost saradnje nacionalističkih stranaka sa strankama nacionalnih manjina. Podsetimo se da su pripadnici nacionalnih manjina imali transparentna mesta u vremenu autoritarnih socijalističkih režima, a da su još jasna sećanja na ulogu koju su pojedini lideri sadašnjih političkih partija nacionalnih manjina imali u političkim događajima u Srbiji tokom vladavine establišmenta Slobodana Miloševića.

U vezi sa Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika, odnosno njegove nedoslednosti u vezi sa merama afirmativne akcije kojima se podstiče participacija manjina u Narodnoj skupštini trebalo bi pomenuti da njime nije regulisano smanjenje broja potpisa koji su neophodni za podržavanje izborne liste. Ukoliko bi na snazi ostalo pravilo da je za to neophodno 10.000 potpisa mnoge manjine koje imaju manji demografski potencijal bile bi uskraćene čak i za kandidovanje, a kamoli za osvajanje poslaničkih mesta. Ovu zakonsku nedoslednost i prazninu privremeno je otklonila odluka Republičke izborne komisije na osnovu koje je stankama i koalicijama nacionalnih manjina omogućeno da na parlamentarnim izborima 2007. godine učestvuju nakon što obezbede podršku najmanje 3.000 birača.

Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine

Ustav Republike Srbije definiše skupštinu autonomne pokrajine kao njen najviši organ u kojem su predstavnici nacionalnih manjina srazmerno zastupljeni (član 180). Implementacija ovog člana koji se odnosi i na skupštine multietničkih opština uslovljena je zakonskom razradom.

Na izborima za poslanike u Skupštini AP Vojvodina koji su održani u septembru 2004. godine, prvi put su primenjene mere afirmativne akcije prema političkim partijama nacionalnih manjina. Na osnovu Pravilnika o izbornom postupku koji je Skupština AP Vojvodine usvojila u avgustu 2004. godine izbori su održani po kombinovanom izbornom sistemu, bez cenzusa za političke partije nacionalnih manjina i sa smanjenim brojem potpisa koje treba priložiti uz izbornu listu sa dotadašnjih 6.000 na 3.000. Međutim, i pored mera afirmativne akcije uspeh na izborima su ostvarili samo pripadnici mađarske nacionalne manjine čije političke partije su osvojile dvanaest mandata od kojih je 11 pripalo Savezu vojvođanskih Mađara (prema proporcionalnom sistemu 5, a prema većinskom 6), a 1 Demokratskoj stranci vojvođanskih Mađara na osnovu većinskog sistema⁴³.

Učešće pripadnika nacionalnih manjina u predstavničkim telima i vlasti u lokalnim samoupravama

Kao što je pomenuto, delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u političkom životu ostvaruje se u jedinicama lokalne samouprave u kojima pripadnici nacionalnih manjina imaju značajan udeo u ukupnom stanovništvu. U ovim opštinama političke stranke nacionalnih manjina, u skladu sa opštim pravilima koja važe prilikom izbora za odbornike u jedinicama lokalne samouprave, mogu da ističu kandidate i liste kandidata, da biraju svoje predstavnike u opštinske skupštine. Posredno, pripadnici nacionalnih manjina u političkom životu opština učestvuju i kao odbornici izabrani sa lista ostalih političkih partija.

Da je teritorijalna distribucija stanovništva, odnosno homogena etnička struktura u jedinicama lokalne samouprave, osnova stabilne participacije u lokalnim organima vlasti stranaka nacionalnih manjina, svedoče podaci iz tabela 2 i 3 iz kojih je jasno da nema većih oscilacija kako u pogledu zastupljenosti političkih stranaka nacionalnih manjina u opštinskim vlastima tako ni u broju odborničkih mesta koje osvajaju pripadnici nacionalnih manjina.

⁴³ U Skupštini AP Vojvodina zastupljeni su i građani pripadnici nacionalnih manjina koji su poslanički mandat stekli sa lista političkih partija koje po zakonskoj definicije nisu stranke nacionalnih manjina.

Tabela 2: Odbornici skupština opština u republici Srbiji prema nacionalnoj pripadnosti, 1992-2002. godine

	Srbi	Crnogorci	Albanci	Bugari	Bunjevci	Vlasi	Mađari	Makedonci
1992.	5.828	164	58	66	5	7	303	4
1996.	5.885	163	73	38	8	3	269	9
2000.	7.018	81	41	41	1	1	214	10

	Muslimani	Rumuni	Rusini	Slovaci	Turci	Hrvati	Ostali
1992.	87	34	11	71	-	32	5
1996.	135	43	17	71	1	18	32
2000.	119	32	17	72	-	20	27

Izvor: Statistički godišnjak Srbije, Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd, 2001.

Tabela 3: Predlagači - političke stranke i koalicije prema broju kandidata za odbornike i izabranim odbornicima - političke partije nacionalnih manjina, 2004. godina

	Kandidati	Izabrani odbornici
Savez vojvođanskih Mađara	378	69
Demokratska stranka vojvođanskih Mađara	223	15
Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara	178	13
Lista za Sandžak	184	67
Sandžačka demokratska partija	216	56
Partija za demokratsko delovanje	103	31
Demokratska partija Albanaca	54	17

Izvor: Statistički godišnjak Srbije, Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd, 2005.

Etnička homogenizacija političkog prostora Srbije, uvod je u etnifikaciju politike i po svemu sudeći još dublji etno-kulturni jaz između pripadnika brojnih etničkih zajednica. U lokalnim zajednicama ovakve tendencije su lako uočljive i lako je pronaći primere latentnih i

otvorenih međuetničkih netrpeljivosti. O isključivosti lokalnih etničkih elita organizovanih u nacionalne partije govori i činjenica da se prilikom formiranja skupština opština sa mešovitim sastavom stanovništva retko vodi računa o srazmernoj zastupljenosti pripadnika lokalne manjine.

O poklapanju etničkog kriterijuma sa političkim delovanjem u multietničkim opštinama svedoče i podaci iz sledeće tabele koji pokazuju da su u svim opštinama u kojima pripadnici nacionalnih manjina ostvaruju apsolutnu vlast predsednici opština pripadnici najbrojnije etničke zajednice.

Tabela 4: Predlagači - političke stranke i koalicije prema broju kandidata i izabranim predsednicima opštine - političke partije nacionalnih manjina, 2004

	Kandidati	Izabrani odbornici
Koalicija Saveza vojvođanskih Mađara i Demokratske stranke	3	3
Sandžačka demokratska partija	4	2
Lista za Sandžak	4	2
Partija za demokratsko delovanje	2	2

Izvor: Statistički godišnjak Srbije, Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd, 2005.

Detaljniji uvid u političko organizovanje pripadnika nacionalnih manjina kroz etničke političke partije daje argumenata u prilog podsticanja inicijative građana u procesu razvoja lokalne demokratije i kreiranje regionalne politike, ali još više razloga za zabrinutost, naročito u pogledu sve izraženije etničke segregacije.

Pripadnici albanske nacionalne manjine nastanjeni u tri opštine u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu - Bujanovcu, Medveđi i Preševu imaju bogato iskustvo političkog organizovanja i u povoljnim političkim i društvenim okolnostima, zahvaljujući stabilnom, disciplinovanom i etnički homogenom biračkom telu osvajali su srazmerno broju stanovnika mandate u skupštinama opština. Političke partije Albana-

ca sa juga Srbije imale su mandate u skupštinama opština nakon lokalnih izbora i 2002. i 2006. godine. Najviše uticaja među biračima ostvarila je Partija za demokratsko delovanje koja odbornike ima u sve tri opštine - u Bujanovcu i Preševu učestvuju u vlasti, a u Medveđi su jedina političke partija Albanaca izabrana u skupštinu opštine. Partija demokratskog ujedinjenja Albanaca ima predstavnike u opštini Bujanovac, a u Preševu su u opštinsku skupštinu izabrani i predstavnici Demokratske partije Albanaca i Demokratske unije doline.

U Preševu su političke partije Albanaca uvek imale uticaj i učestvovala u vlasti, ali u Bujanovcu to nije bilo uvek moguće jer većinski izborni sistem i prekrajanje izbornih jedinica nisu omogućavali institucionalizaciju političkog delovanja lokalnih političkih partija Albanaca. Nakon uvođenja proporcionalnog izbornog sistema 2002. godine, predstavnici albanske manjine su osvojili većinu mesta u skupštini opštine i formirali lokalnu vlast, ali predstavnici srpskih političkih partija su odbili da učestvuju u političkom životu. U Preševu je na lokalnim izborima 2002. godine samo jedan pripadnik srpskog naroda izabran u lokalnu skupštinu.

Karakteristično je i to da su pripadnici albanske manjine na jugu Srbije uglavnom organizovani u nacionalne partije, i da ne učestvuju u radu partija građanske orijentacije, a primeri ostvarivanja političkog interesa putem podrške grupama građana su ređi nego kod drugih manjina koje imaju nacionalne političke partije.

Političko organizovanje Bošnjaka, uprkos nastojanjima da se raširi u svim delovima Srbije⁴⁴ u kojima žive pripadnici ove nacionalne manjine, uspešno se sprovodi samo u Sandžaku. U opštinama u kojima ostvaruju apsolutnu većinu u stanovništvu, Tutinu, Novom Pa-

⁴⁴ Tokom 2005. i 2006. godine Sandžačka demokratska partija je osnovala opštinske odbore u nekoliko gradova u Srbiji.

zaru i Sjenici, zastupljeni su u lokalnim skupštinama srazmerno svom brojčanom udelu u ukupnom stanovništvu opština⁴⁵.

Iako su sandžački Bošnjaci organizovani u više od deset političkih partija i koalicija najznačajniji uticaj ostvaruju Lista za Sandžak koju predvodi Sulejman Ugljanin i Sandžačka demokratska partija koja je osnažena poslednjih nekoliko godina zahvaljujući resursima koje je njen predsednik Rasim Ljajić razvijao obavljajući, od 2001. do 2006. godine, javnu funkciju ministra zaduženog za prava nacionalnih manjina.

Na lokalnim izborima 2004. godine Lista za Sandžak je osvojila odborničke mandate u Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu i Prijepolju, ali je samo u Tutinu ostvarivala dominantan uticaj u lokalnom parlamentu. Predsednici opština članovi ove stranke izabrani su u Novom Pazaru i Tutinu. Sandžačka demokratska partija je na pomenutim izborima mandate osvojila u Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Prijepolju i Priboju, a u vlasti na lokalnom nivou učestvovali su u Novom Pazaru, Sjenici i Prijepolju. Predstavnici Sandžačke demokratske stranke su i predsednici opština Sjenica i Prijepolje. U rad lokalnih organa vlasti uključeni su i predstavnici Stranke demokratske akcije Sandžaka u Priboju gde su osvojili dva odbornička mandata, Narodni pokret Sandžaka sa 8 odbornika u Skupštini opštine Sjenica i dva odbornika u Skupštini opštine Tutin i Stranka za Sandžak koja je imala tri odbornika u Skupštini opštine Novi Pazar posle lokalnih izbora 2004. godine.

⁴⁵ U Skupštini opštine Novi Pazar, nakon izbora 2004. godine, bio je 41 odbornik bošnjačke nacionalnosti što čini 87,23% ukupnog broja odbornika što je za 10,96% više od njihovog učešća u ukupnom stanovništvu opštine. Slična situacija je i u sjeničkoj opštini u kojoj 73,34% Bošnjaka, u lokalnom parlamentu zastupljeno sa 84,62% odbornika. U opštini Tutin Bošnjaci čine 94,3% stanovništva, a u parlamentarnom sazivu je 100% odbornika bošnjačke nacionalnosti. I u drugim sandžačkim opštinama u kojima Bošnjaci ne ostvaruju većinu u lokalnom stanovništvu ostvarena je puna zastupljenost odbornika bošnjačke nacionalnosti u skupštinama opštinama. U Priboju Bošnjaci i Muslimani čine 23,03% ukupnog stanovništva, a u lokalnoj skupštini predstavljeni su sa deset odbornika ili 25,39%. U Prijepolju Bošnjaka i Muslimana je 41,09% u ukupnom stanovništvu, a odbornika pripadnika ove nacionalne manjine je 27, odnosno 44,26%. Jedino u opštini Nova Varoš u kojoj živi 7,65% Bošnjaka i Muslimana u lokalnom parlamentu je jedna odbornica bošnjačke nacionalnosti.

Na lokalnom nivou kod Bošnjaka je uočljiva fragmentacija, odnosno oštra polarizacija biračkog tela na pristalice Liste za Sandžak i pristalice Sandžačke demokratske partije. Kako je, zbog otvorenih i nepremostivih političkih nesuglasica između dve vodeće bošnjačke partije u nekoliko navrata došlo do blokade rada lokalnih vlasti, polovinom 2006. godine, nakon neuspeha inicijativa za opoziv predsednika opština, raspušteni su lokalni parlamenti i raspisani su vanredni lokalni izbori u Sjenici i Novom Pazaru čiji rezultati su bitno izmenili odnose unutar političkih snaga Bošnjaka u Sandžaku. U Novom Pazaru je Lista za Sandžak, koja je do izbora bila u opoziciji, osvojila apsolutnu većinu glasova i dobila 27 odborničkih mesta, a koalicija Sandžačke demokratske partije, Demokratske stranke i G17 plus 12 mandata. Druge bošnjačke partije, Stranka za Sandžak i Bošnjačka koalicija - Sandžačka alternativa - Sandžačka demokratska unija, nisu prešle izborni cenzus. U Sjenici je do tada opoziciona Lista za Sandžak dobila 17 odborničkih mesta, koalicija Sandžačke demokratske partije, Demokratske stranke i G17 plus 13 mandata i Narodni pokret Sandžaka 4.

Na osnovu etničkog sastava skupština opština u kojima pripadnici bošnjačke manjine žive u većem broju može se zaključiti da su Bošnjaci u Sandžaku samo u retkim slučajevima izabrani sa lista partija građanske orijentacije. U Prijepolju su dva Bošnjaka odbornici Građanskog saveza Srbije i dva Demokratske stranke, a u Priboju je jedan Bošnjak izabran sa liste koalicije Demokratske stranke i Građanskog saveza Srbije. U Novoj Varoši jedna odbornica bošnjačke nacionalnosti je izabrana sa liste Demokratske stranke. Na lokalnim izborima 2004. godine, kao i na izborima u Sjenici i Novom Pazaru 2006. godine nije bilo slučajeva političkog organizovanja Bošnjaka kroz grupe građana.

Kao što je pomenuto, vojvođanski Mađari su bili prva zajednica koja je etnicitet iskoristila za osnovu političkog organizovanja. Zahvaljujući brojnosti i dobroj političkoj organizovanosti, pripadnici mađarske manjine u potpunosti ostvaruju pravo na učešće u vlasti na lokalnom nivou u većini opština u kojima čine apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva.

Od sredine devedesetih godina Savez vojvođanskih Mađara je najuticajniji među nekoliko političkih stranka koje zastupaju interese pripadnika ove etničke manjine. Nakon izbora 2004. godine ova par-

tija je na vlasti u opštinama: Subotica sa 16 odbornika, Bačka Topola sa 15, Mali Idoš - 8, Kanjiža - 7, Čoka - 6, Nova Crnja 3 i u Zrenjaninu gde u koaliciji sa DS imaju 16 odbornika. Savez voždanskih Mađara je postizborne koalicione sporazume postizao sa Demokratskom strankom, G17 plus, Zajedno za Vojvodinu, Ligom socijaldemokrata Vojvodine i drugim partijama građanske orijentacije. Ni u jednoj opštini ne postoji koaliciona saradnja između uticajnih mađarskih političkih stranaka Saveza voždanskih Mađara i Demokratske stranke voždanskih Mađara.

U skupštinama opština Ada i Bečej izabrana su po 4 odbornika sa liste koalicije SVM, Demohrišćanskog evropskog pokreta i drugih političkih partija. U ovim opštinama ali i u Kikindi (2 odbornika), Somboru (3 odbornika), Srbobranu (2 odbornika), Temerinu (3 odbornika) i Žitištu (4 odbornika) SVM je u opoziciji.

Demokratska zajednica voždanskih Mađara učestvuje u vlasti u opštinama Bečej sa 4 odbornika, Novi Bečej sa 3, Bačka Topola sa 2, Sombor sa 3 odbornika u koaliciji sa Ligom socijaldemokrata Vojvodine i u Senti sa jednim odbornikom. U opoziciji su u opštinama Ada u čijoj skupštini imaju 3 odbornika i Čoka gde je izabran jedan odbornik iz ove stranke.

Demokratska stranka voždanskih Mađara ima predstavnike u lokalnom parlamentu nekoliko opština, ali u svim opštinama predstavnici ove stranke su u opoziciji: u Bečeju (2 odbornika), Kanjiži (2 odbornika), Mali Idoš (1 odbornik), Subotici (3 odbornika) i u Temerinu (5 odbornika).

Političke partije ostalih nacionalnih manjina u lokalnim parlamentima ostvaruju promenljive rezultate koji zavise od opštih društvenih prilika, stepena društvene integracije, osmišljenosti programa koje nude i opredeljenja građana iz ciljane grupe u kojoj deluju da podršku daju političkim partijama koje zastupaju šire društvene interese ili ideološke pravce.

Pripadnici bugarske nacionalne manjine u vlasti na lokalnom nivou učestvuju najčešće kao članovi političkih partija čiji prevashodni politički ciljevi nisu orijentisani isključivo na etnicitet. Izuzetak su pet odbornika izabranih sa liste Demokratskog saveza Bugara u Jugoslaviji na izborima održanim 2004. godine koji su deo koalicije na vlasti u Dimitrovgradu. Analizom etničke strukture lokalnih skupština u Dimitrovgradu i Bosilegradu može se zaključiti da su pripadnici

bugarske manjine proporcionalno zastupljeni u vlasti, a analizom političkih subjekata koji čine skupštine opštine da je učešće predstavnika grupa građana bugarske nacionalnosti minimalno - u obe opštine izabran je po jedan predstavnik grupa građana bugarske nacionalnosti.

Iako su pripadnici vlaške nacionalne manjine politički organizovani u Pokret Rumuna i Vlaha Jugoslavije ova političke partija nema relevantan uticaj u političkom životu ni na nacionalnom, ali ni na lokalnom nivou. Na parlamentarnim izborima 2003. godine Pokret Rumuna i Vlaha Jugoslavije imao je svoje kandidate u okviru izborne liste Demohrišćanske stranke Srbije, koja nije prešla cenzus.

Političke interese Bunjevaca u Vojvodini zastupa Bunjevačka stranka. Pripadnici bunjevačke nacionalne manjine pretežno su nastanjeni u opštinama Sombor i Subotica. U skupštinama ovih lokalnih samouprava Bunjevačka stranka nije osvojila mandate, ali pripadnici ove nacionalne manjine su u lokalnim skupštinama prisutni na osnovu mandata koje su dobili sa lista političkih partija građanske orijentacije.

Tradicija političkog delovanja Hrvata u Vojvodini i njihova teritorijalna koncentrisanost u pojedinim opštinskim centrima na severu Bačke i u Sremu ne omogućava im participaciju odbornika u radu lokalnih parlamenata u mestima u kojima su tradicionalno nastanjeni. U skupštini opštine Subotica imaju pet odbornika. Učešćem u radu političkih partija koje ne zastupaju samo interese Hrvata u Vojvodini pripadnici hrvatske manjine učestvuju i u radu drugih vojvođanskih skupština opština.

Pripadnici slovačke manjine organizovani su u jednu nacionalnu političku partiju - Slovačku narodnu partiju, koja je na lokalnim izborima 2004. godine u opštini Bački Petrovac osvojila dva od ukupno 31 odborničkih mesta. Ova stranka je malobrojna i nema relevantan politički uticaj. U Bačkom Petrovcu, ali i drugim opštinama u kojima Slovaci žive u većem broju (Kovačica, Bač, Bačka Palanka, Stara Pazova) ova manjina je u politički život uključena pretežno preko partija građanske orijentacije.

Rumuni u većem broju žive u opštinama Alibunar, Zrenjanin, Vršac, Kovačica, Kovin, Apatin i Žitište. Na teritoriji Vojvodine u lokalnim parlamentima ne postoji nijedna rumunska nacionalna partija, ali u političkom životu Rumuni učestvuju preko predstavnika izabra-

nih na listama partija građanske orijentacije. Najveći broj Rumuna koji su izabrani za odbornike je u opštini Alibunar sa izbornih lista Demokratske stranke, Demokratske stranke Srbije i G17 plus.

Političko delovanje stranaka nacionalnih manjina u lokalnim samoupravama obeleženo je njihovom dominacijom u opštinama u kojima je stanovništvo nacionalnih manjina brojno, a marginalno u lokalnim samoupravama u kojima njihov udeo u stanovništvu opada. S obzirom da primeri participacije pripadnika nacionalnih manjina u delovanjima političkih stranaka koje ne predstavljaju samo interese manjina nisu česti može se zaključiti da je neophodno razvijati mehanizme koji će obezbediti participaciju nacionalnih manjina srazmernu njihovom demografskom potencijalu u lokalnim zajednicama. Nakon donošenja Ustava Srbije to je i obaveza države koja bi trebalo da unapredi zakonodavstvo u ovoj oblasti i predvidi sistem asimetričnih i delotvornih povlastica kojima se pripadnicima nacionalnih manjina, odnosno lokalnim manjinama, garantuje određeni broj odborničkih mesta u skupštinama opština.

Učešće pripadnika nacionalnih manjina u organima javne uprave

Član 77 Ustava Srbije jemči nacionalnim manjinama pravo da pod istim uslovima kao i ostali građani učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da budu imenovani na javne funkcije. Posebno se vodi računa o tome da se: "pri zapošljavanju pri državnim organima, javnim službama, organima autonomne pokrajine i jedinicama lokalne samouprave" brine o "nacionalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti nacionalnih manjina". Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđa da "prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi se računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe" (član 21).

Sredinom 2006. godine Vlada Srbije je donela Zaključak o merama za povećanje učešća pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave⁴⁶ kojom se obavezala da će trajno preduzimati mere za upošljavanje pripadnika nacionalnih manjina u organima

⁴⁶ *Službeni glasnik RS*, br. 40/2006.

državne uprave. U vezi sa ovakvom politikom zapošljavanja u registar Centralne kadrovske evidencije uneće se i podaci o nacionalnoj pripadnosti službenika i nameštenika u državnoj upravi. Prilikom preduzimanja mera radi povećanja učešća pripadnika nacionalnih manjina, rukovodilac organa državne uprave dužan je da posebno vodi računa o područnim jedinicama svog organa organizovanih za teritoriju na kojoj u pretežnoj meri i tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina.

Prema ovom zaključku Vlade prilikom popunjavanja slobodnih radnih mesta javnim konkursom nadležna služba će konkurs objaviti i na jezicima nacionalne manjine naročito ako se konkurs odnosi na popunjavanje radnih mesta na područnim jedinicama organa u kojima pretežno ili tradicionalno žive pripadnici nacionalne manjine. Takođe "organi državne uprave kod kojih je predviđeno da više od 1/3 ukupnog broja sistematizovanih izvršilaca radi u područnim jedinicama koje su obrazovane za teritoriju na kojoj je, u skladu sa odlukom nadležnih organa državne uprave jedinice lokalne samouprave, u službenoj upotrebi i jezik jedne ili više nacionalnih manjina, preduzeće mere da se u Pravilniku o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta predvidi određeni broj radnih mesta kod kojih je kao uslov za obavljanje poslova radnog mesta za pojedine izvršioce potrebno i znanje bar nekog od jezika i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji za koju je obrazovana područna jedinica...". Prilikom izbora kandidata koji imaju jednake profesionalne i stručne kvalifikacije obavezno se vodi računa o ravnomernoj zastupljenosti manjine u organu javne uprave. Najzad, u skladu sa Zaključkom Vlade "ukoliko je kao uslov za zasnivanje radnog odnosa u organu državne uprave, zbog specifičnosti poslova organa predviđena završena određena uskospecijalizovana škola, prilikom polaganja prijemnog, odnosno kvalifikacionog ispita za tu školu u pisanom obliku, obezbediće se da testovi, odnosno drugi oblici putem kojih se ispit polaže budu i na jezicima nacionalnih manjina, za kandidate koji su celokupnu nastavu tokom prethodnog školovanja pohađali na jeziku nacionalne manjine."

Zahvaljujući razvijenim mehanizmima implementacije prava nacionalnih manjina i njihovoj društvenoj integrisanosti, u pojedinim delovima Vojvodine ostvaren je visok stepen profesionalne inkluzivnosti pripadnika manjina u rad javnih službi. Najveći procenat zaposle-

nih pripadnika nacionalnih manjina je u opštinama u kojima je manjinsko stanovništvo brojno i homogeno, a problem u vezi sa neproportionalnim zapošljavanjem manjina u javnom sektoru prisutan je u radu organa i službi pokrajinskih i centralnih vlasti. Prema godišnjem izveštaju pokrajinskog ombudsmana iz 2004. godine srazmerna zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina pri zapošljavanju u pokrajinskim javnim službama nije ostvarena u slučaju pripadnika mađarske manjine kojih je u ukupnom stanovništvu pokrajine 14,28%, a pokrajinskim javnim službama ih je 6,73% od ukupno zaposlenih; pripadnika hrvatske nacionalne manjine čijih udeo od 2,78% u ukupnom stanovništvu Vojvodine ne korespondira sa 1,4% zaposlenih Hrvata u javnom servisu. Najveća disproporcija je uočljiva kod Roma koji čine 1,43% stanovništva pokrajine, a samo jedan pripadnik ove nacionalne manjine je zaposlen u javnom sektoru. U pokrajinskim službama zaposlen je i jedan Makedonac i tri Bunjevaca što ne odgovara njihovom učešću u populaciji koje iznosi 0,58%, odnosno 0,97%.

**Tabela 5: Nacionalna struktura zaposlenih u AP Vojvodini
januara 2003. godine**

Etnička grupa	Broj	procenat	Zastupljenost u stanovništvu
Srbi	566	70,49	65,06
Mađari	46	6,73	14,28
Vojvođani	39	4,86	0,50
Neizjašnjeni	36	4,48	2,21
Jugosloveni	27	3,36	2,45
Slovaci	18	2,24	2,79
Crnogorci	17	2,12	1,75
Hrvati	12	1,40	2,78
Rusini	12	1,49	0,77
Rumuni	11	1,37	1,50
Neopredeljeni	5	0,62	-
Bunjevci	3	0,37	0,97
Ukrajinci	3	0,37	0,23
Rusi	2	0,25	0,05
Jevreji	1	0,12	-
Makedonci	1	0,12	0,58
Muslimani	1	0,12	0,18
Poljaci	1	0,12	-
Romi	1	0,12	1,43
Šokci	1	0,12	-
Ukupno	803		

Izvor: Godišnji izveštaj Pokrajinskog ombudsmana za 2004. godinu

U multietničkim opštinama u centralnoj Srbiji pripadnici nacionalnih manjina su srazmerno zastupljeni u opštinama u kojima su brojčano dominantni, a najveći problem u vezi sa zapošljavanjem u službama lokalne samouprave imaju pripadnici romske nacionalne manjine koji su "nevidljivi" i u ovom segmentu društvene integrisanosti.

Tabela 6: Nacionalna struktura zaposlenih u organima javne uprave u opštinama na teritoriji AP Vojvodine

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva
Ada	Srbi	7	14,9	Mađari	36	76,6
	Crnogorci	1	2,13	Jugosloveni	2	4,26
Alibunar	Vojvođani	1	2,13			
	Srbi	37	56,9	Rumuni	23	35,4
	Crnogorci	1	1,54	Slovaci	1	1,54
	Mađari	1	1,54	Vojvođani	1	1,54
	Jugosloveni	1	1,54			
Apatin	Srbi	53	73,6	Mađari	10	13,9
	Crnogorci	3	4,17	Hrvati	6	8,33
Bač	Srbi	35	66,1	Slovaci	4	7,55
	Ukrajinci	1	1,89	Mađari	4	7,55
	Hrvati	5	9,43	Grci	1	1,89
	Jugosloveni	1	1,89	Muslimani	1	1,89
Bačka Palanka	Srbi	100	89,3	Hrvati	3	2,68
	Jugosloveni	1	0,89	Mađari	2	1,79
	Rusini	1	0,89	Slovaci	6	5,36

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	
Bačka Topola	Srba	22	27,8	Mađari	47	59,5	58,94
	Crnogorci	1	1,27	Hrvati	1	1,27	1,19
	Jugosloveni	4	5,06	Albanci	2	2,53	0,13
	Vojvođani	2	2,53				
Bački Petrovac	Srbi	4	9,1	Slovaci	35	79,6	66,42
	Jugosloveni	3	6,82	Nemci	1	2,27	0,04
	Neizjašnjeni	1	2,27				
Bečej	Srbi	42	47,2	Mađari	47	52,8	48,84
	Srbi	55	80,9	Česi	2	2,94	4,00
Bela Crkva	Jugosloveni	3	4,41	Mađari	3	4,41	2,25
	Makedonci	1	1,47	Rumuni	4	5,88	5,41
	Srbi	50	78,1	Slovaci	3	4,69	5,95
Beočin	Rusini	1	1,56	Vojvođani	1	1,56	0,23
	Crnogorci	3	4,69	Hrvati	2	3,13	4,71
	Jugosloveni	4	6,52				
Čoka	Srbi	15	25,8	Mađari	36	65,5	51,57
	Vojvođani	1	1,72	Crnogorci	1	1,72	0,23
	Jugosloveni	2	3,45	Nemci	1	1,72	0,04
Indija	Srbi	65	62,5	Hrvati	8	7,69	3,84
	Mađari	2	1,92	Jugosloveni	1	0,96	1,95
	Ukrajinci	1	0,96	Neizjašnjeni	27	26,0	2,41

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva		
Irig	48	Srbi	41	85,4	Mađari	5	10,4	6,62
		Slovinci	1	2,08	Hrvati	1	2,08	2,34
Kanjiža	65	Srbi	1	1,54	Mađari	60	92,3	86,52
		Jugosloveni	3	4,62	Hrvati	1	1,54	0,30
Kikinda	141	Srbi	121	85,8	Mađari	10	7,09	12,85
		Jugosloveni	4	2,82	Hrvati	2	1,42	0,36
Kovačica	71	Crnogorci	1	0,71	Neizjašnjeni	3	2,13	2,99
		Srbi	20	28,1	Slovaci	32	45,1	44,07
Kovin	106	Rumuni	9	12,7	Mađari	3	4,23	10,52
		Vojvođani	3	4,23	Jugosloveni	2	2,82	1,25
Kula	92	Makedonci	1	1,41	Neizjašnjeni	1	1,41	
		Srbi	85	80,2	Mađari	11	10,4	9,26
Mali Idoš	46	Rumuni	4	3,77	Crnogorci	2	1,89	0,49
		Hrvati	1	0,94	Jugosloveni	1	0,94	0,98
		Neizjašnjeni	2	1,89				
		Srbi	41	44,5	Crnogorci	26	28,3	16,38
		Rusini	10	10,9	Mađari	6	6,52	8,46
		Ukrajinci	6	6,52	Hrvati	1	1,09	1,67
		Jugosloveni	1	1,09	Makedonci	1	1,09	0,38
		Srbi	3	6,52	Mađari	31	67,4	55,92
	Crnogorci	11	23,9	Neizjašnjeni	1	2,17	1,62	

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	
Nova Crnja	Srbi	34	79,3	Mađari	10	21,7	18,65
	Jugosloveni	2	4,35				
Novi Bečej	Srbi	40	75,5	Mađari	8	15,1	19,23
	Jugosloveni	3	5,66	Makedonci	1	1,89	0,22
	Neopredeljeni	1	1,89				
Novi Kneževac	Srbi	36	72,0	Mađari	13	26,0	29,78
	Hrvati	1	2,00				
Novi Sad	Srbi	749	79,9	Mađari	54	5,76	5,24
	Hrvati	63	6,72	Albanci	1	0,11	0,10
	Bugari	2	0,21	Bunjevci	2	0,21	0,08
	Crnogorci	25	2,67	Italijani	1	0,11	-
	Jevreji	1	0,11	Makedonci	4	0,43	0,38
	Muslimani	2	0,21	Neizjašnjeni	2	0,21	3,64
Odžaci	Nemci	3	0,32	Romi	2	0,21	0,58
	Rusini	5	0,53	Slovaci	18	1,92	2,42
	Slovenci	2	0,21	Ukrajinci	1	0,11	0,16
	Srbi	76	83,5	Vojvođani	1	1,10	0,23
Opovo	Slovaci	5	5,49	Rusini	1	1,10	0,15
	Mađari	7	7,69	Crnogorci	1	1,10	0,69
	Srbi	26	83,8	Hrvati	4	12,9	2,62
	Jugosloveni	1	3,23				

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	
Pančevo	Srbi	227	83,8	Slovaci	6	2,21	1,24
	Rumuni	3	1,11	Neopredeljeni	3	1,11	-
	Neizjašnjeni	6	2,21	Muslimani	1	0,37	0,38
	Makedonci	6	2,21	Mađari	9	3,32	3,17
	Jugosloveni	8	2,95	Crnogorci	1	0,37	0,79
Pećinci	Bugari	1	0,37				
	Srbi	64	96,9	Vojvođani	2	3,03	0,66
Plandište	Srbi	30	61,2	Mađari	5	10,2	12,10
	Makedonci	5	10,2	Neizjašnjeni	3	6,21	1,80
	Rumuni	4	8,16	Slovaci	2	4,08	5,42
	Srbi	123	91,1	Hrvati	4	2,96	3,31
Ruma	Jugosloveni	4	2,96	Crnogorci	1	0,74	0,17
	Mađari	1	0,74	Makedonci	1	0,74	0,23
	Muslimani	1	0,74				
	Srbi	58	89,2	Mađari	4	6,15	12,63
Sečanj	Jugosloveni	1	1,54	Makedonci	1	1,54	0,38
	Neizjašnjeni	1	1,54				
Senta	Srbi	9	11,4	Mađari	65	82,3	80,52
	Neizjašnjeni	2	2,53	Neopredeljeni	3	3,80	-

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	
Šid	Srbi	85	75,2	Hrvati	7	6,19	5,35
	Rusini	11	9,73	Slovaci	6	5,31	6,47
	Crnogorci	3	2,56	Mađari	1	0,88	0,67
Sombor	Srbi	124	52,9	Mađari	34	14,5	12,73
	Jugosloveni	42	17,9	Hrvati	19	8,12	8,33
	Crnogorci	4	1,71	Bunjevci	2	0,85	2,81
	Jevreji	1	0,43	Makedonci	1	0,43	
Srbobran	Neopredeljeni	7	2,99				
	Srbi	42	77,8	Mađari	7	13,0	21,95
	Crnogorci	2	3,70	Jugosloveni	1	1,85	2,59
Sremska Mitrovica	Vojvođani	1	1,85	Neizjašnjeni	1	1,85	1,75
	Srbi	156	85,7	Hrvati	10	5,49	2,91
	Jugosloveni	9	4,95	Crnogorci	2	1,10	0,25
	Ukrajinci	2	1,10	Rusini	2	1,10	0,80
Sremski Karlovci	Slovaci	1	0,55				
	Srbi	43	82,7	Hrvati	3	5,77	8,52
	Jugosloveni	3	5,77	Mađari	1	1,92	2,43
Stara Pazova	Crnogorci	1	1,92	Slovaci	1	1,92	0,31
	Srbi	97	84,3	Slovaci	14	12,2	8,87
	Romi	1	0,87	Hrvati	3	2,61	2,39

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva
Subotica	Srbi	36	12,6	Mađari	137	48,1
	Hrvati	45	15,8	Bunjevci	23	8,07
	Jugosloveni	21	7,37	Vojvođani	12	4,21
	Neizjašnjeni	6	2,11	Albanci	1	0,35
	Jevreji	1	0,35	Slovaci	1	0,35
Temerin	Neopredeljeni	1	0,35	Crnogorci	1	0,35
	Srbi	32	56,1	Mađari	19	33,3
	Vojvođani	2	3,51	Jugosloveni	2	3,51
	Neizjašnjeni	2	3,51			
	Srbi	44	86,2	Mađari	2	3,92
Titel	Makedonci	3	5,88	Bugari	1	1,96
	Romi	1	1,96			
	Srbi	36	34,6	Crnogorci	40	38,5
Vrbas	Rusini	14	13,5	Mađari	12	11,5
	Hrvati	2	1,92			
	Srbi	110	69,6	Rumuni	26	16,5
Vršac	Mađari	12	7,59	Makedonci	6	3,80
	Vojvođani	1	0,63	Hrvati	1	0,63
	Crnogorci	1	0,63	Bugari	1	0,63

Zaposleni u opštinama	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva	Ukupno i % zaposlenih		% stanovništva
Žabalj	Srbi	63	95,5	Rusini	2	3,03
	Mađari	1	1,52			
Žitište	Srbi	67	76,1	Rumuni	5	5,68
	Neopredeljeni	5	5,68	Mađari	5	5,66
	Neizjašnjeni	2	2,27	Vojvođani	2	2,27
	Crnogorci	1	1,14	Hrvati	1	1,14
		185	68,0	Mađari	30	11,1
Zrenjanin	Vojvođani	11	4,04	Rumuni	10	3,68
	Slovaci	8	2,94	Jugosloveni	9	3,31
	Neopredeljeni	4	1,47	Crnogorci	3	1,10
	Makedonci	2	0,74	Hrvati	1	0,37
	Bosanci	1	0,37	Jevreji	1	0,37
	Nemci	1	0,73	Neizjašnjeni	4	1,47
	Ostali	2	0,74			

Tabela 7: Zbirni podaci o nacionalnoj strukturi zaposlenih u organima javne uprave u opštinama na teritoriji AP Vojvodine

	Ukupno zaposlenih	% zaposlenih	% stanovništva Vojvodine
Albanci	4	0,08	0,08
Bugari	5	0,10	0,08
Bunjevci	27	0,53	0,97
Česi	2	0,04	0,08
Crnogorci	136	2,65	1,75
Hrvati	195	3,80	2,78
Jugosloveni	139	2,71	2,45
Mađari	753	14,7	14,28
Makedonci	33	0,64	0,58
Muslimani	5	0,10	0,18
Nemci	6	0,12	0,16
Ostali	2	0,04	0,26
Romi	4	0,08	1,43
Rumuni	89	1,72	1,50
Rusini	47	0,92	0,77
Slovaci	143	2,79	2,79
Slovenci	3	0,06	0,10
Srbi	3.389	66,1	65,5
Ukrajinci	11	0,21	0,23

Zaštita lokalne manjine u opštinama u Srbiji

Zakonom o lokalnoj samoupravi predviđeno je ustanovljavanje saveta za međunacionalne odnose koji bi u multietničkim opštinama u Srbiji trebalo da se bave pitanjima ostvarivanja međunacionalne ravnopravnosti. Multietničkom opštinom, u smislu Zakona podrazumevaju se lokalne samouprave u kojima pripadnici jedne nacionalne manjine čine 5% stanovništva ili pripadnici svih nacionalnih manjina 10% stanovništva opštine. Članom 63 Zakona predviđene su nadležnosti ovog tela u skladu sa kojima je skupština opština obave-

zna da bilo koji predlog koji se odnosi na nacionalne ili etničke zajednice zastupljene u Savetu za međunacionalne odnose, dostavi najpre na razmatranje ovom telu. Svet ima pravo da pred Ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine ako smatra da su njima neposredno povređena prava nacionalnih i etničkih zajednica predstavljenih u Savetu za međunacionalne odnose kao i pravo da pod istim uslovima pred Ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu saglasnosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine sa statutom opštine.

Istraživanje koje je Centar za istraživanje etniciteta obavio krajem 2005. godine o problemima ustanovljenja opštinskih saveta za međunacionalne odnose i praćenje njihovog rada tokom 2006. ukazuju na to da u praksi postoje brojni problemi u vezi sa radom, definisanjem nadležnosti i načinom izbora ovih tela. Nedvosmisleno pozitivna namera zakonodavca da ustanovi institucionalni mehanizam pomoću kojeg će lokalne samouprave delotvorno uticati na poboljšanje međunacionalnih odnosa ostao je nedorečen najviše propustom da se Zakonom bliže definišu nadležnosti ovog tela, predlagači i način izbora njegovih članova, ali i da se terminološki jasno razdvoje pojmovi nacionalna i etnička zajednica od pojma nacionalna manjina koji se pominje u članu 18 Zakona o lokalnoj samoupravi kada se taksativno navode izvorne nadležnosti lokalnih samouprava.

Naime, kako su u sociološkoj i pravnoj terminologiji relativno precizno razgraničena značenja ovih pojmova, pretpostavljam da je zakonodavac prihvatio definicije iz međunarodnih standarda i naše ustavno-pravne prakse. Međutim, propustio je da to jasno ponovi u Zakonu tako da su u praksi lokalnih samouprava otvorene nedoumice u vezi sa realnim delokrugom rada saveta za međunacionalne odnose. Ukoliko bi se jasno razgraničili ovi pojmovi, odnosno ukoliko bi se osnivanje saveta za međunacionalne odnose u praksi doslovno odnosilo na nacionalne i etničke zajednice nastanjene na području opštine, kako je to članom 63 Zakona o lokalnoj samoupravi definisano, našli bi se u situaciji koja se može tumačiti u smislu da se ova tela osnivaju u većini opština jer u svakoj od njih neka nacionalna ili etnička zajednica, među koje spada i srpska zajednica, ima više od 5% stanovništva, a u velikom broju slučajeva pripadnici druge zajednice imaju barem 1% udela u ukupnom stanovništvu opštine.

Zakonom o lokalnoj samoupravi predviđeno je da multietničke lokalne samouprave statutima i posebnim odlukama ili sličnim dokumentima konstituišu ova tela. Načelnim propisivanjem uslova pod kojima bi saveti za međunacionalne odnose trebalo da se osnivaju i davanje širokih kompetencija lokalnim samoupravama u vezi sa tim poštovani su principi sadržani u Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi koje se odnose na decentralizaciju vlasti, autonomiju lokalnih samouprava u odnosu na centralne organe vlasti i podsticanje lokalne demokratije. Međutim, otvoreni su i problemi na koje se nije računalo da će se pojaviti, a najozbiljniji među njima se odnose na preklapanje nadležnosti saveta za međunacionalne odnose sa radom drugih radnih tela skupština opština ali i sa nadležnostima nacionalnih saveta nacionalnih manjina koji su ustanovljeni kao samouprave nacionalnih manjina u oblasti kulturne autonomije. Ova pitanja možda i ne bi trebalo razdvajati i verovatno da bi, sledeći osećaj i potrebu građana i njihovih izabраниh predstavnika u lokalnim samoupravama da ove probleme razmatraju i da o njima institucionalno delotvorno odlučuju, trebalo otvoriti nove mogućnosti u vezi sa tim. Međutim, u smislu Zakona o lokalnoj samoupravi i posebno Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina to nije moguće učiniti pukim preklapanjem nadležnosti tela različitog nivoa legitimnosti. Naime, nacionalni saveti nacionalnih manjina su samoupravna tela koja pripadnici nacionalnih manjina biraju radi ostvarivanja prava na kulturnu autonomiju i ova tela ne pripadaju sistemu javne i lokalne uprave. S druge strane, opštinski saveti za međunacionalne odnose su radna tela skupština opština i deo su sistema javne uprave u lokalnim samoupravama. U vezi sa tim uočljiv je i problem nejednake dostupnosti prava pripadnika nacionalnih manjina u opštinama koje su nadležnosti saveta definisale u skladu sa Zakonom u odnosu na pripadnike nacionalnih manjina iz opština koje su ove nadležnosti šire definisale.

Sledeći problem se odnosi na to da opštine različito pristupaju rešavanju pitanja u vezi sa predlagračima i izborima članova saveta. Iskustva opština su različita: u nekim opštinama predlagrač i izborima članova saveta su različiti: u nekim opštinama predlagrač su grupe građana, u drugima odbornici u skupštinama opština, nacionalni saveti nacionalnih manjina, nevladine organizacije, udruženja građana, Srpska pravoslavna crkva, a u jednom broju opština status predlagrača članova saveta i kandidata je potpuno otvoren i nedefinisan.

Različita su iskustva i u vezi sa sastavom članova saveta, njihovom nacionalnom zastupljenosti kao i u vezi sa zastupanjem interesa građana. Naime, u opštinama u kojima se članovi saveta imenuju na osnovu predloga odbornika u skupštinama opština postoji, s obzirom na karakter stranačkog pluralizma u Srbiji, realna zabrinutost da će oni zastupati interese političkih partija kojima pripadaju, a ne nacionalnih zajednica što je i poželjno i zakonom utvrđeno. Posebno su interesantne situacije u opštinama u kojima su za članove saveta izabrani članovi opštinskih izvršnih vlasti ili u opštinama u kojima se ingerencije opštinskih veća preklapaju sa nadležnostima saveta za međunacionalne odnose. Načelno, uvek je bolje da članovi saveta budu nezavisni kandidati, odnosno građani koje su predložila udruženja i institucije koje se bave nekim od aspekata problema za koje je savet nadležan, ili da se oni biraju iz redova odbornika skupština opština. Uključivanje samo članova izvršne vlasti u rad saveta moglo bi da otvori probleme kojima bi se paralisao njegov delotvoran rad i marginalizovao uticaj građana na zakonom predviđene nadležnosti ovih tela.

Najzad, prema podacima dobijenih Popisom stanovništva iz 2002. godine u Srbiji je, u smislu kojim njihovu multietničnost definiše član 63 Zakona o lokalnoj samoupravi, 68 opština u kojima bi trebalo da se osnuju saveti za međunacionalne odnose. U Vojvodini je 41, a u centralnoj Srbiji 27 takvih opština.

Tabela 8: Opštine u Vojvodini u kojima su prema Zakonu o lokalnoj samoupravi ispunjeni uslovi za ustanovljavanje saveta za međunacionalne odnose

OPŠTINE	UKUPNO STANOVNIKA	UKUPNO PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA	%
Ada	18.994	15.297	80,54
Alibunar	22.954	8.711	37,95
Apatin	32.813	10.384	31,65
Bač	16.268	7.743	47,60
Bačka Palanka	60.966	10.703	17,56
Bačka Topola	38.245	24.912	65,14
Bački Petrovac	14.681	10.412	70,92
Bečej	40.987	22.423	54,71
Bela Crkva	20.367	3.652	17,93
Beočin	16.086	4.230	26,30
Čoka	13.832	8.091	58,49
Indija	49.609	5.211	10,50
Irig	12.329	1.670	13,55
Kanjiža	27.510	24.964	90,75
Kikinda	67.002	12.792	19,09
Kovačica	27.890	17.775	63,73
Kovin	36.802	7.098	19,29
Kula	48.353	13.325	27,61
Mali Idoš	13.494	8.008	59,34
Nova Crnja	12.705	3.478	27,38
Novi Bečej	26.924	7.119	26,44
Novi Kneževac	12.975	4.884	37,64
Novi Sad - grad	299.294	48.366	16,16
Odžaci	35.582	4.455	12,52
Pančevo	127.162	22.279	17,52
Plandište	13.377	5.406	40,41
Sečanj	16.377	4.050	24,73

OPŠTINE	UKUPNO STANOVNIKA	UKUPNO PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA	%
Senta	25.568	21.895	85,63
Šid	38.973	7.210	18,50
Sombor	97.263	30.140	30,99
Srbobran	17.855	5.127	28,71
Sremski Karlovci	8.839	1.422	16,09
Stara Pazova	67.576	10.075	14,91
Subotica	148.401	102.330	68,96
Temerin	28.275	9.284	32,83
Titel	17.050	1.883	11,04
Vrbas	45.852	10.025	21,86
Vršac	54.369	12.337	22,69
Žabalj	27.513	3.153	11,46
Žitište	20.399	7.038	34,50
Zrenjanin	132.051	26.168	19,82

* Uključene su sledeće nacionalne zajednice: Jugosloveni, Albanci, Bošnjaci, Bugari, Bunjevci, Vlasi, Goranci, Mađari, Makedonci, Muslimani, Nemci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Ukrajinci, Hrvati i Česi.

Tabela 9: Opštine u Centralnoj Srbiji u kojima su prema Zakonu o lokalnoj samoupravi ispunjeni uslovi za ustanovljavanje saveta za međunacionalne odnose

OPŠTINE	UKUPNO STANOVNIKA	UKUPNO PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA	%
Babušnica	15.734	1.219	7,75
Bela Palanka	14.381	1.272	8,85
Bojnik	13.118	1.391	10,60
Boljevac	15.849	4.663	29,42
Bor	55.817	12.758	22,86
Bosilegrad	9.931	7.378	74,29
Bujanovac	43.302	27.656	63,87
Dimitrovgrad	11.748	6.433	54,76
Doljevac	19.561	1.106	5,65
Golubac	9.913	1.051	10,60
Koceljeva	15.636	875	5,60
Kučevo	18.808	5.476	29,12
Majdanpek	23.703	3.145	13,27
Medveđa	10.760	2.951	27,43
Negotin	43.418	3.877	8,93
Nova Varoš	19.982	1.680	8,41
Novi Pazar	85.996	67.612	78,62
Petrovac	34.511	4.324	12,53
Preševo	34.904	31.487	90,21
Priboj	30.377	7.187	23,66
Prijepolje	41.188	17.221	41,81
Sjenica	27.970	21.232	75,91
Surdulica	22.190	3.306	14,90
Tutin	30.054	28.605	95,18
Vranje	87.288	5.436	6,23
Žagubica	14.823	3.378	22,79
Žitорада	18.207	1.171	6,43

* Uračunate su sledeće nacionalne zajednice: Jugosloveni, Albanci, Bošnjaci, Bugari, Bunjevci, Vlasi, Goranci, Mađari, Makedonci, Muslimani, Nemci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Ukrajinci, Hrvati i Česi.

Do kraja 2006. godine saveti za međunacionalne odnose ustanovljeni su u 29 vojvođanskih opština i u devet opština u centralnoj Srbiji.

Tabela 10: Opštine u Vojvodini u kojima su ustanovljeni saveti za međunacionalne odnose

Ada	Novi Bečej
Apatin	Novi Kneževac
Alibunar	Novi Sad
Bačka Topola	Odžaci
Bačka Palanka	Plandište
Bački Petrovac	Subotica
Bela Crkva	Sombor
Beočin	Stara Pazova
Bečej	Temerin
Čoka	Vršac
Kanjiža	Vrbas
Kikinda	Žabalj
Kovačica	Žitište
Kovin	Zrenjanin
Nova Crnja	

U radu 29 imenovanih opštinskih saveta za međunacionalne odnose u Vojvodini učestvuju predstavnici crnogorske, bunjevačke, hrvatske, makedonske, mađarske, rumunske, romske, slovačke i srpske zajednice.

Tabela 11: Opštine u centralnoj Srbiji u kojima su ustanovljeni saveti za međunacionalne odnose

Prijepolje
Priboj
Medveđa
Koceljeva
Bor
Boljevac
Babušnica
Bela Palanka

Na teritoriji centralne Srbije, u smislu člana 63 Zakona o lokalnoj samoupravi je 27 multietničkih opština, a nacionalne zajednice čiji predstavnici bi trebalo da su zastupljeni u opštinskim savetima za međunacionalne odnose su Albanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Muslimani, Romi, Srbi, Vlasi i Jugosloveni.

Opštine Aleksandrovac, Bujanovac, Bosilegrad, Dimitrovgrad, Kraljevo, Leskovac, Malo Crniće i Nova Varoš, takođe, statutima predvidele osnivanje saveta za međunacionalne odnose, ali do sada nisu donele odluke o njihovom formiranju i rešenja o imenovanju ili izboru članova saveta. Zanimljivo je da su opštine Leskovac (od 156.252 stanovnika Roma je 6.989 odnosno 4,47%), Kraljevo (od 121.707 stanovnika samo 867 Roma ili 0,72% ukupnog stanovništva opštine nisu Srbi), Malo Crniće (ukupno 13.853 stanovnika među kojima je i 401 odnosno 2,89% Vlaha i 194 ili 1,40% Roma) i Aleksandrovac u kojoj je čak 98,79% srpskog stanovništva, koje u smislu Zakona o lokalnoj samoupravi nisu multietničke, statutom predvidele ustanovljavanje saveta za međunacionalne odnose.

Za praksu svih saveta za međunacionalne odnose je karakteristično da se sednice ovih tela retko sazivaju, kao i da skupštine opština uglavnom ne dostavljaju članovima saveta na mišljenje predloge odluka koje se odnose na delokrug rada saveta. Takođe, nije poznato da je bilo koji od osnovanih saveta za međunacionalne odnose pokrenuo Zakonom predviđen postupak u vezi sa povredama prava nacionalnih i etničkih zajednica koje zastupaju u savetima.

Dosadašnja iskustva upućuju na zaključak da članovi saveta za međunacionalne odnose uglavnom razmatraju pitanja u vezi sa ostvarenjem prava nacionalnih manjina u širem smislu (informisanje, rad kulturno-umetničkih društava, utvrđivanje liste učenika iz opštine koji konkurišu za smeštaj u đачke domove) kao i uzroke i posledice povremenih incidenata u kojima učestvuju pripadnici različitih etničkih zajednica. Iz razgovora sa članovima saveta za međunacionalne odnose koja su obavljena tokom procesa praćenja rada ustanovljenih saveta, saznajemo da bi po njihovim mišljenjima ova tela trebalo da se bave sprečavanjem konflikata, edukacijom građana, posebno mladih o toleranciji, o kulturi različitosti i da u slučajevima narušavanja međunacionalnih odnosa reaguju određenim aktivnostima i saopštenjima. Retko kada članovi saveta pominju svoje Zakonom predviđene nadležnosti da razmatraju predloge odluka skupštine opština koja se odnose na prava nacionalnih etničkih zajednica i da u skladu sa zakonom pokreću mehanizme sudske zaštite ovih prava. Iako je reč o snažnoj poluzi kontrole vlasti na lokalnom nivou u vezi sa ostvarenjem prava nacionalnih i etničkih zajednica (manjina) na nju se ne obraća pažnja i za sada nije korišćena. Jedan od uzroka zbog čega je stanje takvo je i neobučenosć članova saveta za obavljanje poslova za koje su imenovani.

Trebalo bi skrenuti pažnju i na mišljenje da je uloga saveta da se bave prevencijom konflikata i izgradnjom poverenja među etničkim zajednicama u zemlji. S obzirom na pomućenosć ovih odnosa tokom devedesetih godina XX veka i događajima iz ranije prošlosti na koje se, češće nego što bi trebalo, pozivaju "nacionalni pravovernici", opravdano je očekivati da saveti za međunacionalne odnose preduzimaju aktivnosti i predlažu mere koje bi unapredile stanje međuetničkih odnosa u lokalnim zajednicama. Međutim, valjalo bi pomenuti da u smislu zakonskih ovlašćenja koja su im poverena ova tela imaju isključivo ingerencije u vezi sa davanjem mišljenja na predloge odluka skupština opština u vezi sa pravima nacionalnih i etničkih zajednica i pokretanjem postupaka za njihovu sudsku zaštitu. Sve ostale aktivnosti koje bi ova tela preduzimala zahtevaju ili jasnije definisanje njihovih nadležnosti u samom Zakonu ili precizna i u skladu sa zakonom rešenja u statutima ili poslovnica skupština opština.

Nacionalni savet nacionalne manjine

Temeljni oslonac delotvornog učešća nacionalnih manjina u odlučivanju o zaštiti njihovih posebnosti jeste pravo na samoupravu, koje se ostvaruje preko institucija nacionalnih saveta nacionalnih manjina. Nacionalni saveti se formiraju radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture, i kao takvi učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pitanjima iz tih oblasti i osnivaju odgovarajuće ustanove (član 75 Ustava Srbije; član 19 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina). Organi države ili teritorijalne i lokalne samouprave dužni su, kada donose odluke u vezi sa pomenutim pitanjima, da zatraže mišljenje nacionalnog saveta određene nacionalne manjine. Takođe, deo poslova u vezi sa pomenutim delatnostima može se poveriti nacionalnim savetima nacionalnih manjina, a država obezbeđuje sredstva za ostvarivanje ovih delatnosti.

U Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina je predviđeno da će se način izbora članova nacionalnih saveta nacionalnih manjina utvrditi posebnim zakonom, a do tada je izbor članova definisan članom 24 tog Zakona, u smislu da se izbor članova nacionalnih saveta nacionalnih manjina obavlja na posredan način - preko elektorskih skupština. Elektori su, u trenutku formiranja elektorske skupštine, bili savezni, republički i pokrajinski poslanici koji su na tu funkciju izabrani zbog pripadnosti određenoj nacionalnoj manjini ili zato što se izjašnjavaju da pripadaju nekoj nacionalnoj manjini, ili pak zato što govore jezikom manjine. Elektori su i odbornici lokalnih skupština opština u kojima je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi. Elektor može biti svaki pripadnik nacionalne manjine koji ima biračko pravo i koji prikupi podršku 100 sunarodnika. Najzad, pravo da učestvuju u elektorskoj skupštini imaju i pripadnici nacionalne manjine koje imenuju organizacije i ustanove nacionalnih manjina.

Način formiranja elektorskih skupština za izbor nacionalnih saveta nacionalnih manjina dodatno je uređen Pravilnikom o načinu rada skupštine elektora za izbor nacionalnih saveta. Prema ovom dokumentu, inicijativu za sazivanje elektorske skupštine može pokrenuti određeni broj pripadnika nacionalne manjine, koji zavisi od ukupnog broja pripadnika te manjine - utvrđenog poslednjim popisom stanov-

ništva.⁴⁷ Prema Pravilniku, nadležni organ uprave, odnosno Ministarstvo za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, prikuplja elektorske kandidature, verifikuje ih i zakazuje elektorsku skupštinu najkasnije 120 dana od dana podnošenja inicijative za njeno sazivanje.

Pravilnikom je utvrđen i način izbora članova nacionalnog saveta nacionalne manjine. Elektorska skupština bira članove nacionalnog saveta proporcionalno brojnosti nacionalne manjine, s tim da je minimalni broj članova saveta 15, a najveći je 35. Elektorska skupština se ne može održati ukoliko njoj ne prisustvuje minimalan broj elektora, određen na osnovu ukupnog broja pripadnika određene nacionalne manjine. O izboru članova nacionalnog saveta elektorska skupština odlučuje tajnim glasanjem, po proporcionalnom sistemu, na osnovu lista kandidata koje može da predloži jedna četvrtina prisutnih elektora. Na listi je najmanje 5 kandidata, a najviše onoliko koliko nacionalni savet maksimalno može da ima članova. Redosled na listi utvrđuje podnosilac. Broj mandata koje je dobila lista utvrđuje se tako što se ukupan broj glasova koje je ona dobila deli sa brojevima - najmanji je broj jedan, a najveći mogući (zaključni) je zapravo broj članova nacionalnog saveta. Tako dobijeni količnici raspoređuju se po veličini, pri čemu se u obzir uzima onoliko najvećih količnika koliko nacionalni savet ima članova. Mandati koji pripadaju listi raspoređuju se prema redosledu kandidata na njoj.

Na osnovi nepotpune i privremene zakonske regulative formirano je četrnaest saveta nacionalnih manjina u Srbiji. Prvi nacionalni savet su osnovali elektori pripadnici mađarske nacionalne manjine 21. septembra 2002. godine. Elektorska skupština u kojoj je učestvovalo 587 elektora izabralo je 35 članova nacionalnog saveta koji su osnivačku skupštinu održali istog dana, a upis u registar izvršili 23. decembra iste godine. Iste godine nacionalne savete osnovali su Rusini, Rumuni i Hrvati, a sledeće Slovaci, Bunjevci, Bugari, Ukrajinci, Romi, Bošnjaci. Grci i Makedonci u Srbiji su osnovali manjinske

⁴⁷ Na primer, inicijativu za sazivanje elektorske skupštine podnosi 20 pripadnika nacionalne manjine, s pravom da budu elektori u slučaju nacionalne manjine čiji broj, prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, nije posebno registrovan ili čiji broj ne prelazi 20.000 lica. Za nacionalnu manjinu čiji broj prelazi 150.000 lica inicijativu podnosi 50 pripadnika te manjine.

samouprave 2004. godine, a 2006. godine isto su učinili i pripadnici vlaške nacionalne manjine.⁴⁸

Nesporno je da su Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina utemeljene osnovne delotvornog uticaja nacionalnih manjina na ostvarivanje svojih prava, ali način izbora manjinskih samouprava, odnosno nacionalnih saveta nacionalnih manjina, otvorio je nekoliko spornih pitanja. Osnovno među njima je pitanje posrednih izbora manjinskih samouprava. Naime, prema postojećim propisima, koji će se svakako u doglednoj budućnosti izmeniti, dolazi do prenošenja legitimnosti sa nivoa predstavničkih tela na nivo kulturne autonomije nacionalnih manjina. Svi odbornici u lokalnim samoupravama čiji maternji jezik je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, poslanici u pokrajinskoj skupštini, kao i poslanici u Narodnoj skupštini mogu ako to žele da budu članovi elektorskih skupština na kojima se biraju samouprave nacionalnih manjina. Ovaj način nema demokratsku legitimnost jer je reč o dva različita tipa odgovornosti i dužnosti koji ova lica obavljaju, ali i zbog toga što se u slučajevima kada su pripadnici političkih partija nacionalnih manjina dobro organizovani i homogeno skoncentrisani u jednom ili nekoliko područja u zemlji, razvijaju mehanizmi pomoću kojih mogu da preglasaju članove elektorske skupštine koji su svoj legitimitet crpeli iz drugih izvora - podrške sugrađana i na osnovu predloga manjinskih udruženja. Pored toga, izvan sfere uticaja na kulturnu politiku nacionalne manjine, najčešće ostaju pripadnici nacionalnih manjina koji žive disperzirani od tradicionalnih centara manjinske kulture. Najzad, uticaj političkih partija nacionalnih manjina ne bi trebalo da se reflektuje u po-

⁴⁸ Tokom 2006. godine manjinsku samoupravu su osnovali i Egipćani, što predstavlja pozitivnu komponentu u razvoju politike multikulturalnosti u Srbiji. Međutim, nejasno je po kojem zakonskom, odnosno upravnom postupku su osnovani nacionalni saveti grčke, odnosno egipatske nacionalne manjine. Iako u ustavno-pravnom sistemu nema direktnog ograničenja u pogledu brojčanog minimuma za ustanovljavanje nacionalnog saveta nacionalne manjine, postoje realna ograničenja u smislu njihovog ustanovljavanja. Naime, za isticanje elektorske liste potreban je određen populacioni potencijal nacionalne manjine. Prema poslednjem popisu stanovništva pripadnici grčke i egipatske manjine nisu iskazani kao etničke zajednice koje bi mogle ni po jednom od Pravilnikom predviđenih postupaka formirati nacionalni savet.

lju kulturne autonomije jer na ovaj način lako dolazi do preklapanja interesa i privilegovanog položaja manjinskih političkih partija u pogledu resursa sa kojima raspolažu preko institucija kulturne autonomije - mediji, finansiranje, povezivanje javnih funkcija i dužnosti u oblasti manjinske samouprave.

Iz iskustava država u regionu jasno je da su biračka tela nacionalnih manjina usitnjena i da realno mogu da podrže najviše dve političke partije, odnosno da ne postoji demografski potencijal koji bi obezbedio efektivno učešće u procesu donošenja odluka više partija nacionalnih manjina. Oslanjajući se na ove činjenice i uočavajući opasnost da bi u slučaju predominantnog uticaja političkih partija nacionalnih manjina na kulturnu autonomiju nacionalnih manjina moglo doći do stvaranja monopola i razvoja segregativnog multikulturalizma, odnosno unutrašnjeg cepanja manjinskih zajednica na osnovu različitih pogleda na kulturnu politiku zajednice, većina država u regionu je u okviru nacionalnog zakonodavstva predvidela mehanizme na osnovu kojih se uticaj političkih partija svih orijentacija marginalizuje u procesu izbora samouprava nacionalnih manjina. Političkim partijama nacionalnih manjina se obezbeđuje preferencijalni tretman u procesu izbora za lokalne, regionalne ili centralne vlasti ili ostaju po strani kada je u pitanju politički uticaj, kao što je slučaj u Mađarskoj. Smanjivanjem uticaja političkih partija nacionalnih manjina na kulturnu politiku zajednice ostvaruje se suština kulturne autonomije da svi građani pripadnici određene manjinske zajednice koji to žele imaju mogućnosti da predlažu različite koncepte kulturnog razvoja i da se opredele za onaj koji im je privlačan⁴⁹.

Pored ovog problema sporan je i izbor samo krovnih institucija manjinskih samouprava, odnosno nacionalnih saveta nacionalnih manjina kako ih definiše Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Čini se da ovim organizacijama nedostaje legitimnost koja se stiče kroz neposredno izjašnjavanje građana na lokalnom nivou, odnosno kroz izbor opštinskih manjinskih samouprava, odnosno opštinskih saveta nacionalnih manjina. Pod uslovima koji se, uz ozbiljnu analizu stanja u lokalnim zajednicama u Srbiji, relativno lako mo-

⁴⁹ Goran Bašić, *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu - Model zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina u Srbiji*, CIE, Beograd, 2006.

gu propisati, opštinske manjinske samouprave bi se mogle izabrati na osnovu posebnih biračkih lista na posebnim direktnim izborima koji bi se održali istovremeno sa izborima za lokalnu samoupravu. Izbor nacionalnih saveta nacionalnih manjina mogao bi u tom slučaju da bude posredan i da se ostvari putem elektora koji predlažu opštinske samouprave nacionalnih manjina, a koji biraju članove i organe nacionalnih saveta. U tom slučaju na kulturni život manjine uticaj bi imali svi pripadnici manjinskih zajednica u zemlji koji to žele, ostvarila bi se bolja integrisanost na lokalnom nivou sa predstavnicima većine, a krovne organizacije bi dobile stabilan legitimitet.

Najzad, otvorena su ostala još pitanja nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina i način njihovog finansiranja, koja postojećim rešenjima nisu odgovarajuće rešena. Naime, nadležnosti manjinskih samouprava se načelno odnose na kulturnu autonomiju nacionalnih manjina i takođe načelno to je rešeno Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Šta više predviđeno je da država, odnosno administrativni organ teritorijalno političke jedinice može na nacionalni savet preneti deo svojih nadležnosti koje se odnose na kulturnu autonomiju manjina. Međutim, dosadašnja praksa je pokazala da u vezi sa nadležnostima postoje brojni propusti, nejasnoće i da se one prepliću sa nadležnostima koje izvorno ostvaruju ili lokalne samouprave ili organi javne uprave. U vezi sa tim uočljiv je primer Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine koji je, barem formalno, preuzeo nadležnosti u pogledu socijalno-ekonomske integracije i participacije Roma u političkom životu. Precizno utvrđivanje nadležnosti pomoglo bi da se polje kulturne autonomije specifikuje, odnosno da se omoguće nesmetani uslovi za ostvarivanje osnovne svrhe ovakve vrste autonomije - očuvanje identiteta i kulture etno-kulturnih manjina.

Utvrđivanjem nadležnosti jasno bi se utvrdilo šta je to što bi država iz svog budžeta, a šta lokalne samouprave iz svojih budžeta trebalo da finansiraju u vezi sa kulturnom autonomijom nacionalnih manjina i radom manjinskih samouprava.

Republički savet za nacionalne manjine

Delotvorno učešće predstavnika nacionalnih manjina u odlučivanju o pitanjima posebnosti u vlasti i u upravi predviđeno je *Zakonom*

o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. U Zakonu je predviđeno da se radi zaštite posebnosti pripadnika nacionalnih manjina osniva Savezni savet za nacionalne manjine, čiji sastav i nadležnosti utvrđuje Vlada, a članovi su obavezno predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina. Ovo telo nije formirano blagovremeno, već je to učinjeno Uredbom Vlade Republike Srbije broj 110-6431/2004 od 16. septembra 2004. godine⁵⁰.

Savet je osnovan "radi očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji" (član 1 Uredbe), a njegove osnovne nadležnosti su da: potvrđuje nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina, na predlog nacionalnih saveta nacionalnih manjina; razmatra nacрте zakona i drugih propisa značajnih za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i o tome daje mišljenje Vladi; prati i razmatra stanje ostvarivanja prava nacionalnih manjina u Republici Srbiji i stanje međunacionalnih odnosa u Republici Srbiji; predlaže mere za unapređenje pune i delotvorne ravnopravnosti pripadnika nacionalnih manjina i razmatra mere koje u te svrhe predlože drugi organi i tela; prati ostvarivanje saradnje nacionalnih saveta sa nadležnim organima Republike Srbije, autonomnih pokrajina i opština, gradova i grada Beograda; saraduje sa nadležnim organima i telima; razmatra uslove za rad nacionalnih saveta; razmatra ostvarivanje međunarodnih obaveza u pogledu ostvarivanja prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji i međunarodnu saradnju nacionalnih saveta.

Savetom predsedava predsednik Vlade, a kao predstavnici Vlade članovi su ministri zaduženi za pitanja državne uprave i lokalne samouprave, kulture, prosvete, vera, pravde i unutrašnjih poslova. Članovi Saveta su i predsednici nacionalnih saveta obrazovanih u skladu sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

Uredba o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine izmenjena je Uredbom Vlade od 8. juna 2006. godine kojom su ustanovljavanjem funkcije sekretara Republičkog saveta i formiranjem Službe za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije ojačani njegovi stručno-administrativni resursi. Služba za ljudska i

⁵⁰ Službeni glasnik RS, br. 104/04 i 117/05.

manjinska prava osnovana je Uredbom 110-3486/2006 od 8. juna 2006. godine.

Služba je na osnovu pomenute Uredbe preuzela nadležnosti i delokrug rada koji je obavljalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Kulturna autonomija nacionalnih manjina

Pravo na kulturnu autonomiju nacionalnih manjina odnosi se na zaštitu njihovog kolektivnog identiteta, a institucionalizuje se priznavanjem prava na očuvanje kulture, službenu upotrebu jezika, obrazovanje i javno informisanje na maternjem jeziku. U društvenom životu Srbije ova prava su odavno prisutna i predstavljaju istorijsku zaostavštinu koja se taložila kroz razne istorijske periode. U pravnu praksu institut kulturne autonomije je uveden tek 2002. godine donošenjem Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina kojim su preuzeti standardi koji su u ovoj oblasti ustanovili dokumenti Saveta Evrope - Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima.

Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina

Službena upotreba maternjeg jezika i pisma je među osnovnim pravima koja se odnose na ostvarivanje kulturne autonomije nacionalnih manjina. Ova materija regulisana je većim brojem pravnih propisa: Ustavom Republike Srbije, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma, a u Vojvodini i Statutom Autonomne pokrajine, Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, Odlukom o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine, Odlukom o višjejezičkim obrascima izvoda iz matičnih knjiga i o načinu upisa u iste i Odlukom o ispitu iz stranih jezika i jezika nacionalnih manjina za rad u organima uprave. Ovo pitanje takođe reguliše i Zakon o ličnoj karti i zakoni kojima je regulisan krivični, parnični, upravni i prekršajni postupak.

Ustav Srbije predviđa da su na teritoriji Republike Srbije u službenoj upotrebi srpski jezik i ćirilčno pismo, a upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom (član 10). U okviru ostvarivanja prava na očuvanje posebnosti najviši pravni akt Srbije garantuje pripadnicima

nacionalnih manjina korišćenje njihovog jezika i pisma (član 79). Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina takođe je, pripadnicima nacionalnih manjina, garantovano da slobodno upotrebljavaju svoj jezik i pismo, kako privatno, tako i javno i javno (član 10).

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma⁵¹ predviđa da su na područjima Republike Srbije na kojima žive pripadnici narodnosti⁵² u službenoj upotrebi istovremeno sa srpskim jezikom i jezici i pisma narodnosti (član 1, stav 3). U skladu sa odredbama ovog Zakona, kada je u službenoj upotrebi jezik nacionalne manjine, tekst na tom jeziku ispisuje se ispod teksta na srpskom jeziku ili desno od njega, istim oblikom i veličinom slova, a ako je više jezika narodnosti u službenoj upotrebi, tekst na tim jezicima ispisuje se posle srpskog jezika po azbučnom redu. Određeno je i da se geografski nazivi i vlastita imena u javnim natpisima ne mogu zamenjivati drugim nazivima, te se moraju ispisivati na jeziku narodnosti, u skladu sa pravopisom tog jezika (član 7).

Značajan napredak u normativnom i faktičkom smislu u ovoj oblasti predstavljaju propisi Autonomne Pokrajine Vojvodina. Statutom Autonomne Pokrajine Vojvodine,⁵³ a na osnovu člana 11, stava 3 Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma, utvrđuju se manjinski jezici u službenoj upotrebi u radu pokrajinskih organa. U skladu sa ovom odredbom, Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine predviđa da su u radu organa Autonomne Pokrajine Vojvodine u službenoj upotrebi istovremeno sa srpskohrvatskim jezikom i ćirilničnim i latiničkim pismom i mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma (član 6). Službena upotreba ovih jezika predviđena je i u radu Skupštine AP Vojvodina njenim Poslovníkom (član 5)⁵⁴. Pokrenuta je i ini-

⁵¹ Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94

⁵² Termin *narodnost* je recidiv ustavno-pravnog sistema Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji je u formalno pravnom smislu ujednačen članom 2 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji je sve termine koji su se koristili u zvaničnoj komunikaciji podveo pod standardizovan pojam nacionalne manjine.

⁵³ Statuta Autonomne Pokrajine Vojvodine, Službeni list AP Vojvodina, br. 17/91

⁵⁴ Službeni list AP Vojvodina, br. 23/02

cijativa za izmenu Statuta Autonomne Pokrajine Vojvodine, tako da se i hrvatski uvrsti u krug jezika i pisama u službenoj upotrebi u radu pokrajinskih organa za šta je potreban saglasnost Narodne skupštine Republike Srbije koja ovo pitanje još nije razmatrala.⁵⁵ "Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine" se, pored srpskog, objavljuje i na mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku, a u okviru Skupštine AP Vojvodina postoji i Služba za prevodilačke poslove koja obezbeđuje usmeno i pismeno prevođenje sa srpskog na mađarski, hrvatski, slovački, rumunski i rusinski jezik i obratno.

Odluku o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina⁵⁶ donela je Skupština Autonomne pokrajine Vojvodine 15. maja 2003. godine, na osnovu Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (član 1, stava 3 i člana 11) i Zakona o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine⁵⁷ (član 10, stav 1, tačka 3 i 4 i član 21, stav 1, tačka 2).

Ovom odlukom preciznije se uređuju pojedina pitanja iz oblasti službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina, a naročito:

- način ostvarivanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina u radu organa Pokrajine, organa i organizacija jedinica lokalne samouprave, organizacionim jedinicama organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave;
- pravo na izbor i upotrebu ličnog imena pripadnika nacionalnih manjina, kao i na izdavanje javnih isprava i drugih isprava koje su od interesa za ostvarivanje zakonom utvrđenih prava građana;
- upotreba jezika u oblasti privrede i usluga, ispisivanje naziva mesta, drugih geografskih naziva, naziva trgova i ulica, nazi-

⁵⁵ Janoš Oros, *Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini*, rad u štampi, predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, Srpska akademija nauka i umetnosti, novembar 2005. godine

⁵⁶ Službeni list AP Vojvodina, br. 8/03

⁵⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 06/02.

- va organa, organizacija i firmi, objavljivanje javnih poziva, obaveštenja i upozorenja za javnost kao i ispisivanje drugih javnih natpisa;
- uslovi za uvođenje ravnopravne upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina u jedinicama lokalne samouprave;
 - podnošenje Skupštini AP Vojvodine izveštaja o ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina i druga pitanja (član 1).

Najzad, Skupština AP Vojvodina donela je i Odluku o višejezičkim obrascima izvoda iz matičnih knjiga i o načinu upisa u iste,⁵⁸ na osnovu koje se obrasci za upis u matične knjige štampaju dvojezično - na srpskom jeziku i na jezicima nacionalnih manjina. U matične knjige se tekst na jeziku nacionalne manjine upisuje u obrazac ispod teksta na srpskom, a izvodi iz matičnih knjiga izdaju se dvojezično.

Službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina na lokalnom nivou

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma propisuje da opštine u kojima žive pripadnici narodnosti svojim statutom utvrđuju kad su i jezici narodnosti u službenoj upotrebi na njihovoj teritoriji (član 11). Istim Zakonom propisana je službena upotreba latiničnog pisma u opštinama u kojima žive pripadnici naroda čije je primarno pismo latinica, što se uređuje statutom opštine (član 8).

Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina regulisana je i službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina na lokalnom nivou, pa tako Zakon garantuje da u jedinicama lokalne samouprave u kojima su tradicionalno nastanjeni pripadnici nacionalne manjine njihov jezik i pismo su obavezno u službenoj upotrebi ukoliko u ukupnom stanovništvu opštine čine više od 15% ili, ukoliko je taj broj manji, ali je u trenutku donošenja Zakona jezik manjine već bio u službenoj upotrebi (član 11), što predstavlja primenu principa stečenih prava.

U smislu ovog Zakona, pravo na službenu upotrebu jezika u jedinicama lokalne samouprave podrazumeva:

⁵⁸ Službeni list AP Vojvodina, br. 1/2001 i 8/2003.

- korišćenje jezika nacionalne manjine u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine;
- upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima;
- izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki ličnih podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih;
- upotrebu jezika na glasačkim listićima i biračkom materijalu;
- upotrebu jezika u radu predstavničkih tela (član 11).

Službena upotreba jezika i pisma u opštinama u Vojvodini je uređena Odlukom o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina kojom je predviđeno da jedinice lokalne samouprave statutom uređuju ovo pitanje i to na celoj teritoriji jedinice lokalne samouprave ukoliko procenat pripadnika određene manjine u ukupnom stanovništvu dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva (član 8, stav 2). I u ovom aktu primenjen je princip stečenih prava. U slučaju da u praksu nije uveden princip stečenih prava mađarski jezik bi bio u službenoj upotrebi u 14 opština, slovački u tri opštine, rumunski samo u jednoj, dok hrvatski, rusinski i češki ne bi postojali ni u jednoj opštini kao jezici koji su u službenoj upotrebi. Iz tabele 12 može se videti da je zahvaljujući uvođenju ovog principa u mnogim opštinama u Vojvodini opstala službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina, iako je u nekim slučajevima broj korisnika ovog prava, odnosno pripadnika nacionalnih manjina, izuzetno nizak.

Od ukupno 45 vojvođanskih opština samo u sedam opština je srpski jedini jezik u službenoj upotrebi i to u Indiji, Irigu, Opovu, Pančevu, Pećincima, Rumi i Sremskim Karlovcima, a u tri opštine - Indiji, Irigu i Rumi utvrđena je upotreba samo ćiriličnog pisma.

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina predviđa da u slučaju kada jezik i pismo nacionalne manjine nisu u službenoj upotrebi na celoj teritoriji oni se uvode u službenu upotrebu u naseljeno mesto ili mesnu zajednicu ukoliko u tom naseljenom mestu ili mesnoj zajednici procenat pripadnika određene nacionalne manjine

dostiže 25% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva (član 8, stav 3), a utvrđuje i da se odluka o uvođenju jezika i pisma nacionalne manjine u ovom slučaju takođe reguliše statutom opštine (isti član, stav 5).

Na osnovu ove odluke, jezici i pisma pojedinih nacionalnih manjina uvedeni su u naseljena mesta u Vojvodini i to:

- Slovački jezik i pismo je uveden u naseljena mesta Bajša (opština Bačka Topola), Lug (opština Beočin) i Stara Pazova (opština Stara Pazova);
- Mađarski jezik i pismo je uveden u sledeća naseljena mesta ili mesne zajednice: Kupusina i Svilojevo (opština Apatin), Šušara i Vatin (opština Vršac), Banatska Topola, Kikinda, Rusko selo i Sajam (Kikinda);
- Rumunski jezik i pismo je uvede u naseljena mesta Vojvodinci, Markovac, Sraža, Mali Žam, Malo Središte, Mesić, Jablanka, Sočica, Ritiševo, Orešac i Kuštilj (opština Vršac);
- Hrvatski jezik i pismo u naseljena mesta Sonta (opština Apatin) i Stara Bingula (opština Sremska Mitrovica);
- Rusinski jezik i pismo u naseljeno mesto Novo Orahovo u opštini Bačka Topola.

Međutim, pojedine opštine još uvek nisu ispunile ovu obavezu i to:

- Opština Inđija bi trebalo da u naselje Slankamenački Vinograd uvede službenu upotrebu slovačkog jezika i pisma, jer u tom naselju Slovaci čine 74,81% ukupnog stanovništva;
- Opština Irg u naseljena mesta Dobrodol (75,59%) i Šatrinici (63,4%) treba da uvede mađarski jezik i pismo;
- U opštini Pančevo potrebno je utvrditi službenu upotrebu mađarskog jezika i pisma u mesnoj zajednici Vojvolivca, u naselju Ivanovo i mađarskog (39,96%) i bugarskog jezika i pisma (27,14%), u Banatskom Novom Selu rumunskog (27,71%), a u Jabuci makedonskog jezika i pisma (32,54%);
- Opština Sombor bi trebalo da predvideti službenu upotrebu hrvatskog jezika i pisma u Bačkom Monoštoru (52,11%) i Bačkom Bregu (53,17%);

- Hrvatski jezik i pismo trebalo bi uvesti u službenu upotrebu u naselje Sot (40,07%) u opštini Šid.⁵⁹

Mađarski jezik i pismo je u službenoj upotrebi u 27 opština, četiri naseljena mesta i četiri mesne zajednice. Slovački jezik je u upotrebi u deset opština i tri naseljena mesta; rumunski jezik u osam opština i jednom naselju, rusinski u pet opština i jednom naseljenom mestu, hrvatski u jednoj opštini i dva naseljena mesta, a češki na teritoriji opštine Bela Crkva.

Tabela 12: Jezici i pisma koji su pored srpskog jezika i ćirilicnog pisma u službenoj upotrebi na teritoriji AP Vojvodine i zastupljenost pripadnika manjinske zajednice u ukupnom stanovništvu opštine

Opština		Jezik i pismo	%
1.	Ada	srpski latinica	
		mađarski	76,65
2.	Alibunar	srpski latinica	
		rumunski	26,47
		slovački	5,21
3.	Apatin	srpski latinica	
		mađarski *	11,54
		hrvatski *	11,48
4.	Bač	srpski latinica	
		mađarski	6,10
		slovački	19,75
5.	Bačka Palanka	slovački	9,57
6.	Bačka Topola	srpski latinica	
		mađarski	58,94
		rusinski *	0,76
		slovački *	0,52

⁵⁹ Janoš Oros, Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini, rad u štampi, predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, Srpska akademija nauka i umetnosti, novembar 2005. godine

Opština		Jezik i pismo	%
7.	Bački Petrovac	srpski latinica	
		slovački	66,42
8.	Bela Crkva	mađarski	2,25
		rumunski	5,41
		češki	4,00
9.	Beočin	slovački *	5,96
10.	Bečej	srpski latinica	
		mađarski	48,84
11.	Vrbas	srpski latinica	
		mađarski	6,29
		rusinski	8,21
12.	Vršac	rumunski *	10,88
		mađarski *	4,82
13.	Žabalj	rusinski	5,11
14.	Žitište	srpski latinica	
		mađarski	19,69
		rumunski	9,01
15.	Zrenjanin	mađarski	10,76
		rumunski	1,90
		slovački	1,82
16.	Kanjiža	srpski latinica	
		mađarski	86,52
17.	Kikinda	mađarski *	12,85
18.	Kovačica	srpski latinica	
		slovački	41,07
		mađarski	10,52
		rumunski	6,99
19.	Kovin	mađarski	9,26
		rumunski	3,70
20.	Kula	rusinski	11,19
		mađarski	8,46

Opština		Jezik i pismo	%
21.	Mali Idoš	srpski latinica	
		mađarski	55,92
22.	Nova Crnja	srpski latinica	
		mađarski	18,65
23.	Novi Bečej	mađarski	19,23
24.	Novi Kneževac	mađarski	29,78
25.	Novi Sad (grad)	mađarski	5,25
		slovački	2,42
		rusinski	0,68
26.	Odžaci	srpski latinica	
		mađarski	4,42
		slovački	2,82
27.	Plandište	mađarski	12,10
		slovački	5,42
		rumunski	7,21
28.	Senta	srpski latinica	
		mađarski	80,52
29.	Sečanj	srpski latinica	
		mađarski	12,63
		rumunski	3,92
30.	Sombor	srpski latinica	
		mađarski	12,73
31.	Srbobran	mađarski	21,95
32.	Stara Pazova	slovački *	8,87
33.	Subotica	mađarski	38,47
		hrvatski	11,25
34.	Temerin	mađarski	29,50
35.	Titel	srpski latinica	
		mađarski	5,29
36.	Čoka	srpski latinica	
		mađarski	51,57

	Opština	Jezik i pismo	%
37.	Šid	srpski latinica	
		slovački	6,47
		rusinski	3,38
38.	Pećinci	srpski latinica	
39.	Sremska Mitrovica	hrvatski *	2,97
40.	Sremski Karlovci	srpski latinica	

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine; www.puma.vojvodina.sr.gov.yu/index.php

Iako u Vojvodini postoji razvijen sistem ostvarivanja prava na službenu upotrebu jezika zabeležen je i jedan slučaj pokušaja ukidanja službene upotrebe jezika manjine. Naime, Skupština opštine Šid je u aprilu 2005. godine usvojila Odluku o izmenama i dopunama Statuta kojom je ukinuta službena upotreba latiničnog pisma kao i slovačkog i rusinskog jezika i pisma u toj opštini, ali je izvršenje odluke obustavljeno nakon što su opštinski zvaničnici shvatili da je takva odluka nezakonita, pa je ista odluka na sledećoj sednici stavljena van snage.⁶⁰

Problem koji se pojavio u praksi opštine Subotica odnosi se na uvođenje jezika Bunjevaca u službenu upotrebu. Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, koji je osnovan u skladu sa Zakonom za zaštitu prava i sloboda nacionalnih manjina uputio je 2005. godine Skupštini opštine Subotice zahtev da se primene mere afirmativne akcije i uvede bunjevački u službenu upotrebu na teritoriji opštine. Do sada nadležni organi opštine nisu reagovali na ovu inicijativu uprkos što je princip afirmativne akcije primenjen u slučaju uvođenja hrvatskog jezika i pisma u službenu upotrebu na teritoriji opštine.

U opštinama u Centralnoj Srbiji ostvarivanje prava na službenu upotrebu jezika nije implementirano na zadovoljavajući način i praksa u ovoj oblasti daleko zadatke u odnosu na opisano stanje u vojvođanskim opštinama. Bosanski jezik je uveden u službenu upotrebu u

⁶⁰ Godišnji izveštaj Pokrajinskog ombudsmana za 2005. godinu, str. 20

tri opštine u kojima Bošnjaci čine apsolutnu većinu i gde bošnjačke političke partije ostvaruju vlast na lokalnom nivou u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici 73,34%), ali da do danas ovo pravo je samo delom implementirano. Opština Prijepolje je četvrta sandžačka opština u kojoj je bosanski jezik uveden u službenu upotrebu, a u Priboju gde Bošnjaci takođe čine više od 15% ukupnog stanovništva, lokalne vlast još uvek nisu to učinile. Statutom opštine Priboj predviđeno da je na teritoriji opštine u službenoj upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog dijalekta i ćirilično pismo, a latinično pismo je u upotrebi u skladu sa Ustavom i zakonom.⁶¹ Odbornici bošnjačkih stanaka i aktivisti nevladinih organizacija su u nekoliko navrata tražili da se ovo pravo implementira, ali skupštinska većina je koju čine srpske stranke odbija da o ovim predlozima razmatra.

Albanski jezik i pismo je u službenoj upotrebi u tri opštine Preševu, Bujanovcu i Medveđi, a bugarski jezik je predviđen u Statutu Skupštine opštine Dimitrovgrad i Bosilegrad.

Vlaški, odnosno rumunski jezik trebalo bi da bude uveden u službenu upotrebu u opštinama Žagubica (22,05%), Kučevo (27,67%), Bor (18,03%) i Boljevac (26,26%).

Službena upotreba jezika i pisama nacionalnih manjina u radu državnih organa

Najviši pravni akt Srbije, donet u novembru 2006. godine, predviđa da u sredinama gde nacionalne manjine čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku (član 79).

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina pod službenom upotrebom jezika i pisma podrazumeva i "korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine, upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima..." (član 11, stav 4).

⁶¹ Član 5 Statuta opštine Priboj

Vođenje postupaka na jezicima nacionalnih manjina

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma utvrđuje da se prvostepeni upravni, krivični, parnični ili drugi postupak vodi na srpskom jeziku, ali se može voditi i na jeziku manjine koji je u službenoj upotrebi u organu ili organizaciji koja vodi postupak. Ukoliko je institucija koja vodi postupak nadležna za više nacionalno heterogenih opština, postupak se može voditi na maternjem jeziku pripadnika manjina koji imaju prebivalište u opštini u kojoj je taj jezik u službenoj upotrebi (član 12).

Istim članom Zakona predviđeno je nekoliko situacija:

- kada u postupku učestvuje jedna stranka - pripadnik narodnosti, postupak se, na njen zahtev, vodi na jeziku narodnosti koji je u službenoj upotrebi u organu, odnosno organizaciji koja vodi postupak (stav 4);
- kad u postupku učestvuje više stranaka čiji jezici nisu isti, postupak se vodi na jednom od jezika koji su u službenoj upotrebi u organu, odnosno organizaciji koja vodi postupak o kome se strane sporazumeju (stav 5);
- ako se stranke ne sporazumeju o tome na kom će se jeziku voditi postupak, jezik postupka određuje organ, odnosno organizacija pred kojom se vodi postupak, osim ako jedna od stranaka zahteva da se postupak vodi na srpskom jeziku, u kom slučaju će se postupak voditi na tom jeziku (stav 6).

Službeno lice koje vodi postupak dužno je da upozna stranku koji su jezici u službenoj upotrebi na području organa, odnosno organizacije pred kojom se vodi postupak i da zatraži od stranke da se izjasni na kom će se jeziku voditi postupak, a dok se ne utvrdi jezik postupka, službeno lice vodi postupak na srpskom jeziku (član 13, stavovi 2 i 3). Zapisnik i odluke u prvostepenom postupku i u vezi s tim postupkom izrađuju se, kao autentični tekstovi, na srpskom jeziku i na jeziku narodnosti, ako je na jeziku narodnosti vođen postupak (član 14, stav 1).

Drugostepeni postupak se vodi na srpskom jeziku (član 15), a stranke u postupku - pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: da u postupku kod ovih organa i organizacija upotrebljavaju svoj jezik i pismo; da na svom jeziku podnose molbe, žalbe, tužbe, predloge,

predstavke i druge podneske; da im se na njihov zahtev dostavljaju na njihovom jeziku otpravci rešenja, presuda i drugih akata kojima se rešava o njihovim pravima i obavezama, kao i svedočanstva, uverenja, potvrde, i druga pismena (član 16).

Ovim Zakonom predviđeno je da se izjave stranaka, svedoka, veštaka i drugih lica koja učestvuju u postupku na područjima u kojima nije u službenoj upotrebi jezik narodnosti date na jeziku narodnosti, unose u zapisnik na srpskom jeziku. Na zahtev pripadnika narodnosti, koji je učesnik u postupku, zapisnik ili pojedini njegovi delovi prevešće se na jezik narodnosti. Na lični zahtev pripadnika nacionalne manjine izjave koje je dao na srpskom prevode se na njegov maternji jezik, a postupak se vodi uz pomoć tumača ako službeno lice koje vodi postupak ne poznaje u dovoljnoj meri jezik narodnosti. Troškove prevođenja snosi organ, odnosno organizacija kod koje se vodi postupak (član 17).

Analiza pravnih akata iz ove oblasti ukazuje na to da formalne mogućnosti za vođenje postupaka na jezicima nacionalnih manjina postoje, ali praksa u poslednjih petnaestak godina ukazuje na suprotno. Okolnosti koje otežavaju sprovođenje postupka na jeziku nacionalne manjine jesu odredbe Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma kojima je predviđeno da ukoliko jedna od strana u postupku zahteva vođenje postupka na srpskom jeziku takav zahtev se mora usvojiti, kao i nepostojanje mogućnosti vođenja drugostepenog postupka na jeziku nacionalne manjine.

Na teritoriji AP Vojvodine, gde je sve do devedesetih godina proteklog veka ovo pravo u potpunosti bilo implementirano, broj postupaka koji se vode na jezicima nacionalnih manjina je drastično opao, a primećeni su brojni problemi od kojih se izdvaja nedostatak stručnog kadra sa znanjem manjinskih jezika, ali i ne insistiranje pripadnika manjina na upotrebi maternjeg jezika u obraćanju državnim organima pogotovo u područjima gde oni ne predstavljaju većinu. Za neostvarivanje ovog prava značajan razlog su i finansijski problemi. Ukoliko je u postupku neophodno angažovati tumača ili prevodioca, što je omogućeno Zakonom ukoliko se postupak ne vodi na jeziku manjine, troškovi padaju na teret organa koji vodi postupak, a za takve namene često nema dovoljno sredstava.

Sa izuzetkom Subotice i Sente, u kojima se godišnje prosečno vodi po 20 do 30 postupaka na manjinskim jezicima, u ostalim sudo-

vima je broj takvih postupaka daleko manji, ili ih uopšte nema. U praksi se dešava da se tokom celog postupka koristi manjinski (uglavnom mađarski) jezik, ali se zapisnik i ostala akta sačinjavaju na srpskom jeziku, zbog već pomenutih dodatnih opterećenja za sudije. Na teritorijama izvan severnobačkih opština mogućnosti za upotrebu manjinskih jezika u sudskim postupcima skoro da i nema, pre svega zbog kadrovskih problema, pri čemu i pripadnici manjina retko insistiraju na upotrebi svog jezika, naročito na područjima gde ne predstavljaju većinsko stanovništvo. Slični, doduše nešto manji problemi se pojavljuju i kada je reč o vođenju upravnih postupaka.

U multietničkim opštinama na teritoriji Centralne Srbije, službena upotreba jezika u ove svrhe se retko ostvaruje. U pred opštinskom sudu u Dimitrovgradu se postupci vode na srpskom jeziku. Ista situacija je i u opštini Bujanovac, dok se u Preševu, uz pomoć prevodioca, postupci vode na albanskom. U opštinama u kojima živi bošnjačko stanovništvo ne postoji mogućnost vođenja postupaka na bosanskom jeziku.

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina precizira da: "organi ... kao punovažne primaju podneske, isprave i druga dokumenta od strane građana koja su sastavljena na jeziku i pismu nacionalnih manjina koja su na području tog organa u službenoj upotrebi. Ako za to postoji potreba, podnesci, isprave i druga dokumenta prevode se na srpski jezik o trošku organa i prilažu se spisima", kao i to da "pripadnika nacionalne manjine ima pravo da mu se obezbedi usmeni, odnosno pismeni odgovor na jeziku na kojem se obratio organu" (član 2, stavovi 1 do 6). Ova odredba se, u principu, dosledno sprovodi od strane pokrajinskih i opštinskih organa. Međutim, ima saznanja da takva pismena nisu prihvatana i stranke su obavezane da prilože prevode na srpski jezik o svom trošku kod nekih organizacionih jedinica republičkih organa na teritoriji Pokrajine i vojnih odseka.⁶²

⁶² Janoš Oros, *Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini*, rad u štampi, predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, Srpska akademija nauka i umetnosti, novembar 2005. godine

Sledeći dokument koji reguliše pitanja službene upotrebe jezika nacionalnih manjina u AP Vojvodini je Odluka o ispitima iz stranog jezika i jezika nacionalne manjine za rad u organima uprave⁶³ koju je donela Skupština AP Vojvodine 2003. godine. Ovom Odlukom se ustanovljava ispit kojim se proverava znanje iz tih jezika za rad u organima lokalne samouprave i pokrajinskim organima uprave, a uverenje o položenom ispitu prvenstveno se koristi u slučaju kada je znanje jezika utvrđeno kao uslov za obavljanje poslova. Prema podacima pokrajinske uprave, u 19 opština u Vojvodini u kojima je u službenoj upotrebi jezik nacionalne manjine, kao uslov za zapošljavanje aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta propisano je poznavanje tog jezika, ali i u opštinama gde to nije slučaj veliki broj zaposlenih koji rade sa strankama ili vode upravni postupak poseduju znanje jezika nacionalne manjine koji je u službenoj upotrebi na teritoriji opštine.

U javnosti je bilo mišljenja da propisivanje takvog uslova za zapošljavanje krši ustavna garancija jednake dostupnosti radnih mesta i funkcija, te je pred Ustavnim sudom Republike Srbije inicirano i pokretanje postupka za utvrđivanje neustavnosti člana 13. Statuta opštine Stara Pazova kojim je propisano da su opštinska uprava, javne ustanove i javna preduzeća čiji je osnivač opština Stara Pazova prilikom zapošljavanja dužne da vode računa o nacionalnom sastavu i odgovarajućoj zastupljenosti iz reda nacionalnih manjina i o poznavanju jezika koji se govori na području opštine, kao i da su te ustanove obavezne da u svojim aktima o sistematizaciji odrede minimalan broj radnika iz reda nacionalnih manjina koji ne može biti manji od utvrđenog procenta pripadnika određene nacionalne manjine u odnosu na ukupan broj stanovnika i istog tog procenta u odnosu na ukupan broj zaposlenih, uz obavezu prioriternog zapošljavanja pripadnika nacionalne manjine dok se ne postigne navedeni procenat, pod uslovom da kandidat ispunjava propisane uslove prilikom zapošljavanja. Ustavni sud je u svojoj odluci br. UI-171/2002 donetoj 5. juna 2003. godine ocenio da ne stoje navodi inicijatora, jer je utvrđivanje minimalnog broja radnika iz redova nacionalnih manjina u odnosu na ukupan broj stanovnika opštine i istog tog procenta u odno-

⁶³ Službeni list AP Vojvodina, br. 14/2003

su na ukupan broj zaposlenih pitanje odgovarajuće politike koju vodi opština i procene celishodnosti i opredeljenja donosioca osporenog Statuta odnosno Skupštine opštine, kao i da se osporenim odredbom Statuta samo razrađuje odredba čl. 21. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i ona se odnosi na građane koji ispunjavaju zakonom propisane uslove za određeno radno mesto.⁶⁴

Kako bi se unapredilo stanje u ovoj oblasti Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine organizuje stručne seminare za zaposlene u organima uprave i pravosuđa. Do 2005. godine održani su seminari za mađarski i rumunski jezik, ali ukoliko se radi na stručnom usavršavanju svih zaposlenih trebalo bi organizovati i seminare za druge jezike koji su u službenoj upotrebi u Vojvodini, a to su i rusinski, slovački i hrvatski. Tokom 2005. godine izdato je ukupno 12 uverenja o poznavanju manjinskog jezika, dok je u prvih osam meseci 2006. godine izdato 23 uverenja.⁶⁵

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodine propisuje da "u jedinice lokalne samouprave u kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, u okviru opštinske uprave osnovaće službu za prevodilačke poslove. Iz razloga ekonomičnosti i efikasnosti više jedinica lokalne samouprave mogu osnovati zajedničku službu za prevodilačke poslove" (član 9). Ni u jednoj opštini, ni u Gradu Novom Sadu nije organizovana posebna prevodilačka služba za jezike nacionalnih manjina. Ne postoji ni jedna zajednička prevodilačka služba za više opština. U 21 opštini i Novom Sadu sistematizovano je i popunjeno radno mesto prevodilaca, ali oni obavljaju i druge poslove, odnosno, u obrnutim slučajevima radnici iz drugih službi se po potrebi angažuju za prevođenje. U 10 opština se organizuje prevođenje na jezike nacionalne manjine po zahtevu stranke, a u tri opštine dosad nije ni bilo zahteva za prevođenjem.⁶⁶

⁶⁴ Izveštaj o ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina u AP Vojvodini, 2006 godina

⁶⁵ Isto

⁶⁶ Isto

Izdavanje javnih isprava na jeziku i pismu nacionalne manjine

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma propisuje da se obrasci javnih isprava, kao i obrasci evidencija za potrebe područja u kojima su u službenoj upotrebi jezici narodnosti, štampaju i izdaju dvojezično, na srpskom i jeziku nacionalne manjine koji je u službenoj upotrebi. U ovim opštinama propisana evidencija se vodi i na jezicima manjina (član 18).

Sličnu odredbu sadrži i Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodina, s tim da je u slučaju Odluke propis dopunjen obavezom zaposlenog u organu javne uprave koji izdaje javnu ispravu da ukaže pripadniku manjine na njegovo pravo da traži da se javna isprava izda dvojezično, na dvojezično odštampanom obrascu (član 4, stav 4).

Iako je Zakon predvideo dvojezičke obrasce pojavili su se problemi, jer dvojezični obrasci nisu predviđeni Uputstvom o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga⁶⁷, što je dovelo u pitanje ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina u ovoj oblasti. Na teritoriji AP Vojvodine ovo je regulisano Odukom o višejezičnim obrascima izvoda iz matičnih knjiga i o načinu upisa u iste.⁶⁸ Ova Odluka određuje da se obrasci izvoda iz matičnih knjiga i uverenja štampaju dvojezično, na srpskom jeziku i jezicima nacionalnih manjina, čiji su jezici u službenoj upotrebi u opštinama na teritoriji AP Vojvodine, s tim da se tekst na jezicima i pismima nacionalne manjine ispisuje posle, odnosno ispod teksta na srpskom jeziku, istim oblikom i veličinom slova (član 2). Dvojezični izvodi i uverenja se izdaju pripadnicima manjina na njihov zahtev u skladu sa pravopisom tog jezika.

⁶⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, broj: 48/90 i 22/91

⁶⁸ Službeni list AP Vojvodine, br. 1/2001, 8/2003

Tabela 13: Izdavanje izvoda iz matičnih knjiga i uverenja na jezicima nacionalnih manjina u AP Vojvodina

	2003.	2005.
Izvodi iz matičnih knjiga - ukupno	517.581	497.022
Dvojezični izvodi - ukupno	6.329	8.008
Srpko-mađarski	4.942	3.983
Srpko-slovački	541	1.919
Srpsko-rumunski	18	29
Srpsko-rusinski	33	18
Srpsko-hrvatski	795	2.059
Uverenja - ukupno	291.990	255.392
Dvojezična uverenja	1.386	2.133
Srpko-mađarski	139	413
Srpko-slovački	23	588
Srpsko-rumunski	3	7
Srpsko-rusinski	4	4
Srpsko-hrvatski	1.217	1.395

Izvori: Janoš Oros, Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini i Izveštaj o ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina u AP Vojvodini, 2006 godina.

Komparacija podataka za 2003. i 2005. godinu, ukazuje na to da je broj izdatih javnih isprava na jezicima nacionalnih manjina u lokalnim samoupravama u Vojvodini u porastu. Situacija na teritoriji Centralne Srbije je i u ovom slučaju drugačija, jer i pored želje pripadnika pojedinih nacionalnih manjina da poseduju dvojezična dokumenta, često to pravo nije moguće ostvariti. Pripadnici albanske manjine ne mogu dobiti dokumente na maternjem jeziku zbog nepostojanja albanskog alfabeta, koji ima šest slova više od srpskog.

Upotreba ličnog imena pripadnika nacionalne manjine

Jedno od osnovnih prava na očuvanje posebnosti nacionalnih manjina, u skladu sa Ustavom Srbije, je korišćenje imena i prezime-

na na maternjem jeziku. Ovo pravo je regulisano i Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog imena i imena njihove dece, kao i na upisivanje ovih ličnih imena u sve javne isprave i službene evidencije i zbirke ličnih podataka prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, što ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu (član 9).

U vezi sa prethodnim je i član 9 Zakona o ličnoj karti⁶⁹ koji predviđa da se obrazac lične karte štampa na jeziku i pismu nacionalne manjine u skladu sa zakonom i izvorno kako su upisani u obrazac matične knjige rođenih. U obrazac lične karte podaci se upisuju i paralelno na srpskom jeziku i ćirilicom.

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodine garantuje pripadniku nacionalne manjine pravo da svoje lično ime i lično ime svoje dece upiše u matične evidencije u izvornom obliku, na pismu i po pravopisu svog jezika. Ukoliko je u evidencije lično ime pripadnika nacionalne manjine upisano u izvornom obliku, to lično ime će se na isti način upisati i u javne isprave (lične isprave, izvodi iz matičnih knjiga i sl.), koje mu se izdaju, nezavisno od jezika i pisma obrasca javne isprave. Ovim se ne isključuje ispisivanje ličnog imena i na srpskom jeziku i pismu pored imena u izvornom obliku (član 3).

Iako je normativno primena službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina u ovoj oblasti rešena većim brojem zakona i podzakonskih akata, problemi u praksi kod upisivanja ličnih imena na jezicima nacionalnih manjina i dalje postoje problemi. Kao jedan od najčešćih problema u ovoj oblasti na teritoriji Vojvodine navodi se upis ličnih imena pripadnika nacionalnih manjina prvenstveno ćirilicom, a na poseban zahtev matičari upisuju lično ime i u izvornom obliku, ali u zagradi što nije u skladu sa garantovanim pravima. O nepoštovanju ovoga prava govori i podatak kojim raspolaže Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine.

Od ukupno 3.637 prvostepena upravna postupaka u oblasti ličnog stanja građana na jezicima nacionalnih manjina vođen je 221. Radi promene ličnog imena, od ukupno 1.290 postupaka 37 je vođeno na jeziku nacionalnih manjina (36 na mađarskom, 1 na rumun-

⁶⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 62/06

skom) - 5 manje nego 2005. godine. Radi promene upisa ličnog imena od ukupno 151 upravnog postupka na jezicima nacionalnih manjina vođeno je 45 (44 na mađarskom, 1 na hrvatskom). Od 1.873 postupaka za ispravku podataka u matičnim knjigama 19 ih je vođeno na mađarskom jeziku, a najviše u opštini Bečej - 16. Od 323 prvo-stepena upravna postupka radi naknadnog utvrđivanja državljanstva 1 je vođen na mađarskom jeziku.⁷⁰

Čest je i slučaj da se, čak i kada stranka podnese izvod u kojem je njeno lično ime pravilno upisano prema maternjem jeziku i pravopisu, kod izdavanja lične karte ili druge javne isprave lično ime unese samo na srpskom, uz objašnjenje da je to jedini ispravan način upisa, da nema obrazaca isprava odštampanih na jezicima nacionalnih manjina ili da to ne omogućuje instalirani računarski program, odnosno slova na pisačim mašinama. Iako Zakon o ličnoj karti nalaže štampanje i izdavanje dvojezičnih obrazaca, ovi obrasci se više ne štampaju i na jezicima nacionalnih manjina, a stare zalihe su potrošene, pa ih je nemoguće dobiti. Prema objašnjenju MUP, područni sekretarijati unutrašnjih poslova od njih i ne trebaju takve obrasce jer, navodno, ni stranke ne traže, odnosno da se takvi obrasci ne štampaju jer će se lične karte uskoro ionako menjati.⁷¹

Ispisivanje javnih naziva i natpisa

Pitanje ispisivanja javnih naziva i natpisa regulisano je Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji predviđa da se na teritorijama opština u kojima je u službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju i na jeziku nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu (član 11, stav 5). Nešto drugačije je ovo pitanje regulisano Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma koji predviđa da

⁷⁰ Izveštaj o ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina u AP Vojvodini, 2006 godina

⁷¹ Janoš Oros, Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini, rad u štampi, predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, Srpska akademija nauka i umetnosti, novembar 2005. godine

se nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa i organizacija, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost i drugi natpisi ispisuju i na jezicima narodnosti (član 19) što se vrši u skladu sa pravopisom tog jezika, ali u članu 7 istog Zakona navodi se i to da se geografski nazivi i vlastite imenice sadržane u javnim natpisima ne mogu zamenjivati drugim nazivima odnosno imenima. Ukoliko se ova odredba uporedi sa članom 11 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina dolazi se do zaključka da su ove dve norme u koliziji. Nakon usvajanja Okvirne konvencije Savet Evrope o zaštiti nacionalnih manjina koja dozvoljava ispisivanje geografskih natpisa u duhu tradicije nacionalne manjine ova dilema je otklonjena, ali norma predviđena Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma nije izmenjena.

Odluka o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodine takođe sadrži norme koje omogućavaju ispisivanje naziva naseljenih mesta i drugih geografskih oblasti, nazive ulica i trgova, nazive organa i organizacija... na jeziku i pravopisu nacionalne manjine, a prema njenoj tradiciji na područjima gde je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi (član 6, stav 1). Ovim aktom je predviđeno i to da će tradicionalne nazive gradova, opština i naseljenih mesta na jeziku nacionalne manjine utvrditi nacionalni savet nacionalne manjine. Ovo su do sada učinili nacionalni saveti mađarske, rumunske i slovačke nacionalne manjine. Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine doneo je odluku kojoj su utvrđeni tradicionalni nazivi 38 naselja,⁷² Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine utvrdio je tradicionalne nazive u 30 mesta (od kojih dva administrativno pripadaju gradu Beogradu, ali u kojima su tradicionalno naseljeni pripadnici slovačke manjine), a Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine je utvrdio nazive za 263 naselja u 28 opština. Pošto Nacionalni savet rusinske nacionalne manjine u predviđenom roku nije utvrdio tradicionalne nazive naseljenih mesta na tom jeziku, Izvršno veće je u maju 2006. godine donelo Odluku o utvrđivanju tradicionalnih naziva opština i naseljenih mesta na rusinskom jeziku.⁷³

⁷² Odluka o utvrđivanju tradicionalnih naziva gradova, opština i naseljenih mesta na rumunskom jeziku, Službeni list AP Vojvodine, br. 12/2003

⁷³ Službeni list APV, br. 6/06

Situacija koja je proizišla iz odluka nacionalnih saveta dovela je do otpora lokalnog stanovništva u pojedinim područjima gde su odluke nacionalnih saveta implementirane, ali problemi postoje i u opštinama u kojima natpisi sa tradicionalnim nazivima nisu ispisani. U pojedinim opštinama ove odluke su pogrešno interpretirane i primena je uslovljavana njihovim prihvatanjem i potvrđivanjem u opštinskim statutima. U takvim slučajevima je intervenisao Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine i dao tumačenje da se te odluke automatski primenjuju nakon njihovog stupanja na snagu, te da se u službenoj upotrebi jezika nacionalne manjine moraju koristiti nazivi koje je utvrdio određeni nacionalni savet i svaka dodatna verifikacija je izlišna. Ukoliko se ovakav stav uporedi sa članom 120 Zakona o lokalnoj samoupravi koji navodi da je u nadležnosti skupština opštine utvrđivanje nazive ulica, trgova, gradskih četvrti, zaselaka i drugih delova naseljenih mesta na njenoj teritoriji postavlja se pitanje na osnovu čega je osmišljeno ovakvo rešenje. U ovakvoj analizi, do usvajanja novog Ustava Srbije, trebalo je voditi računa o činjenici da su Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalne manjine i Zakon o lokalnoj samoupravi pravni akti iste snage. S druge strane, Ustav Srbije precizira da u sredinama gde pripadnici nacionalne manjine čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku (član 79).

Utvrđeni nazivi su manje više prihvaćeni. Mišljenja su podeljena oko tradicionalnih mađarskih naziva za Feketić, Telečku, Debeljaču i Kovačicu. U velikom broju slučajeva table sa nazivima naseljenih mesta su nepravilno ispisane - na nekim nema ćiriličnog natpisa, a u većini slučajeva nije ispisan naziv na jeziku nacionalne manjine.⁷⁴

Problem u vezi sa ispisivanjem tradicionalnih naziva postoji i kada su u pitanju table na kojima se ispisuju nazivi organa lokalne samouprave i područnih jedinica republičkih organa, tačnije kod ispisivanja naziva sedišta organa. Povrede ovog prava vidljive su kada su u pitanju table na kojima su ispisani nazivi ulica i trgova. U mnogim slučajevima je prilikom zamene starih tabli ispisanih u skladu sa jezi-

⁷⁴ Izveštaj o ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina u AP Vojvodini, 2006 godina

kom i pismom nacionalne manjine došlo do postavljanja tabli koje su ispisane samo na srpskom jeziku ćirilničnim pismom. Ovaj problem očigledan je i u opštinama centralne Srbije u kojima je u službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine. Nakon donošenja Uredbe o utvrđivanju kućnih brojeva, označavanju zgrada brojevima i označavanju naseljenih mesta, ulica i trgova⁷⁵ moglo bi se očekivati otklanjanje ovih nepravilnosti.

Moglo bi se zaključiti da se ostvarivanje prava na službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina češće ostvaruje na teritoriji AP Vojvodine nego u nacionalno mešovitim sredinama u centralnoj Srbiji. Iako je ovakva konstatacija zasnovana na činjenici da je Vojvodina etnički heterogeno područje u kom postoji dugogodišnja praksa održavanja i negovanja multikulturalnosti, bolja normativna uređenost ove oblasti i više razumevanja pokrajinskih vlasti nego što je to slučaj u drugim delovima Srbije, kod službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina ne može se zaključiti da je implementacija propisanih prava uspešna u praksi. Na ovakav zaključak navodi činjenica da je u mnogim opštinama predviđena službena upotreba jezika i pisma samo deklarativnog karaktera jer se u praksi ovo pravo teško ostvaruje, a najčešće argumentacija opštinskih administracija u vezi sa neprimenjivanjem obaveze da uvedu jezik nacionalne manjine u službenu upotrebu odnosi se na to da postoje minimalni uslovi u pogledu finansija, kadrova, nezainteresovanosti građana i slično.

Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina

Pravo na obrazovanje pripadnika svake etničke zajednice na maternjem jeziku spada u grupu prava koja nedvosmisleno pripadaju manjinskoj zajednici. Individualno pravo građanina na obrazovanje samo je osnova kolektivnog prava koje proizilazi iz volje građana da se obrazuju na maternjem jeziku. U Ustavu Srbije zajamčeno je pravo pripadnicima nacionalnih manjina na školovanje na maternjem jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina i na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova (član 79).

⁷⁵ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 110/2003

U Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina izričito se kaže da: "pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u institucijama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja", kao i da je država dužna da stvara uslove za organizovanje obrazovanja za pripadnike nacionalnih manjina ili da obezbedi dvojezičnu nastavu ili izučavanje jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne istorije i kulture nacionalnih manjina, pogotovo u slučaju kada ne postoji obrazovanje na jeziku nacionalne manjine u okviru sistema javnog obrazovanja -(član 13). U sledećem stavu ovog člana upućuje se na instituciju pozitivne diskriminacije, u smislu da broj učenika za koje se organizuje nastava na maternjem jeziku "može da bude manji od minimalnog broja učenika koji je zakonom propisan za obezbeđenje odgovarajućih oblika nastave i obrazovanja".

Pored obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja, nastava na jezicima nacionalnih manjina organizuje se i na srednjoškolskom i na visokoškolskom nivou. Ove vrste obrazovnih ustanova, u skladu sa Zakonom, mogu osnivati organizacije nacionalnih manjina i privatna lica, a u njihovom finansiranju mogu učestvovati domaće i strane organizacije, fondacije i privatna lica, dok je država obavezna da oslobodi dažbina finansijska sredstva obezbeđena iz donacija za ovu svrhu (član 15).

Zakon je propisao da predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina, kao tela samouprave, učestvuju u izradi nastavnih planova za sve nivoe i oblike nastave nacionalnih manjina, kao i da se diplome stečene u inostranstvu, odnosno u matičnim državama nacionalnih manjina, priznaju uz odgovarajuću zakonsku proceduru (član 13).

Korak ka integrativnoj multietničnosti zakonodavac je učinio propisujući obavezu pripadnika nacionalnih manjina da uče srpski jezik, kao i poslednjim stavom člana 13 istog Zakona, u kojem se utvrđuje poželjni model obrazovanja u multietničkom i multikulturnom društvu. Ovaj član glasi: "Plan i program rada u obrazovnim ustanovama i školama sa nastavom na srpskom jeziku, sa ciljem pospešivanja tolerancije prema nacionalnim manjinama, treba da sadrži gradivo koje sadrži saznanja o istoriji, kulturi i položaju nacionalnih manjina, te druge sadržaje koji pospešuju međusobnu toleranciju i suživot. Na teritorijama gde je jezik nacionalne manjine u službenoj

upotrebi, plan i program u obrazovnim ustanovama i školama sa srpskim nastavnim jezikom treba da sadrže mogućnost učenja jezika nacionalne manjine".

Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina normativno je uređeno zakonima Republike Srbije o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, o društvenoj brizi o deci, osnovnoj i srednjoj školi i Zakonom o univerzitetu.

Zakon o Osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁷⁶ poslednji put je menjan sredinom 2004. godine. Zakonom kojim se utvrđuju ciljevi i zadaci obrazovanja i vaspitanja, predviđeno je da je jedan od ciljeva "razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanje srpske tradicije i kulture, kao i tradicije i kulture nacionalnih manjina" (član 3).

Zakonom je utvrđeno i to da je pravo na obrazovanje i vaspitanje dostupno svim građanima, bez obzira na njihov pol, rasu, nacionalnu, versku ili jezičku pripadnost, ili na neko drugo lično svojstvo (član 4). U tom smislu je predviđeno da se obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina ostvaruje na njihovim maternjim jezicima (član 7). Zakon sadrži i normu kojom se u ustanovama vaspitanja i obrazovanja zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju ili diskriminišu grupe i pojedinci po osnovu rase, nacionalne, jezičke ili verske pripadnosti (član 46). Za ustanove u kojima se ovakvi incidenti događaju predviđena je novčana kaznena mera, koja se kreće u visini od 30.000 do 100.000 dinara.

Isti Zakon predviđa ustanovljavanje Nacionalnog prosvetnog saveta koji bi trebalo da usmerava razvoj i unapređenje kvaliteta predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja (član 10). Ovo telo ima 42 člana koje predlažu razne profesionalne, strukovne, naučne, društvene i druge institucije, a među njima je i predstavnik nacionalnih manjina koji se bira sa liste kandidata koju zajednički podnose saveti nacionalnih manjina (član 11, stav 3, tačka 9).

Zakonom je predviđeno i to da nadležni upravni organ u Republici Srbiji određene poslove prenosi Autonomnoj pokrajini, odnosno Vojvodini, u kojoj je formiran poseban Sekretarijat za obrazovanje

⁷⁶ Službeni glasnik RS br. 62/03 i 64/03; Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja je objavljen u Službeni glasnik RS br. 58/04 i 62/04 od 28. maja 2004. godine.

koji vodi računa o procesu obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina (član 149). Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine⁷⁷ predvideo je nadležnosti AP Vojvodine u okviru obrazovanja na nivou osnovne i srednje škole, višeg i visokog obrazovanja.

Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi u izvorni delokrug opština spada i osnivanje ustanova osnovnog obrazovanja (član 18, tačka 14).

Predškolsko vaspitanje pripadnika nacionalnih manjina

Zakon o društvenoj brizi o deci predviđa da se predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Republici Srbiji može ostvarivati i na jezicima nacionalnih manjina, a da načine i uslove ostvarivanja osnova programa vaspitno-obrazovnog rada na jezicima manjina propisuje ministar nadležan za poslove prosvete (član 64). Slične odredbe sadrži i Predlog zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Ovaj Predlog zakona određuje da se za pripadnike nacionalnih manjina vaspitno-obrazovni rad ostvaruje na maternjem jeziku ili dvojezično ukoliko se za to opredeli najmanje 50% od broja dece u vaspitnoj grupi, odnosno u mešovitoj vaspitnoj grupi (član 5) i predviđa da se vaspitno-obrazovni rad u dvojezičnim vaspitnim grupama ostvaruje sa 10% manjem brojem dece od broja koji je utvrđen zakonom (član 35). Zakon o osnovnoj školi⁷⁸ predviđa da za decu pripadnike etničkih grupa škola može organizovati nastavu za sticanje elementarnog znanja iz srpskog jezika (član 25).

Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina u osnovnoj školi

Zakon o osnovnoj školi Republike Srbije garantuje pravo pripadnika nacionalnih manjina da nastavni plan i program ostvaruju na maternjem jeziku ili dvojezično, ukoliko se za upis u prvi razred prijava najmanje 15 učenika, a ovaj broj može biti i manji ukoliko se pribi-

⁷⁷ Službeni glasnik Republike Srbije - 6/2002

⁷⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 50/92,53/93, 48/94, 22/2002, 67/2003, 101/2005

vi saglasnost ministra prosvete (član 5). Isti član utvrđuje da se učenicima pripadnicima nacionalnih manjina koji ostvaruju nastavu na srpskom jeziku obezbeđuje savlađivanje nastavnog plana i programa maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture.

Ostvarivanje kolektivnih prava pripadnika nacionalnih manjina je u mnogim oblastima, pa i u oblasti obrazovanja, bolje implementirano na teritoriji Vojvodine nego u delovima Centralne Srbije koji su naseljeni pripadnicima manjinskih zajednica.

Praksa u AP Vojvodina

U Vojvodini su pojedine oblasti regulisane posebnim zakonima i podzakonskim aktima među kojima je u oblasti obrazovanja najvažniji Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine koji određuje da Autonomna pokrajina, preko svojih organa, u skladu sa zakonom kojim se uređuje osnovno obrazovanje i vaspitanje, a kada je u pitanju obrazovanje pripadnike nacionalnih manjina:

- donosi program za jezike nacionalnih manjina;
- odobrava udžbenike za jezike nacionalnih manjina;
- sporazumno sa ministrom nadležnim za poslove prosvete donosi nastavne planove i programe iz pojedinih predmeta od interesa za nacionalne manjine, utvrđuje uslove i načine organizovanja nastave na jezicima nacionalnih manjina;
- sporazumno sa ministrom nadležnim za poslove prosvete odobrava udžbenike i nastavna sredstva za pojedine predmete od interesa za nacionalne manjine i daje saglasnost na ostvarivanje nastavnog plana i programa na jezicima nacionalnih manjina za manje od 15 učenika (član 12).

U Vojvodini se obrazovno-vaspitni rad u osnovnim školama ostvaruje na šest jezika: srpskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i hrvatskom jeziku.

Tabela 14: Osnovne škole i izdvojena odeljenja u kojima se odvija nastava na jezicima nacionalnih manjina, učenje manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture ili dvojezična nastava - po opštinama

	Opština	Naseljeno mesto	Jezik
1.	Ada	Ada	mađarski
		Utrine	
		Obornjača	
		Mol	
		Sterijino selo	
2.	Alibunar	Alibunar	rumunski
		Seleuš	
		Nikolinci	
		Vladimirovac	
		Lokve	slovački
Janošik			
3.	Apatin	Kupusina	mađarski
		Svilojevo	
4.	Bač	Selenča	slovački
5.	Bačka Palanka	Pivnice	slovački
		Silbaš	
6.	Bačka Topola	Bajša	mađarski
		Gunaroš	
		Bačka Topola (2 škole)	
		Pačir	
		Stara Moravica	
		Krivaja	
		Novo Orahovo	
7.	Bački Petrovac	Bački Petrovac	slovački
		Kulpin	
		Gložan	

Opština		Naseljeno mesto	Jezik
8.	Bela Crkva	Jasenovo	mađarski
		Dobričevo	
		Grebenac	rumunski
9.	Beočin	Susek	slovački
		Lug	
10.	Bečej	Bečej (4 škole)	mađarski
		Drljan	
		Bačko Gradište	
		Bačko Petrovo Selo	
11.	Vrbas	-	-
12.	Vršac	Vlajkovac	rumunski
		Ritoševo	
		Mali žam	
		Malo središte	
		Vršac	
		Straža	
		Mesić	
		Sočica	
		Jablanka	
		Kuštilj	
		Vojvodinci	
		Markovac	
Šušara	mađarski		
13.	Žabalj	Đurđevo	rusinski
14.	Žitište	Begejci	rumunski
		Banatski Dvor	mađarski
		Srpski Itebej	
		Hetin	
		Banatsko Karadorđevo	
		Torda	

Opština		Naseljeno mesto	Jezik	
15.	Zrenjanin	Aradac	slovački	
		Belo Blato		
		Zrenjanin (2 škole)	mađarski	
		Mihajlovo		
		Lukino Selo		
		Mužlja		
		Ečka	Jankov Most	rumunski
16.	Indija	Slankamenački Vinogradi	slovački	
17.	Irig	-	-	
18.	Kanjiža	Horgoš	mađarski	
		Male Pijace		
		Kanjiža		
		Martonoš		
		Adorjan		
		Trešnjevac		
		Orom		
		Totovo Selo		
		Doline		
19.	Kikinda	Banatska Topola	mađarski	
		Rusko Selo		
		Sajan		
		Kikinda (2 škole)		
20.	Kovačica	Kovačica	slovački	
		Padina	mađarski	
		Debeljača		
		Uzdin	rumunski	
21.	Kovin	Skorenovac	mađarski	
22.	Kula	Kula	mađarski	
		Kruščić		
		Ruski Krstur	rusinski	

	Opština	Naseljeno mesto	Jezik	
23.	Mali Idoš	Mali Idoš	mađarski	
		Feketić		
24.	Nova Crnja	Nova Crnja		
		Toba		
25.	Novi Bečej	Novi Bečej		
		Novo Miloševo		
26.	Novi Kneževac	Novi Kneževac		mađarski
		Banatsko Aranđelovo		
		Majdan		
27.	Novi Sad	Novi Sad (5 škole)		mađarski
		Budisava		
		Rumenka		
		Kisač	slovački	
28.	Opovo	-	-	
29.	Odžaci	Bogojevo	mađarski	
		Lalić	slovački	
30.	Pančevo	Vojlovica	mađarski	
		Dolovo	rumunski	
		Banatsko Novo Selo		
31.	Pećinci	-	-	
32.	Plandište	Barice	rumunski	
		Jermenovci	mađarski	
33.	Ruma	-	-	
34.	Senta	Senta (3 škole)	mađarski	
		Gornji Breg		
		Ada Hatar		
		Tornjoš		
		Bogaraš		
		Kevi		
35.	Sečanj	Sutjeska	rumunski	
		Neuzina	mađarski	

Opština		Naseljeno mesto	Jezik
36.	Sombor	Sombor	mađarski
		Svetozar Miletić	
		Telečka	
		Bezdan	
		Doroslovo	
37.	Srbobran	Srbobran	mađarski
38.	Sremski Karlovci	-	-
39.	Sremska Mitrovica	-	-
40.	Stara Pazova	Stara Pazova	slovački
41.	Subotica	Palić	mađarski
		Šupljak	
		Subotica (12 škola)	
		Bajmok	
		Kelebija	
		Hajdukovo	
		Nosa	
		Čantavir	
	Subotica (5 škola)	hrvatski	
42.	Temerin	Temerin (2 škole)	mađarski
		Telep	
43.	Titel	-	-
44.	Čoka	Čoka	mađarski
		Ostojićevo	
		Jazovo	
		Crna Bara	
		Vrbica	
	Padej		
45.	Šid	Erdevik	slovački

Izvor: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu;
www.psok.ogr.yu

Iz prethodne tabele se može videti da se nastava na nekom od manjinskih jezika ostvaruje u većini opština u Vojvodini. Tačnije, samo u opštinama Vrbas, Irig, Opovo, Pećinci, Ruma, Sremski Karlovci, Sremska Mitrovica i Titel ne postoji ni jedan vid obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina.

Prema podacima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu obrazovanje na jezicima manjina u školskoj 2005/2006 godini se ostvaruje:

- na mađarskom jeziku u 27 opština, 78 osnovnih škola, 40 izdvojenih odeljenja sa 18.286 učenika;
- na slovačkom jeziku u 13 opština, 18 osnovnih škola i 2 izdvojena odeljenja, sa 3.428 učenika;
- na rumunskom jeziku u 9 opština, 18 osnovnih škola, 14 izdvojenih odeljenja, sa 1.527 učenika;
- na rusinskom jeziku u 3 opštine, 3 osnovne škole i 669 učenika;
- na hrvatskom jeziku u jednoj opštini, 5 osnovnih škola, 118 učenika.

Dalje u tekstu saopšteni su podaci Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu koji se odnose na upis učenika u prvi razred osnovne škole sa nastavom na maternjem jeziku, za 2006/2007 školsku godinu.

Nastava na mađarskom jeziku u redovnim osnovnim školama zastupljena je u 27 opština u AP Vojvodini, u 78 osnovnih škola i ukupno 39 izdvojenih odeljenja. Nastavom na mađarskom jeziku obuhvaćeno je 1.855 učenika prvog razreda koji su raspoređeni u ukupno 132 odeljenja. Prosečan broj učenika prvog razreda u odeljenjima koji nastavu slušaju na mađarskom nastavnom jeziku je 14 učenika. U odnosu na prošlu školsku godinu, broj učenika se smanjio za 149 ili 7,44%, a ukupan broj odeljenja se smanjio za 6 ili 4,35%. Ukupan broj učenika prvog razreda mađarske nacionalnosti u ovoj školskoj godini je 2.240 od kojih je 1.777 ili 79,34% obuhvaćeno nastavom na maternjem jeziku. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 461 ili 20,58% učenika prvog razreda mađarske nacionalnosti i 2 učenika prvog razreda mađarske nacionalnosti ili 0,08% je obuhvaćeno nastavom na rusinskom jeziku.

Nastava na slovačkom jeziku u redovnim osnovnim školama zastupljena je u 13 opština u AP Vojvodini, u 18 osnovnih škola i u 1

izdvojenom odeljenju. Ovom nastavom je obuhvaćeno 403 učenika prvog razreda koji su raspoređeni u ukupno 24 odeljenja. Prosečan broj učenika prvog razreda u odeljenjima koji nastavu slušaju na slovačkom nastavnom jeziku je približno 17 učenika. U odnosu na prošlu školsku godinu, broj učenika se povećao za 24 ili 5,96%, a ukupan broj odeljenja se povećao za 1. Ukupan broj učenika prvog razreda slovačke nacionalnosti u ovoj školskoj godini je 493 od kojih je 388 ili 78,70% obuhvaćeno nastavom na maternjem jeziku. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 105 ili 21,29% učenika prvog razreda slovačke nacionalnosti.

U redovnim osnovnim školama nastava na rumunskom jeziku je zastupljena u 9 opština u AP Vojvodini, u 18 osnovnih škola i 11 izdvojenih odeljenja. Ovom nastavom je obuhvaćeno 193 učenika prvog razreda koji su raspoređeni u ukupno 22 odeljenja. Prosečan broj učenika prvog razreda u odeljenjima koji nastavu slušaju na rumunskom nastavnom jeziku je približno 9 učenika. U odnosu na prošlu školsku godinu, broj učenika se smanjio za 4 ili 2,03%, a ukupan broj odeljenja se smanjio za dva u odnosu na prošlu školsku godinu. Ukupan broj učenika prvog razreda rumunske nacionalnosti u ovoj školskoj godini je 287 od kojih je 165 ili 57,49% obuhvaćeno nastavom na maternjem jeziku. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 122 ili 42,50% učenika prvog razreda rumunske nacionalnosti.

Na rusinskom jeziku u redovnim osnovnim školama predaje se u tri osnovne škole u opštinama Vrbas, Žabalj i Kula. Ovom nastavom je obuhvaćeno 62 učenika prvog razreda koji su raspoređeni u ukupno 4 odeljenja. U odnosu na prošlu školsku godinu, broj učenika se smanjio za 5 ili 7,46%, a ukupan broj odeljenja je ostao isti. U školskoj 2006/2007. godini prosečan broj učenika prvog razreda u odeljenjima koji nastavu slušaju na rusinskom nastavnom jeziku je približno 16 učenika. Ukupan broj učenika prvog razreda rusinske nacionalnosti u ovoj školskoj godini je 122 od kojih 57 ili 46,72% obuhvaćeno nastavom na maternjem jeziku. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 65 ili 53,28% učenika prvog razreda rumunske nacionalnosti.

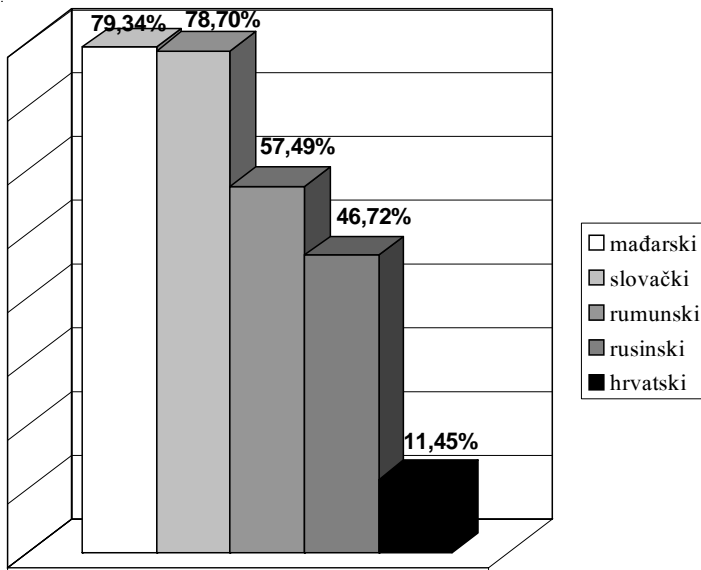
Samo u Subotici u 5 osnovnih škola i 2 izdvojena odeljenja nastava se izvodi na hrvatskom jeziku. Učenicima pripadnicima hrvatske nacionalne manjine na teritoriji AP Vojvodine je omogućeno, počev od školske 2002/2003. godine da ostvaruju pravo na školovanje na svom maternjem jeziku. Nastavom hrvatskog jezika obuhvaćeno

je 46 učenika prvog razreda koji su raspoređeni u ukupno 5 odeljenja. U odnosu na prošlu školsku godinu, broj učenika se povećao za 18 ili 39,13%, a ukupan broj odeljenja je ostao isti u odnosu na prošlu školsku godinu. Ukupan broj učenika prvog razreda hrvatske nacionalnosti u ovoj školskoj godini je 393 od kojih je 45 ili 11,45% obuhvaćeno nastavom na maternjem jeziku. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 342 ili 87,02% učenika prvog razreda hrvatske nacionalnosti i 6 učenika na mađarskom jeziku ili 1,52%.

Ukupan broj učenika Roma upisanih u prvi razred osnovne škole u školskoj 2006/2007. godini je 1006. Na srpskom nastavnom jeziku nastavu pohađa 926 učenika romske nacionalnosti ili 92,05%, na mađarskom nastavnom jeziku 50 ili 4,97%, na slovačkom nastavnom jeziku 5 ili 0,50%, na rumunskom nastavnom jeziku 23 ili 2,29% i na rusinskom nastavnom jeziku 2 ili 0,19%⁷⁹.

⁷⁹ Nastojeći da pospeši veći upis romske dece u prvi razred Ministarstvo prosvete je raspisalo konkurs za asistente u osnovnim školama koji će pomagati prilikom realizacije obrazovanja romske dece.

Grafikon 1: Obuhvat učenika pripadnika nacionalnih manjina koji nastavu pohađaju na maternjem jeziku u osnovnim školama, 2006/2007



Izvor: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu

Pored škola u kojima se celokupna nastava odvija na jeziku nacionalne manjine, u većem broju škola izvodi se predmetna nastava Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture, koja je Zakonom o osnovnoj školi uvedena kao izborni predmet, i to:

- Mađarski jezik u 20 opština, u 53 osnovne škole sa 2.494 učenika, od čega u prvim razredima u 40 škola sa 306 učenika;
- Slovački jezik u 14 opština, 40 osnovnih škola sa 672 učenika, od čega u prvim razredima u 22 škole sa 61 učenikom - što je za 37% manje u odnosu na prošlu školsku godinu);
- Rumunski jezik u 6 opština, 8 osnovnih škola sa 270 učenika, od čega u prvim razredima u 7 škola sa 56 učenika - što je za 12,5% manje u odnosu na prošlu školsku godinu)

- Rusinski jezik u 7 opština, 21 osnovnih škola sa 283 učenika, od čega u prvim razredima u 12 škole sa 31 učenikom - što je za 35,42% manje u odnosu na prošlu školsku godinu;
- Hrvatski jezik u 3 opštine, 5 osnovnih škola sa 97 učenika, od čega u prvim razredima u 7 škola sa 49 učenikom - broj učenika je ostao isti kao i prošle godine;
- Ukrajinski jezik u 3 opštine, 5 osnovnih škola sa 97 učenika, od čega u prvim razredima u 3 škole sa 4 učenika što je za 7 učenika manje u odnosu na prošlu školsku godinu;
- Romski jezik u 16 opština, 20 osnovnih škola i 510 učenika, od čega u prvim razredima u 22 škole sa 137 učenika što je za 1,46% učenika više u odnosu na prošlu školsku godinu;
- Bugarski jezik u 1 školi u opštini Pančevo sa 2 učenika prvog razreda

Jedna od mogućnosti koja je zakonom garantovana je i otvaranje odeljenja za manje od 15 učenika na jezicima nacionalnih manjina. Pokrajinski sekretarijat je u školskoj 2006/2007 godini dao saglasnost za otvaranje odeljenja prvog razreda za manje od 15 učenika:

- na mađarskom jeziku u 17 škola i 28 odvojenih odeljenja
- na slovačkom jeziku u jednoj školi i jednom izdvojenom odeljenju
- na rumunskom jeziku u 9 škola i 11 izdvojenih odeljenja
- na hrvatskom jeziku u jednoj školi i dva izdvojena odeljenja.

Praksa u opštinama u centralnoj Srbiji

Kao što je već rečeno, situacija u vezi sa ostvarivanjem prava pripadnika manjina na obrazovanje na maternjem jeziku na području centralne Srbije nije ni približna onoj koja postoji u Vojvodini. Centralna Srbija je etnički homogenija nego Vojvodina, a samo u nekoliko opština žive pripadnici manjina koji mogu ostvarivati kolektivna prava garantovana zakonima. Zajednice koje su uspele da ostvare pravo na obrazovanje, poput Albanaca i Bošnjaka suočavaju se sa brojnim administrativnim i društvenim problemima, a druge - Bugari, Romi, Vlasi nisu uspele ovo pravo ni da ostvare.

Na teritoriji opština Dimitrovgrad nastava na bugarskom jeziku ne izvodi se od 1960. godine. Iako je početkom devedesetih pokrenuta

inicijativa da se uvede ovakav vid nastave nije bilo dovoljno zainteresovanih građana. U osnovnim školama na teritoriji opštine izučava se predmet Bugarski jezik sa elementima nacionalne kulture kao izborni predmet dva časa nedeljno, a do školske 2004/2005. godine izučavao se tri časa nedeljno. U opštini Bosilegrad postojala je nastava na bugarskom jeziku do 1987. godine. Danas je dva časa nedeljno predviđeno za izučavanje bugarskog jezika sa elementima nacionalne kulture, ali je na osnovu peticije koju je potpisalo 600 građana opštine Bosilegrad Ministarstvo prosvete odobrilo uvođenje nastave na bugarskom jeziku koja je trebalo da počne u septembru 2006.

U opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa u kojima žive pripadnici albanske manjine nastava se odvija na albanskom jeziku.

Kada su u pitanju pripadnici bošnjačke nacionalne manjine, situacija se poboljšala 2004. godine kada je ministar prosvete odobrio uvođenje bosanskog jezika sa elementima nacionalne kulture kao izbornog predmeta koji se sluša dva puta nedeljno.

Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina u srednjoj školi

Zakon o srednjoj školi⁸⁰ Republike Srbije predviđa iste vidove obrazovanja koji su sadržani i u Zakonu o osnovnoj školi, to jest garantuje pravo pripadnika nacionalnih manjina da nastavni plan i program ostvaruju na maternjem jeziku ili dvojezično, ukoliko se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika, a ovaj broj može biti i manji ukoliko se pribavi saglasnost ministra prosvete, a u Vojvodini uz odobrenje Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i obrazovanje. Učenicima srednjih škola pripadnicima nacionalnih manjina Zakonom je data i mogućnost savlađivanja nastavnog plana i programa maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture kao izbornog predmeta ukoliko nastavu pohađaju na srpskom jeziku.

⁸⁰ Službeni glasnik RS, br. 50/92; 53/93; 48/94; 24/96; 23/2002; 62/2003 i 64/2003.

Praksa u opštinama u AP Vojvodina

Kada je u pitanju srednjoškolsko obrazovanje, nadležnosti AP Vojvodine su iste kao i kod osnovnih škola. Obrazovanje na ovom nivou se na teritoriji Vojvodine ostvaruje na mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku.

Tabela 15: Srednje škole u kojima se odvija nastava na jezicima nacionalnih manjina, učenje manjinskog jezika sa elementima nacionalne kulture ili dvojezična nastava - po opštinama

	Opština	Škola	Nastavni jezik
1.	Ada	Tehnička škola	mađarski
2.	Alibunar	Ekonomsko-trgovinska škola "Dositej Obradović"	rumunski
3.	Bački Petrovac	Gimnazija "Jan Kolar"	slovački
4.	Bačka Topola	Gimnazija "Dositej Obradović"	mađarski
		Poljoprivredna škola	
		Srednja tehnička škola "Šinković Jožef"	
5.	Bečej	Gimnazija	mađarski
		Ekonomsko-trgovinska škola	
		Tehnička škola	
6.	Vršac	Gimnazija "Borislav Petrov Braća"	rumunski
7.	Zrenjanin	Zrenjaninska gimnazija	mađarski
		Medicinska škola	
		Srednja poljoprivredna škola "Nikola Tesla"	
		Elektrotehnička i građevinska škola	
8.	Kanjiža	Poljoprivredno-tehnički srednjoškolski centar "Besedeš Jožef"	mađarski
9.	Kovačica	Gimnazija "Mihajlo Pupin"	slovački

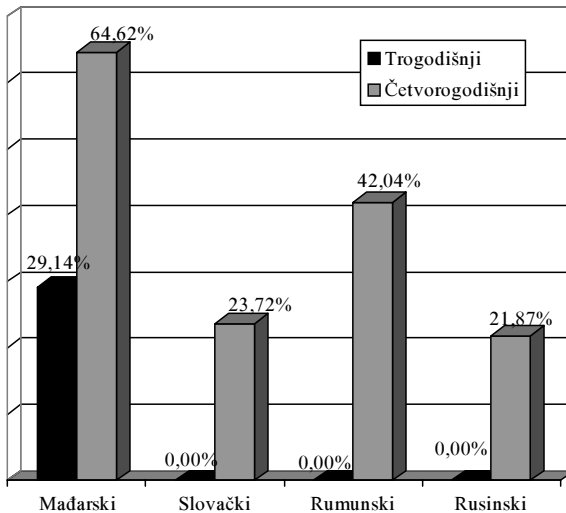
Opština		Škola	Nastavni jezik
10.	Kula	Gimnazija "Petro Kuzmjak"	rusinski
11.	Novi Sad	Gimnazija "Svetozar Marković"	mađarski
		Medicinska škola "7. april"	
		Elektrotehnička škola "Mihajlo Pupin"	
12.	Novi Kneževac	Gimnazija	mađarski
		Srednja škola "Dositej Obradović"	
13.	Senta	Gimnazija	mađarski
		Gimnazija za talentovane učenike "Boljai"	
		Ekonomsko-trgovinska škola	
		Srednja medicinska škola	
14.	Sombor	Gimnazija "Veljko Petrović"	mađarski
		Srednja medicinska škola "Dr Ružica Rip"	
		Srednja tehnička škola	
15.	Subotica	Gimnazija "Svetozar Marković"	mađarski
		Filološka gimnazija "Deže Kostolanji"	
		Srednja ekonomska škola "Bosa Miličević"	
		Srednja medicinska škola	
		Politehnička škola	
		Hemijsko-tehnološka srednja škola	
		Tehnička škola	
		Muzička škola	
16.	Temerin	Tehnička škola	mađarski
17.	Čoka	Hemijsko-prehrambena srednja škola	mađarski

Izvor: Pokrajinski sekretarijata za obrazovanje i kulturu; www.psok.ogr.yu

Na osnovu prikazanih podataka možemo zaključiti da se pripadnici slovačke nacionalne manjine na maternjem jeziku mogu obrazovati u dve gimnazije a pripadnici rusinske manjine u jednoj. Učenici rumunske nacionalnosti mogu se obrazovati u gimnaziji i ekonomskoj školi, dok srednjoškolci mađarske nacionalnosti imaju mnogo veći izbor od ostalih. Na mađarskom nastavnom jeziku mogu se obrazovati u 7 gimnazija opšteg tipa, jednoj filološkoj i jednoj matematičkoj gimnaziji, a nastava se realizuje i za oblasti mašinstva i obrade metala (u 7 škola), elektrotehnika (6 škola), poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane (6 škola), zdravstvo i socijalna zaštita (5 škola), ekonomija, pravo i administracija (4 škole), turizam, ugostiteljstvo i trgovina (4 škole), lične usluge (4 škole), hemija, nemetali, grafička obrada (3 škole), geodezija i građevinarstvo (3 škole), tekstil i kožarstvo (2 škole), saobraćaj (2 škole), šumarstvo (2 škole) i kultura, umetnost i javno informisanje u jednoj srednjoj školi. Jedino je na mađarskom jeziku moguće ostvariti i trogodišnje obrazovanje, a evidentirano je da pripadnici drugih manjina pohađaju neku od srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku.

Obuhvat pripadnika nacionalnih manjina koji nastavljaju školovanje na maternjem jeziku najviši je kod Mađara, dok druge manjine zbog nepostojanja većeg izbora često biraju da nastave školovanje na srpskom jeziku.

Grafikon 2: Obuhvat učenika koji pohađaju nastavu na maternjem jeziku u osnovnim školama, 2006/2007



Izvor: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu, 2006.

Iako je pripadnicima tradicionalnih manjina u Vojvodini omogućeno obrazovanje na maternjem jeziku u srednjoj školi, prilikom organizacije i izvođenja nastave uočavaju se brojni problemi. Naime, obrazovanje iz pojedinih predmeta se u mnogim školama odvija na srpskom jeziku, a najčešći razlog tome je nedostatak kvalifikovanog nastavnog kadra, najčešće u obrazovanju na slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku.

Učenici pripadnici nacionalnih manjina koji se opredele da obrazovanje nastave na srpskom jeziku mogu pohađati predmet Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture. Broj učenika koji pohađaju ovaj vid nastave na mađarskom jeziku je daleko manji nego u slučaju osnovnih škola. Učenici slovačke nacionalnosti ovaj predmet mogu pohađati u dve gimnazije u Staroj Pazovi i Bačkoj Palanci, a u poređenju sa pripadnicima mađarske manjine, uočljivo je da kod Slovaka pošto nemaju iste mogućnosti školovanja na mater-

njem jeziku u srednjim školama postoji veće interesovanje za ovaj vid nastave.

Učenici rumunske nacionalnosti takođe ne pokazuju interesovanja za ovakva vid nastave koja se organizuje u opštinama Vršac i Kovačica. O još nižem stepenu interesovanja kod pripadnika rumunske nacionalnosti govori podatak da školske 2003/2004 ovaj vid nastave nije ni organizovan, jer nije bilo zainteresovanih učenika.⁸¹

Praksa u opštinama u centralnoj Srbiji

Pripadnici albanske nacionalne manjine u opštinama Bujanovac i Preševo mogu se u srednjim školama obrazovati na maternjem jeziku. U opštini Preševo na albanskom jeziku se može pohađati gimnazija koja ima odeljenje i u Bujanovcu. Problem gimnazije u Preševu je u tome što je sve manji broj đaka koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku. Pored gimnazije, na albanskom jeziku se nastava održava i u Tehničkoj školi u Preševu gde se na albanskom može steći III i IV stepen stručne spreme.

Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina na višim školama i fakultetima

Za potrebe obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina nastava se na njihovim maternjim jezicima ili dvojezično organizuje na odgovarajućim visokoškolskim ustanovama u kojima se obrazuju učitelji i vaspitači, te nastavnici jezika nacionalnih manjina. Zakon o zaštiti prava i sloboda predvideo je da se u okviru univerzitetskog obrazovanja koje organizuje država, na pojedinim fakultetima formiraju lektorati na jezicima nacionalnih manjina koji bi trebalo da doprinesu tome da studenti - pripadnici nacionalnih manjina, ovladaju stručnom terminologijom na maternjem jeziku (član 14).

U skladu sa članom 4 Zakona o višoj školi⁸² i članom 8 Zakona o univerzitetu⁸³ nastava na fakultetima i višim školama se ostvaruje na

⁸¹ *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na obrazovanje u Vojvodini*, Vojvođanski centar za ljudska prava, Novi Sad, 2005

⁸² Službeni glasnik Republike Srbije, br. 50/92, 39/93, 67/93, 48/94, 24/96

⁸³ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 21/2002

srpskom jeziku, ali se može ostvariti i na jeziku nacionalne manjine. Odluku o izvođenju nastave na jeziku nacionalne manjine donosi osnivač škole kada je reč o višim školama, a ukoliko Republika Srbija nije osnivač, saglasnost daje Vlada Srbije. Kada je u pitanju ostvarivanje nastave na jeziku nacionalne manjine na fakultetima saglasnost o ovome daje takođe Vlada Republike Srbije. Ovakva odluka se donosi ukoliko postoje uslovi koji se odnose na kvalifikovanost i osposobljenost nastavnika da izvodi nastavu na jeziku nacionalne manjine.

Više i visoko obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na maternjem jeziku moguće je jedino u Vojvodini. Za obrazovanje u višim školama najčešće se opredeljuju pripadnici mađarske nacionalne manjine: 13,20% od ukupnog broja studenata u Vojvodini su studenti Mađari; 1,44% su Slovaci; 1,57% su studenti Rumuni; 0,61% su studenti Rusini i 2,04% su studenti Hrvati. Slična je situacija i u obrazovanju na fakultetima - 6,02% od ukupnog broja studenata su studenti Mađari 0,86% su Slovaci; 0,34% su studenti Rumuni; 0,63% su studenti Rusini i 1,34% su studenti Hrvati.⁸⁴

Obrazovanje u višim školama moguće je na mađarskom jeziku u Višoj tehničkoj školi, Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Subotici i Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu, a na rumunskom jeziku mogu se obrazovati u Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Vršcu.

U visokoškolskim ustanovama nastava na mađarskom jeziku sprovodi se u Akademiji umetnosti u Novom Sadu (odsek za glumu), Ekonomskom fakultet u Subotici, Građevinskom fakultetu u Subotici i Učiteljskom fakultetu u Somboru (nastavno odeljenje u Subotici). Na Učiteljskom fakultetu u Somboru (nastavno odeljenje u Bačkom Petrovcu) studenti se mogu obrazovati na slovačkom jeziku, dok je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu moguće ostvariti visoko obrazovanje na mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku.

Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine je 2001. godine donela Odluku o polaganju kvalifikacionih ispita, prijemnog ispita odno-

⁸⁴ Podaci preuzeti od Pokrajinskog sekretarijat za obrazovanje i kulturu, a odnose se na školsku 2004/2005. godinu

sno ispita za proveru sklonosti i sposobnosti na jezicima narodnosti⁸⁵ kojom je ustanovljeno pravo kandidata da prilikom upisa na višu školu ili fakultet izjasni za jezik narodnosti na kom će polagati kvalifikacioni ispit, prijemni ispit odnosno ispit za proveru sklonosti i sposobnosti, čime je pripadnicima nacionalnih manjina omogućeno polaganje ovih ispita na jeziku na kom su završili srednje obrazovanje. Odlukom je predviđeno da se više škole i fakulteti mogu osloboditi ove obaveze ukoliko nema kvalifikovanih nastavnika koji bi mogli oceniti njihovo znanje, a zahtev za oslobođenje od ove obaveze podnosi se Izvršnom veću AP Vojvodina.

Koristeći ovo pravo, u školskoj 2004/2005. godini u višim školama 292 kandidata mađarske nacionalnosti i 20 kandidata rumunske nacionalnosti je polagalo prijemni ispit na maternjem jeziku. Iste godine na fakultetima je prijemni ispit polagalo 368 kandidata mađarske nacionalnosti, 19 slovačke, 11 rumunske i 8 kandidata pripadnika rusinske manjine.

Izvršno veće AP Vojvodine je u septembru 2004. godine donelo Odluku o upisu kandidata romske nacionalnosti u više škole čiji je osnivač Autonomna Pokrajina Vojvodine i na fakultete u sastavu Univerziteta u Novom Sadu. Ovom odlukom je 12 kandidata romske nacionalnosti na osnovu primene principa afirmativne akcije upisano u visokoškolske ustanove u Vojvodini. Odluka je doneta na osnovu Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji daje ovlašćenja organima vlasti da donesu pravne akte i preduzmu mere radi obezbeđenja pune ravnopravnosti nacionalnih manjina i pripadnika većinskog naroda, radi popravljavanja položaja lica koja pripadaju romskoj nacionalnoj manjini,⁸⁶ a na zahtev Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije. Svi kandidati kojima je odobren upis položili su prijeme, odnosno klasifikacione ispite i upisani su na teret budžeta Republike Srbije.⁸⁷

U Centralnoj Srbiji ne postoji nijedna visokoobrazovna institucija u kojoj je moguće pohađati nastavu na jeziku nacionalne manjine. Predstavnici albanskih političkih stranaka tražili su da se u skladu sa

⁸⁵ Službeni list AP Vojvodine, br. 5/2001

⁸⁶ Član 4, stav 2

⁸⁷ Odluka broj 106-612-00047/2004-01 od 9. septembra 2004. godine.

članom 14. stav 1. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjinama dozvoli otvaranje odeljenja Pedagoškog fakulteta na albanskom jeziku u Preševu, ali taj zahtev Ministarstvo prosvete i sporta nije odobrilo.

Udžbenici na jezicima nacionalnih manjina

Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima Republike Srbije⁸⁸ predviđa da se udžbenici štampaju na jezicima nacionalnih manjina za učenike za koje se obrazovno-vaspitni rad izvodi i na jeziku nacionalnih manjina (član 4).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja takođe se bavi ovom materijom. U članu 94 navedeno je da "kada se obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na jeziku nacionalne manjine, koriste se udžbenici i nastavna sredstva u skladu sa posebnim zakonom". Ovim članom omogućeno je pripadnicima nacionalnih manjina da koriste udžbenike iz matične države, na osnovu odobrenja ministra, u skladu sa standardima koje utvrđuje Nacionalni prosvetni savet. U postupku odobravanja utvrđuje se da li udžbenik odgovara standardima kvaliteta. Ova nadležnost je poverena i Autonomnoj Pokrajini Zakonom o utvrđivanju pojedinih nadležnosti Autonomne Pokrajine.

Iako je zakonom omogućeno da za isti predmet može postojati više udžbenika, što znači da može postojati i više izdavača, udžbenike na jezicima nacionalnih manjina još uvek izdaje samo Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu izdaje udžbenike na albanskom, bugarskom i turskom, a u njegovo Odeljenje u Novom Sadu na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom, hrvatskom i romskom jeziku. Tiraži udžbenika su prilagođeni broju učenika koji pohađaju nastavu na maternjem jeziku i kreću se oko 1.600 do 2.500 udžbenika na mađarskom jeziku, do 400 na slovačkom, do 200 na rumunskom, 100 na rusinskom, 30 na hrvatskom i 100 na romskom jeziku godišnje. Broj udžbenika na albanskom i turskom jeziku je poslednjih godina znatno smanjen. Zbog ovako malih tiraža njihova proizvodna cena je od pet do pedeset puta veća od cene istih naslova

⁸⁸ "Službeni glasnik RS", br. 29/93

udžbenika na srpskom jeziku, ali se prodaju po istim cenama kao udžbenici na srpskom jeziku. Tiraži srednjoškolskih udžbenika su još niži - za mađarski jezik do 260, za slovački do 60, rumunski i rusinski do 20, pa proizvodna cena dostiže i do 100 puta veći iznos od prodajne. Dodatna sredstva za pripremu i proizvodnju ovih udžbenika obezbeđuje Zavod is svojih redovnih prihoda.⁸⁹

Udžbenici za izvođenje nastave na albanskom jeziku za školsku 2005/2006. godinu štampani su u Prištini i pored toga što se u pojedinim delovima ne poklapaju sa predviđenim republičkim nastavnim planom i programom, Ministarstvo prosvete je dalo saglasnost za njihovo korišćenje. Za neke predmete koriste se starija izdanja udžbenika. Problem je i u tome što nakon reforme školstva Zavod za udžbenike i nastavna sredstva nije štampao udžbenike sa novim programom jer, prema njihovim rečima, nema prevodilaca koji bi nove udžbenike preveli na albanski jezik

Za ostvarivanje predmeta Bosanski jezik sa elementima nacionalne kulture izdato je nekoliko udžbenika - udžbenik za prvi, drugi i treći razred osnovne škole, udžbenik Bošnjačka književnosti - Lektira za osnovnu školu, Pravopis Bosanskoga jezika - priručnik za škole. Ovi udžbenici u upotrebu su uvedeni na početku školske 2005/2006 godine. Zanimljivo je to da je udžbenik Bosanski jezik sa elementima nacionalne kulture za prvi razred izdat na ćirilničnom pismu, dok su druga dva na latinici. Pored ovog predmeta postoji i Narodna tradicija koja se u nastavi izučava jednom nedeljno.

Kada je u pitanju davanje odobrenja za uvoz udžbenika iz matičnih zemalja pripadnika nacionalnih manjina, u Vojvodini je Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu odobrio ukupno 38 udžbenike za nastavu na manjinskim jezicima i to za:

- Mađarski jezik 14 udžbenika za osnovnu školu i 1 za srednju školu;
- Rumunski jezik 6 udžbenika za osnovnu školu;
- Rusinski jezik 5 udžbenika za osnovnu školu
- Slovački jezik 9 udžbenika za osnovnu školu i 3 za srednju školu.

⁸⁹ Pravo pripadnika nacionalnih manjina obrazovanje u Vojvodini, Vojvodanski centar za ljudska prava, Novi Sad, 2005

Odobreni je i 22 udžbenika za pojedine predmete od interesa za nacionalne manjine i to na mađarskom jeziku (6 za osnovnu i jedan za srednju školu), rumunskom (2 za osnovnu školu), rusinskom (7 za osnovnu školu) i na slovačkom jeziku (5 za osnovnu i jedan za srednju školu).⁹⁰

Informisanje na jezicima nacionalnih manjina

Ustav Srbije iz 1990. godine jamčio je svim građanima slobodu štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja i predviđao da je izdavanje novina i javno obaveštavanje drugim sredstvima dostupno svima i bez odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa (član 46).

Nekoliko članova novog Ustava Srbije iz 2006. godine posvećeno je ovoj temi. Član 50 predviđa slobodu medija i garantuje svakome da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja, a u okviru prava na očuvanje posebnosti garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na maternjem jeziku koje podrazumeva pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja, kao i na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom (član 79). Ovo pravo regulisano je i članom 190 koji u stavu 3 navodi da se opština, pored toga što se stara o ostvarivanju, zaštiti i unapređenju ljudskih i manjinskih prava, takođe stara i o javnom informisanju u opštini.

Pravo pripadnika nacionalnih manjina na informisanje jedno je od osnovnih prava koje pripadaju korpusu kulturne autonomije i regulisano je i Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji predviđa da je država dužna da u programima radija i televizije javnog servisa obezbedi informativne, kulturne i obrazovne sadržaje na jeziku nacionalne manjine, a može da osniva i posebne radio i televizijske stanice koje bi emitovale programe na jezicima nacionalnih manjina, kao i to da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju i održavaju medije na svom jeziku (član 17).

⁹⁰ Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu.

Pravo na informisanje na jezicima nacionalnih manjina detaljnije je regulisano i Zakonom o radiodifuziji Republike Srbije.⁹¹ Prema članu 78 obaveze nosilaca javnog radiodifuznog servisa u ostvarivanju opšteg interesa su i da:

- proizvode i emituju programe namenjene svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pri tom računa naročito o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi i drugi;
- uvažavaju jezičke i govorne standarde, kako većinskog stanovništva, tako, u odgovarajućoj srazmeri, i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, na području na kome se program emituje;
- obezbede zadovoljavanje potreba građana za programskim sadržajima koji izražavaju kulturni identitet, kako naroda, tako i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, kroz mogućnost da određene programe ili programske celine, na područjima na kojima žive i rade, prate i na svom maternjem jeziku i pismu.

Osnivači većine lokalnih medija koji imaju program na manjinskim jezicima su skupštine opština. Zakon o radiodifuziji naglašava da radio ili televizijske stanice koje je osnovala skupština opštine ili skupština grada imaju obavezu da se privatizuju u roku od četiri godine od dana stupanja na snagu ovog zakona (član 96 stav 10). Na osnovu Zakona o javnom informisanju,⁹² koji je donet 2003. godine i izmenjen i dopunjen 2005. godine predviđeno je da osnivači javnih glasila ne mogu biti, ni posredno ni neposredno, država i teritorijalna autonomija, kao ni ustanova, preduzeće i drugo pravno lice koje je u pretežnom delu u državnoj svojini ili koje se u celini ili pretežnim delom finansira iz javnih prihoda (član 14 stav 2). Ova javna glasila, na koja se ne primenjuju odredbe zakona kojim se uređuje oblast radiodifuzije, prestaju sa radom u roku od tri godine od dana stupanja na snagu ovog zakona (član 101, stav 2).⁹³ To znači da će do

⁹¹ Zakon o radiodifuziju Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 42/2002

⁹² Zakon o javnom informisanju, Službeni glasnik Republike Srbije 43/2003

⁹³ Izmene i dopune Zakon o javnom informisanju, Službeni glasnik Republike Srbije 61/2005

kraja ovog procesa doći 2008. godine. Najveći problem ovih odredbi je upravo to što postoji velika opasnost da će ovakav pristup doпрineti gašenju većine lokalnih medija programi na manjinskim jezicima.

Dodatna legislativa u ovoj oblasti postoji u Vojvodini, gde je Skupština Vojvodine 2004. godine donela Odluku o prenosu osnivačkih i vlasničkih prava za medije na jezicima nacionalnih manjina na nacionalne savete koji su nakon toga preuzeli osnivačka, vlasnička i upravljačka prava nad novinsko-izdavačkim kućama na jezicima nacionalnih manjina. Još uvek traje javna rasprava da li je to dobro ili loše rešenje zato što je sastav pojedinih nacionalnih saveta takav da odražava politiku samo jedne političke partije nacionalnih manjina, što se odražava i na uređivačku politiku javnog glasila. Predstavnici nacionalnih saveta, uglavnom, smatraju da je rešenje o prenosu vlasništva dobro rešenje, dok su mišljenja novinara o tome veoma podeљjena.

Kada je u pitanju razvoj medija na jezicima nacionalnih manjina u Srbiji postojalo je nekoliko različitih perioda. Pre 1990. godine nije bilo dozvoljeno privatno vlasništvo nad masovnim medijima. U skladu sa socijalističkom ideologijom pravo na komuniciranje smatrano je kolektivnim, a ne individualnim pravom i svakoj federalnoj jedinici bilo je povereno da brine i razvija štampane i elektronske medije. U tretmanu nacionalnih manjina u Srbiji u oblasti komunikacija primenjivana je politika pozitivne diskriminacije manjinskih medija tako da se javna i masovna komunikacija u Srbiji odvijala na 15 jezika i sve nacionalne manjine imale su bar jedno sredstvo javnog komuniciranja u svojoj nadležnosti.

U Vojvodini od 1974. do danas mediji na jezicima nacionalnih manjina su prošli kroz četiri razvojna perioda direktno uslovljena dnevno-političkim kontekstom.⁹⁴

Prvi period se može definisati kao doba ekspanzije medija na jezicima nacionalnih manjina, a počinje nakon donošenja Ustava SR Srbije 1974. godine kojim je Vojvodina dobila široku autonomiju i pravo da donese sopstveni Ustav koji, pored srpsko-hrvatskog, utvrđuje kao zvanične jezike i mađarski, slovački, rusinski i rumunski.

⁹⁴ Dubravka Valić Nedeljković, *Mediji i manjine u Srbiji*, www.mediaonline.ba, 17.2.2004.

Nakon toga usledio je razvojni trend medija na jezicima nacionalnih manjina. Radio-televizija Novi Sad, kao deo JRT, emitovala je program na 6 jezika. Lokalne radio stanice takođe su emitovale program na dva i više jezika. Od 25 lokalnih i regionalnih radio stanica 4 su pripremale program na 4 jezika (Bačka Topola, Vrbas, Kovačica i Zrenjanin), 6 stanica na 3 jezika, 8 stanica na 2 jezika, a samo 4 su bile jednojezične. Izlazili su i mnogobrojni štampani mediji na jezicima nacionalnih manjina (dečiji, omladinski, porodični; dnevno-politički, nedeljnici, kulturni magazini...)

Sledeći period koji počinje 1989 godine i traje deset godina, statistički pokazuje zadovoljavanje najviših standarda u informisanju na jezicima nacionalnih manjina, a realno tokom njega je počelo njihovo gušenje. Ustavom Srbije iz 1990. godine centralizovana je vlast u republici. Autonomna pokrajina je izgubila pravo na sopstveni Ustav i umesto njega donosi Statut. Pokrajina je preuzela osnivačku ulogu za medije na jezicima nacionalnih manjina, postavljala direktore i glavne i odgovorne urednike ovih medija. Međutim, u to vreme pokrajina više nema sopstvene finansije, već joj republika određuje budžet za medije prema sopstvenom nahodaženju. Zgrade medija ne pripadaju više lokalnoj zajednici na čijoj su teritoriji, ni pokrajini, već republici. Sprovedena je suptilna strategija u gušenju medija na jezicima nacionalnih manjina, poput obaranja kvaliteta signala i čestih promena talasnih dužina na kojima se tokom dana emituje program na jezicima nacionalnih manjina.⁹⁵ Gotovo deceniju u mnogim medijima na-

⁹⁵ Najavu talasnih dužina na kojima se tokom dana može pratiti program na mađarskom jeziku spiker Radio Novog Sada je čitao 3 puta dnevno (u periodu od 1989. do 1999.): "Naš program možete kontinuirano da pratite na ultrakratkim talasima od 90,5 i na 92,5 megaherca, a na srednjim talasima na 1107 kiloherca od ponedeljka do petka ujutro i tokom prepodneva od 5 do 6, zatim od 7 do 8 i od 9 do 12 časova i 30 minuta, posle podne od 14 do 16 i 30, a uveče od 18 i 30 do 22 časa, te od 23 časa do kraja ponoćnih vesti. Subotom ujutro i tokom prepodneva od 5 do 6, zatim od 7 do 8 i od 10 do 13 časova, a posle podne od 14 do 16 i 30, i uveče od 18 i 30 do kraja ponoćnih vesti. Nedeljom, pak, ujutro od 5 do 6, te od pola sedam do pola osam, pa od 10 do 13 časova i posle podne od 14 do 19 sati i 21 i 30 do kraja ponoćnih vesti" (Ana Korelec, *Mediji manjina kao deo informaciono-komunikacionog sistema u Srbiji*, seminarski rad na posle diplomskim studijama Fakulteta političkih nauka, Beograd, jul, 2006).

cionalnih manjina nisu zapošljavani novi, mladi novinari, oprema nije obnavljana, niti je ulagano u digitalizaciju elektronskih medija.

Tokom trećeg perioda koji, prema Dubravki Valić Nedeljković tra-
je od mart 1999. do novembar 1999. godine gotovo da je došlo do fizičkog uništenje medija na jezicima nacionalnih manjina. Uništavani su i uzurpirani predajnici, a nakon bombardovanjem zgrade TV Novi Sad tokom napada NATO snaga, elektronski mediji na jezicima nacionalnih manjina jedno vreme su prestali sa emitovanjem programa. Nakon završetka NATO bombardovanja izgradnja predajnika, rekonstrukcija redakcija i medija tekla je sporo, a nikada nije dostignut nivo programa koji je emitovan pre toga. Problema je bilo i sa štampanim medijima čije redakcije su obnovljene, ali tiraži su smanjeni, kao i obim novina i periodike.

Najzad, tokom aktuelnog četvrtog perioda počinje rekonstrukcija predajnika i delimično resursa RTNS, kao i štampanih medija nacionalnih manjina. Međutim, u kvalitativnom smislu dolazi do svođenja, pre svega programa RTNS na jezicima nacionalnih manjina, ali i manjinskih štampanih medija, na praćenje folklornih zbivanja, odnosno njihove potpune marginalizacije koja očigledno treba da prethodi njihovom ukidanju kroz procese transformacije i privatizacije prema odredbama Zakona o informisanju i Zakona o radiodifuziji.

Mediji na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini⁹⁶

U Vojvodini na jezicima nacionalnih manjina izlazi redovno ili povremeno oko 150 listova na jezicima manjina, radio i TV program na osam jezika nacionalnih manjina emituje Radio televizija Novi Sad i više od 20 lokalnih radio stanica. Najviše emitovanih sati programa od jezika nacionalnih manjina je na mađarskom. Iako je, statistički posmatrano, u Vojvodini u potpunosti zadovoljeno pravo nacionalnih manjina na informisanje na sopstvenom jeziku, novinari u manjinskim redakcijama imaju u proseku preko 40 godina, nedovoljno su obučeni za proces digitalizacije medija, nemotivisani i materijalno destimulisani.

⁹⁶ Većina podataka preuzeta je sa sajta Nezavisnog društva novinara Vojvodine www.ndnv.org/mediji-u-vojvodini

Radio-televizija Novi Sad emituje program na sedam jezika nacionalnih manjina. Prema programskoj šemi iz 2006. godine Radio Novi Sad emituje celodnevni program na mađarskom jeziku, na slovačkom jeziku dnevno se emituje oko 5 sati programa (izuzetak su utorak i subota kada emituje 7 sati programa na slovačkom). Isto je i sa programom na rumunskom jeziku. Na rusinskom se u proseku emituje 4 sata programa dnevno, dok se četvrtkom emituje 6 sati. Program na ukrajinskom jeziku ide 2 puta nedeljno - sat nedeljom, odnosno dva sata sredom. Program na romskom emituje se svaki dan po dva sata, a nedeljom 4 sata.

Drugi program Televizije Novi Sad svakodnevno emituje program na jezicima manjina i to najviše na mađarskom (nedeljno 10 sati programa), zatim na rumunskom (nedeljno 8 sati programa), rusinskom (nedeljno 6 sati i 30 minuta programa), slovačkom (nedeljno 5 sati i 30 minuta programa), romskom (oko 5 sati programa nedeljno) i na ukrajinskom i hrvatskom (svake druge nedelje emisija od sat vremena).

Tabela 16: Šema programa na jezicima nacionalnih manjina u minutima na TV NS 2

	mađarski	rumunski	rusinski	slovački	romski	ukrajinski/ hrvatski
ponedeljak	90	45	45	75	15	-
utorak	90	45	75	15	45	-
sreda	90	105	75	15	15	-
četvrtak	60	45	115	15	100	-
petak	90	75	15	105	75	-
subota	120	15	15	55	15	-
nedelja	60	150	60	50	30	60
UKUPNO	600 min	480 min	400 min	330 min	295 min	60 min

Izvor: TV revija 18-24. marta 2006. godine

Od jezika nacionalnih manjina, mađarski je najzastupljeniji jezik u medijima u Srbiji. Pripadnici mađarske nacionalne manjine jedini u Srbiji poseduju dnevni list na maternjem jeziku - Magyar Szo. Ovaj list postoji od 1944. godine i svoj najveći tiraž od 60.000 imao je

sedamdesetih godina, da bi posle raspada SFRJ pao na oko 14.000 primeraka, izuzev četvrtkom i vikendom kada je izlazio u duplo većem broju. Danas je nemoguće saznati precizan podatak o tiražu ovog lista, jer u redakciji i u plasmanu Magyar Szo-a taj podatak tretiraju kao poslovnu tajnu. S druge strane, pojedini analitičari medija tvrde da je tiraž Magyar Szo-a znatno opao od kada je vlasništvo nad listom preuzeo Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine.

Na mađarskom izlazi desetak nedeljnika, dvonedeljnika i mesečnika:⁹⁷ u Bačkoj Topoli izlazi *Községi Napló*; u Kanjiži dvonedeljnik *Uj Kanizsai Ujsag* (*Kanjiške novine*); u Malom Idošu izlazi *Szo Beszéd*, a u Novom Sadu nedeljnici *Képes Ifjuság*, *Jó Pajtás* i mesečnik *Mézeskalács*; u Somboru postoji nedeljnik *Dunatáj*; u Subotici nedeljnik *Hét Nap* i u Temerinu izlazi nedeljnik *Temeríni Ujság* i mesečnik *Jó Gazda*.

Pored ovoga, pojedini nedeljnici, dvonedeljnici i mesečnici izlaze dvojezično ili povremeno sadrže i tekstove na mađarskom jeziku i to u: Opštinski dnevnik u Bačkoj Topoli, Bečejski mozaik i Bečejski dani u Bečeju, Kikindska novine, Kulska komuna, Novokneževačke novine, Oповske novine i Kovinske novine.

Postoji i veći broj lokalnih radio i televizijskih stanica na mađarskom jeziku: Radio Ada, Radio Apatin, Radio Srednja Bačka, Radio Trend, Radio Bačka Topola i TV Eks Press Chanel (Bačka Topola), Radio Bečej, Radio Vidra i kablovske televizije Sat-trakt i KDS Media (Bečej), Radio Patka (Vršac), Radio Panda i kablovske televizije Info Cnesa i Panonkab (Kanjiža), Radio Kikinda, RTV VK i interni kanal kablovske televizije B Plus (Kikinda), Radio Bus (Kovin), Radio Srednja Bačka (Mali Idoš), kablovska TV Info Kanal (Novi Kneževac), Radio Zrenjanin, RTV Kovačica, Radio Kovin i Radio Bus (Kovin), Radio Kula, Radio Novi Bečej, Radio 021 (Novi Sad), RTV Odžaci, Radio Blu (Odžaci), RTV Pančevo, Radio Sečanj, Radio Sombor, Radio Srbobran, RTV Subotica, RTV Yueco, Radio Siti, Radio Palić, Radio 90, RTV Alfa, TV Patrija (Subotica), Radio Temerin i kablovska televizija SZT KTV (Čoka).

Kada je reč o informisanje na slovačkom jeziku od štampanih medija najznačajniji je nedeljnik Hlas l'udu koji izlazi već 60 godina.

⁹⁷ Godišnji izveštaj Pokrajinskog ombudsmana za 2004. godinu, Mediji na jezicima nacionalnih manjina

U sklopu ove novinsko izdavačke kuće jednom mesečno izlazi i omladinski časopis *Vzlet*. Osnivačka prava Hlasi l'udu je do 2005. godine imala AP Vojvodina, a tada su preneti na Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine. Od štampanih medija na slovačkom jeziku izlazi i *Zornička* - mesečnik za decu predškolskog i školskog uzrasta koji se distribuira školama u kojima se održava nastava na slovačkom.

U listu *Zrenjanin* jednom mesečno izlazi strana na slovačkom jeziku, gde se objavljuju značajna dešavanja na lokalnom nivou. Na slovačkom jeziku povremeno se štampaju i tekstovi u listu *Opštinske novine* u Alibunaru, a periodično na slovačkom izlazi i časopis *Cesta života* koga objavljuje evangelističko-metodistička crkva u Novom Sadu.

Pored televizijskih emisija na slovačkom jeziku koje se emituju na TV Novi Sad, Televizija Kovačica tri puta nedeljno emituje po dva sata informativno-zabavnog programa na slovačkom, privatna televizija iz Šida - Sremska TV jednom nedeljno emituje polusatni magazin na tom jeziku, kao i TV Pančevo koja u svom programu ima jednom nedeljno polusatnu zabavno-informativnu emisiju na slovačkom. Televizijski program na slovačkom jeziku postoji i na televiziji Bački Petrovac.

Od radio stanica program na slovačkom jeziku već 21 godinu emituje Radio Stara Pazova. Radnim danom emituje se u proseku 5 sati programa na slovačkom, subotom 7 sati, a nedeljom 4 sata. Emisije na slovačkom svakodnevno emituje Radio Kovačica (jutarnji program 8-10 časova, od 15-19 časova emisije informativnog karaktera, zabavni i kontakt program) i Radio Kisač (pet sati programa dnevno na slovačkom jeziku, šest dana u nedelji, dok ostatak vremena reemituju program radija iz Slovačke; poređenja radi, ovaj radio samo jedan dan nedeljno emituje program na srpskom jeziku). Program na slovačkom povremeno emituje i radio stanica iz Alibunara - Radio Far (nedeljom od 11-13 časova), zatim Radio Zrenjanin (jednom nedeljno u trajanju od 90 minuta - emisija za mlade i muzički program), Multiradio Novi Sad (tokom radnih dana emituje džinglove na slovačkom, mađarskom, rusinskom, rumunskom, romskom i srpskom, dok subotom i nedeljom emituje emisiju *Multikulti* u trajanju od 20 minuta, čija je karakteristika da se izvodi istovremeno na tih 7 jezika bez prevoda, što konkretno znači da na jednom jeziku ne

može da se govori duže od 90 sekundi, zato što to smeta onima koji taj jezik ne razumeju), zatim Radio Šid (dva puta nedeljno ima emisiju na slovačkom jeziku).⁹⁸ Prema podacima preuzetim iz Godišnjeg izveštaja pokrajinskog ombudsmana za 2004. godinu radio program na slovačkom jeziku emituju i Radio Bačka (iz Bača), Radio Petrovac (Bački Petrovac) i Radio Blu iz Odžaka.

Na rumunskom jeziku izlazi informativno-politički nedeljnik *Liber-tatea*, listovi za decu i omladinu *Bukuria copilor* i *Tribuna tineretea*, stručni časopisi *Lumina* i *Tradicija* i *Ogledalo*. Tekstovi na rumunskom izlaze i u nedeljnicima *Kovinske novine* i *Zrenjanin*, dvonedeljniku *Vršaćka kula*, a mesečnik u Alibunaru *Opštinske novine* objavljuje tekstove na rumunskom kada postoje informacije relevantne za rumunski narod.

TV Kovačica i TV Pančevo emituju jednom nedeljno polusatne emisije na rumunskom jeziku. Radio program na rumunskom emituje Radio Far iz Alibunara, Radio Bela Crkva, Radio Zrenjanin, Radio Kovačica, Radio Kovin i Radio Sečanj.

Na rusinskom jeziku najznačajnija su izdanja novinsko izdavačke ustanove *Ruske slovo* iz Novog Sada koja izdaje istoimeni nedeljnik, dok jednom mesečno izdaje omladinski časopis *Mak*, tromesečni časopis za kulturu i književnost *Svetlost*, a tokom školske godine (od septembra do juna) mesečni časopis za decu *Zagradka*. Matica rusinska iz Ruskog Krstura objavljuje tromesečni časopis *Rusnak*, a u Kuli, u okviru dvonedeljnika *Kulska komuna* izlazi jedna stranica na rusinskom.

Svakodnevno radio-program na rusinskom emituje Radio Kula (emisija u trajanju od 60 minuta) i Radio Vrbas (emisija od 30 minuta dnevno, a nedeljom ta emisija traje 1 sat), dok Radio Šid u svojoj programskoj šemi ima dva puta nedeljno emisiju na rusinskom jeziku. Sremska TV iz Šida i TV Yu Eko iz Subotice jednom nedeljno emituje polusatni televizijski magazin na rusinskom jeziku.

⁹⁸ Do pre dve godine i Radio Bačka Topola je emitovao jednom nedeljno emisiju na slovačkom jeziku. (Ukinuta je 2004. godine zbog odlaska i penzionisanja novinara, a prema najavama urednika te radio stanice uskoro ponovo treba da počne da se emituje kako polusatna emisiju na slovačkom, tako i na rusinskom i nemačkom), Ana Korelec, *Ibid*

Sve do 2002. godine Hrvati nisu imali priznati status nacionalne manjine, pa samim tim, bez podrške državnih institucija nisu mogli ni snažnije razvijati medije na svom jeziku. Na hrvatskom jeziku od 2003. godine izlazi nedeljnik *Hrvatska riječ* i časopis za decu *Hrtko*. Kvar-talno izlaze časopis za nauku, umetnost i kulturu *Klasje naših ravni* i *Miroљjub*.

Na privatnoj, regionalnoj televiziji Yu Eko iz Subotice, koja pokriva severnu Bačku, nedeljno se emituje polusatna emisija na hrvatskom TV Tjednik. Radio Subotica emituje dnevno dva sata programa na hrvatskom jeziku, dok Radio Bačka iz Bača, emituje jednom nedeljno polusatnu emisiju na tom jeziku.⁹⁹

Na ukrajinskom jeziku izlazi časopis *Ridne slovo*, pod pokroviteljstvom Nacionalnog saveta Ukrajinaca, a pored RTV Novi Sad, emisije na ukrajinskom emituju i Radio Kula i Radio Vrbas.

Na bunjevačkom jeziku od jula 2005. godine izlazi mesečnik Bunjevačke novine.¹⁰⁰ Radio stanica Yu Eko iz Subotice emituje emisije na bunjevačkom jeziku.

Radio Pančevo je jedina radio stanica koja emituje program i na makedonskom jeziku.

Novinska agencija Timoc pres (www.timocpress.info) objavljuje informacije na rumunskom i srpskom, a kako navode na tom sajtu, ne bave se samo vlaškim pitanjem već su informacije koje objavljuju regionalnog karaktera.

Vlaška manjina od nedavno može da prati vesti na svom jeziku na Radio Zaječaru (projekat finansira Ministarstvo za kulturu Srbije). Radio Zaječar od početka juna 2006. godine emituje vesti na vlaškom jeziku (vesti u 17 h, u trajanju od 5 minuta), a od jula u programskoj šemi ove stanice je i nedeljna, jednočasovna emisija *Dolynom Timoka* o životu i radu Vlaha u Timočkoj krajini. Spomenimo i to da je Radio Zaječar program na vlaškom emitovao od 1947. do 1952. godine. Međutim, pojedini predstavnici Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine i Saveza Vlaha Srbije tvrde da je sporan kvalitet

⁹⁹ Podaci prikupljeni u martu 2006. godine, izvor Nacionalni savet hrvatske nacionalne manjine

¹⁰⁰ Ovaj list se može preuzeti u pdf formatu na sajtu Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine www.bunjevci.org.yu

i jezik na kome se vesti emituju jer smatraju da je reč o mešovini vlaško/rumunskog i srpskog jezika. Druga struja predstavnika te nacionalne manjine, inače opozicija aktuelnom sastavu Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine, podržava ovaj projekat Radio Zaječara i optužuju Nacionalni savet za rumunizaciju vlaškog jezika.¹⁰¹ Program na vlaškom jeziku pre dve godine emitovan je na privatnoj televiziji TV Folk disk iz sela Salaš. Kako su preneli zaposleni u toj televiziji program je finansiran iz donacija, a u emisijama su prikazivali običaje i kulturu Vlaha.¹⁰² Danas ta televizija, kao i Hit radio iz Salaša, emituje samo spotove na vlaškom jeziku.

Pripadnici bugarske nacionalne manjine, pored nedeljnika *Bratstvo* uz koji se štampa i časopis za decu *Drugarče*, imaju i periodični časopis za kulturu *Most*. Celodnevni TV program na bugarskom jeziku emituje lokalna TV Caribrod iz Dimitrovgrada, dok kablovska televizija Kodal iz Bosilegrada povremeno emituje program na bugarskom. Radio Caribrod dnevno emituje šest sati programa, od čega 50% programa emituje na bugarskom, a 50% na srpskom jeziku. Na bugarskom jeziku program emituje i Radio Bosilegrad (70% bugarski, 30% srpski), dok Radio Niš emituju dve emisije dnevno na bugarskom jeziku. Povremeno emisije na bugarskom emituje i Radio Surdulica.

Pripadnici bošnjačke zajednice žive uglavnom na području Sandžaka, gde je u tri od šest opština uveden bosanski jezik u službeni upotrebu. Ipak većina medija u Sandžaku teško bi se mogla nazvati bošnjačkim, ako se pod tim podrazumeva upotreba bosanskog jezika, iako se bave društvenim, kulturnim i političkim temama od interesa za Bošnjake. Bošnjačko nacionalno vijeće izdaje Bošnjačku riječ, periodični časopis na bosanskom jeziku. Za sad od štampanih medija na bosanskom jeziku izlazi Glas Islama, koga izdaje islamska zajednica u Sandžaku, nedeljnik Sandžačke novine i revija Sandžak. Emisije na bosanskom emituje Regionalna radio-televizija, Informa-

¹⁰¹ Na sednici Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine tokom juna odlučeno je da je zvaničan jezik ovog nacionalnog saveta rumunski književni jezik; izvor Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine www.cnmnr.org

¹⁰² Ana Korelec, *ibid.*

tivna služba opštine Novi Pazar, Informativni centar Tutin, Radio Sto plus, Radio Univerza.

Na području opština Preševo, Bujanovac i Medveđa koje naseljavaju pripadnici albanske manjine do skoro nije bilo štampanih medija na albanskom jeziku, ali počeo je da izlazi list *Perspektive*. Program na albanskom emituje RTV Preševo (program je dvojezičan, ali je većina emisija na albanskom), RTV Bujanovac (50% programa na albanskom, 50% na srpskom), privatna televizija *Spektri* iz Bujanovca (program samo na albanskom), Radio Medveđa (većina emisija na srpskom, ali deo programa je i na albanskom).

Na poslednjem popisu oko 108.000 ljudi se deklariralo kao pripadnici romske nacionalne manjine, mada većina istraživača i demografa procenjuje da je broj Roma koji živi u Srbiji bar pet puta veći. Oko 80% pripadnika romske nacionalne manjine je nepismeno, tako da Romi pravo na informisanje na svom jeziku ostvaruju uglavnom preko elektronskih medija. Predstavljanje Roma u medijima otežava i to što njihova samouprava nije usvojila standardnu varijantu jezika i predstavila je državi kao osnovu kulturnog prosperiteta grupe.

Od štampanih medija na romskom jeziku izlazi informativno-politički dvonedeljni *Them*, *Glas Roma* i *Romaljski zar*, dok je nekoliko listova na romskom prestalo da izlazi u poslednjih pet godina zbog nedostatka sredstava.

Pored Radio Beograda i Radio Novog Sada koji svakodnevno emituju emisije na romskom jeziku, program na romskom emituje još dvadesetak radio stanica u Vojvodini i centralnoj Srbiji. Televizijske emisije na romskom jeziku pored Drugog programa TV Novi Sad, emituju još dve televizije *Glas Roma* (Khrló e Romengo) i TV Nišava, a TV Pančevo planira uskoro da počne sa emitovanjem nedeljne emisije na romskom jeziku. U vezi sa elektronskim medijima na romskom jeziku treba pomenuti da postoji galimatijas koji je izazvan osnivanjem mnoštva patuljastih radio stanica koje su kratko vreme emitovale program bez ikakve uređivačke politike. Neke od tih stanica, koje su osnovane zahvaljujući podršci Fonda za otvoreno društvo su opstale ali program emituju bez odobrene frekvencije.

Pravo na negovanje kulture¹⁰³

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje, prenošenje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne, verske i jezičke posebnosti dao dela tradicije građana, nacionalnih manjina i njihovih pripadnika kao neotuđivo individualno i kolektivno pravo. U cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne ustanove, društva i udruženja u svim oblastima kulturnog i umetničkog života, a ove ustanove su samostalne u radu, a država će učestvovati u njihovom finansiranju u skladu sa svojim mogućnostima (član 12).

Ovo pravo potvrđeno je i Ustavom Srbije koji predviđa da merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana (član 48), a pripadnicima nacionalnih manjina garantuje pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti (član 79), kao i to da pripadnici manjina mogu da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja, koja dobrovoljno finansiraju i ovim ustanovama priznaje posebnu ulogu u ostvarivanju prava nacionalnih manjina (član 80).

Ustav Srbije precizira i nadležnosti lokalnih samouprava u ovoj oblasti (član 190, stav 1, tačka 6).

Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture utvrđuje da su opšti interesi u oblasti kulture i programi iz oblasti kulture drugih naroda i narodnosti i staranje o zaštiti njihove kulturne baštine (član 2, tačka 20). Na osnovu odredaba ovog Zakona autonomne pokrajine obezbeđuju sredstva za rad, odnosno programe ustanova i drugih organizacija kada se njima doprinosi razvoju kulture i umetnosti u pokrajini ili obezbeđuje razvoj kulture narodnosti (član 9).

¹⁰³ Podaci u vezi sa institucijama i organizacijama koje se u AP Vojvodini bave očuvanjem i negovanjem kulture nacionalnih manjina prikupljeni su zahvaljujući bazi podataka Sekretarijata za obrazovanje i kulturu AP Vojvodina.

Zakon o bibliotečkoj delatnosti kao opšti interes u oblasti bibliotečke delatnosti predviđa izradu tekuće, retrospektivne i druge bibliografije srpskog naroda i nacionalnih manjina koje žive u Republici Srbiji (član 10, stav 2).

Podatke o kulturnim delatnostima i organizovanju pripadnika nacionalnih manjina je teško sistematizovati iz više razloga. Prvo, poslednjih godina kulturni život manjina je izuzetno dinamičan, a naročito u lokalnim zajednicama osnivaju se nova udruženja koja se bave očuvanjem i unapređenjem kulture i tradicije nacionalnih manjina. Pored nacionalnih saveta nacionalnih manjina, čija je jedna od osnovnih nadležnosti staranje o etno-kulturnom održanju manjina, mnoštvo nevladinih organizacija i ustanova doprinosi ovom procesu. Podatke o njihovoj delatnosti i programima niko sistematski ne registruje tako da su oni uprkos doprinosu koji ostvaruju nepoznati široj javnosti.

Pored toga, ne postoji zvaničan registar organizacija, projekata i aktivnosti koje se preduzimaju u vezi sa očuvanjem kulturnog identiteta nacionalnih manjina. Izuzetak predstavljaju podaci Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu o sufinansiranju programa kulture institucija i organizacija nacionalnih manjina. U tom smislu, saopšteni podaci su nepotpuni ali predstavljaju osnov formiranja baze kulturnih aktivnosti organizacija nacionalnih manjina.

Delatnosti i aktivnosti u oblasti kulture nacionalnih manjina u AP Vojvodina

Postoji nekoliko centara u kojima su koncentrisane ustanove čiji je osnovni cilj održanje i unapređivanje kulture vojvođanskih Mađara. Najveći broj ovih ustanova je u Subotici i Novom Sadu, ali kulturno-umetnička i prosvetna društva Mađara postoje u većem broju opština i naselja u Vojvodini.

U Subotici je jedna od najstarijih ustanova u Vojvodini koja radi u kontinuitetu - Mađarski kulturni centar "Népkör", osnovan 1872. godine. Pored biblioteke i čitaonice, u sastavu ima i literarnu, dramsku, muzičku i folklornu sekciju.

Kulturni savez vojvođanskih Mađara osnovan je 1992. godine kao asocijacija svih organizacija koje neguju kulturu Mađara u Vojvodini. Stara se o očuvanju, negovanju i unapređenju kulture i organizator

je vrhunskih ostvarenja i manifestacija kulture vojvođanskih Mađara. Na području Vojvodine postoji 87 mađarskih kulturno-umetničkih društava koja su koja su članovi Kulturnog saveza vojvođanskih Mađara.

U Subotici postoji nekoliko stručnih udruženja koja se bave različitim vidovima kulturnog identiteta ove brojne manjinske zajednice, kao što su: Naučno društvo za hungarološka istraživanja, Vojvođansko društvo za upoznavanje zavičaja, Jugoslovensko udruženje mađarskih inženjera i arhitekata, Savez mađarskih učenika Vojvodine, Kulturni savez vojvođanskih Mađara, Mađarski folklorni centar u Vojvodini, Društvo recitatora vojvođanskih Mađara, Etnološko društvo Kiš Lajoš, kao i nekoliko udruženja građana (udruženje građana Symposion, udruženje građana Zobodka, Vojvođanska mađarska omladina, Vojvođanska hrišćanska omladina, Radionica Zenit, Društvena organizacija Arač).

Društvo za mađarsku kulturu u Jugoslaviji, osnovano je 1990. godine u Novom Sadu kao asocijacija književnika, naučnika, publicista, stručnjaka društvenih i prirodno-matematičkih nauka, prevodilaca i svih drugih intelektualaca koji doprinose razvoju mađarske kulture. Značajni projekti Društva su: istraživački rad u oblasti književnog nasleđa i izvorne narodne muzike vojvođanskih Mađara, negovanje kulture maternjeg jezika, organizovanje likovnih izložbi, muzičkih večeri i lingvističkih i folklorističkih seminara.

Pored ovoga, u Novom Sadu rade stručne organizacije, a izdvajaju se: Društvo za mađarski jezik Vojvodine, Naučno društvo vojvođanskih Mađara, Savez mađarskih učenika Vojvodine, Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara, Udruženje prosvetnih radnika Mađara, Centar za narodnu umetnost i opšte obrazovanje vojvođanskih Mađara, Društvo za mađarski kulturu, Novosadski centar za mađarsku kulturu. Radi i nekoliko udruženja građana i kulturno-umetničkih društava: Savez mađarskih civilnih organizacija južne Bačke i Srema, Forum, KUD Šandor Petefi, KUD Judita Šalgo, KUD Megacorp.

Kulturno-umetnička i prosvetna društva, ako i veliki broj udruženja koja se bave kulturom i tradicijom Mađara postoje u više od 60 mesta u Vojvodini. Kulturno-obrazovni centar "Thurzó Lajos" u Senti je kulturno-prosvetna ustanova koja u svom sastavu ima Gradski muzej, Gradsku biblioteku, Radnički univerzitet, Dom kulture i Bioskop

"Tisa". Osnivač je i poznate Umetničke kolonije u Senti. U Senti postoji i nekoliko udruženja građana koja svoj rad koncentrišu na razvoj kulturnog identiteta Mađara u Vojvodini. U Adi radi Društvo za mađarski jezik Sarvaš Gabor i Društvo za negovanje tradicije Vadvirag, u Bačkoj Topoli postoji Mađarski kulturni centar Kodalj Zoltan, u Kanjiži obrazovna kulturna ustanova Cnesa, filmska radionica Cinema, umetnička radionica Kanjiški krug, folklorno plesno društvo Tisa.

Pozorišne predstave na mađarskom jeziku izvode dva profesionalna pozorišta: Narodno pozorište - Népszínház u Subotici i Novosadsko pozorište -Ujvidéki színház u Novom Sadu i dva pozorišta za decu: Pozorište za decu - Gyermekszínház u Subotici i Lutkarska scena Narodnog pozorišta "Toša Jovanović" u Zrenjaninu.

Novosadsko pozorište - Ujvidéki színház osnovano je 1973. godine sa ciljem da razvija pozorišnu umetnost, neguje čistotu mađarskog govornog jezika i književnog izraza. Pozorište je ostvarilo brojne predstave u Novom Sadu i na gostovanjima u zemlji i inostranstvu. U Subotici radi pozorište Kostolanji Deže, a u Novom Sadu Salašarsko pozorište.

Najznačajnije manifestacije kulturnog stvaralaštva vojvođanskih Mađara su:

- u oblasti književnosti Dani Mihalja Majtenjija, Sentelekijevi dani, Memorijal "Ferenc Feher", Memorijal "Karolj Sirmai", Memorijal "Sabo B. Đerd", Memorijal "Zoltan Čuka", Dan poezije;
- u oblasti pozorišta i muzike: Festival amaterskih pozorišta vojvođanskih Mađara, Festival folklornog stvaralaštva Mađara u Vojvodini "Durindo" i "Gyöngyösbokréta", Susret folklorista Vojvodine "Trnčhrz" u Čoki, Takmičenje vojvođanskih dečijih citraških sastava i solista "Zlatna citra" u Srbobranu, Festival pevanih pesama u Senti, Muzički festival mađarske pesme i čardaša VIVE u Debeljači;
- u oblasti narodnog stvaralaštva Međunarodna izložba ručnih radova i kolekcionara MIRK u Mužlji.

Matica hrvatska osnovana je 1998. godine u Subotici. To je društvena organizacija koja okuplja građane radi očuvanja narodnog i kulturnog identiteta hrvatskog naroda na svim područjima umetničkog, naučnog, prosvetnog i duhovnog stvaralaštva na teritoriji Srbi-

je. U Subotici postoji i Katolički institut za kulturu Ivan Antunović i Udruženje građana Krov.

Hrvatsko kulturno-prosvijetno društvo "Matija Gubec" u Tavankutu, osnovano je 1946. godine. U okviru društva postoji folklorni ansambl, dramska sekcija, tamburaški orkestar, literarna sekcija, hor, sekcije za etnologiju i likovno stvaralaštvo. Ovo udruženje organizuje festival dečijeg folklora "Djeca su ukras svijeta" koje okuplja dečje folklorne grupe uzrasta do 15 godina, kao i koloniju naive u tehnici slame.

I u drugim opštinama postoje kulturno-prosvetna društva pripadnika hrvatske manjine: "Matija Gubec" u Rumi, Vladimir Nazor u Somboru, Bodrog u Bačkom Monoštoru, Silvija Strahimir Kranjčević u Bačkom Bregu, Tomislav i Šlos u Golubincima, kao i u drugim mestima gde žive u većem broju. U okviru ovih društava najčešće rade dramske i folklorne sekciju i tamburaški orkestri.

Matica Slovačka osnovana je 1932. godine sa sedištem u Bačkom Petrovcu, a cilj Matice je razvoj kulturno-prosvetne i naučne delatnosti vojvođanskih Slovaka.

Društvo slovakista Vojvodine, osnovano 1969. godine u Novom Sadu kao strukovna asocijacija koja obuhvata sve oblasti slovakistike. Rad Društva odvija se u četiri sekcije: za jezik, za književnost, za školstvo i za kulturnu istoriju i etnografiju. U Novom Sadu postoji i Forum Slovaka.

Zanimljiv je i likovni život vojvođanskih Slovaka. Pored akademskih slikara, kao što su Karol Lehotski, Zuzana Medvedeva, Ana Piksjudesova, Jaroslav Šimovič, Štefan Lacok, poznata je i Kovačička škola naivnih slikara, a najistaknutiji umetnici ove škole su Martin Jonaš, Zuzana Halupova, Jan Knjazovic, Martin Paluška, Jan Sokol, Jan Venjerski.

Pozorišni amaterizam slovačke nacionalne zajednice je veoma razvijen. Najpoznatije pozorište u Vojvodini koje izvodi predstave na slovačkom jeziku je Pozorište "Vladimir Hurban Vladimirov" sa scenama u Bačkom Petrovcu, Kovačici i Staroj Pazovi. Ovo pozorište vrši ulogu profesionalnog pozorišta za slovačku narodnost u Vojvodini.

Najpoznatije pozorišne manifestacije slovačke manjine u Vojvodini su: *Smotra slovačkih pozorišta Vojvodine*, koja se odražava u Bačkom Petrovcu i *Festival dramskih inscenacija domaćih autora* -

DIDA, koja se održava u Pivnicama, a najpoznatije muzičke manifestacije su: *Festival folkloru Slovaka Vojvodine "Tancuj, tancuj"*, koji se svake godine održava u Bačkom Petrovcu na kom učestvuju folklorni ansambli i grupe, orkestri i horovi koji neguju tradiciju i folklor vođanskih Slovaka; *Festival pevača - solista slovačkih izvornih narodnih pesama "Stretnutie v pivnickom poli"* održava se svake godine u Pivnicama; *Dečiji folklorni festival "Zlata brana"* održava se svake godine u Kisaču i okuplja oko 1200 dece.

Kulturno-umetnička društva postoje u brojnim mestima u kojima žive Slovaci u Vojvodini: u Bačkom Petrovcu, Gložanu, Erdeviku, Kulpinu, Kovačici, Kisaču, Staroj Pazovi, Selenči, Pivnici, Padini, Novom Sadu i drugim mestima.

Kulturno-umetnički amaterizam rumunske narodnosti u Vojvodini neguje se u oko 30 kulturno-umetničkih društava i desetak amaterskih pozorišta, od kojih se ističe Savez amaterskih pozorišta Rumuna u AP Vojvodini u Alibunaru koji organizuje najznačajniju pozorišnu manifestaciju *Pozorišni dani Rumuna*.

Društvo za rumunski jezik, književnost i kulturu u Vojvodini, osnovano 1962. godine u Vršcu, strukovna je organizacija koja ima nekoliko aktiva: aktiv nastavnika maternjeg jezika, aktiv učitelja, aktiv prevodilaca, literarni aktiv i aktiv novinara i publicista.

Rumunsko društvo (fondacija) za etnografiju i folklor iz Vojvodine osnovano je 1995. godine u Novom Sadu sa zadatkom da istražuje, čuva, vrednuje i afirmiše književni i muzički folklor, tradiciju i narodne običaje Rumuna u Vojvodini. U okviru društva postoje sekcije za istoriju i narodnu umetnost, etnografiju i folklor, muzikologiju, etnomuzikologiju i koreografski folklor i književni folklor. U Novom Sadu postoji i Centar za otvoreni dijalog Argos.

Ustanova za kulturnu delatnost Dom kulture "Doina" u Uzdinu, osnovan 1953, organizator je mnogih programa kulture rumunske narodnosti. U svom sastavu ima Amatersko pozorište "Todor Krecu Toša", Folklorni ansambl, Narodni orkestar i Galeriju naivnog slikarstva. Uzdinska škola naivnog slikarstva prepoznatljiva je po svojoj inspiraciji folklornom baštinom Rumuna iz Uzdina, njihovim običajima i predanjima. Najistaknutiji umetnici ove škole su: Anujka Maran, Marija Balan, Florika Puja, Ana Onču, Steluca Caran, Ofelia Spariosu, Sofija Bosika, Stela Đura, Viorel Bosika, Adam Mezin i dr. U Uzidnu postoji i kulturno-umetničko društvo Tibiskus.

Kulturno-umetnička i prosvetna društva društva postoje u Vrbasu, Vršcu, Toraku, Pančevu i drugim mestima u kojima Rumuni žive u većem broju.

Matica Rusinska je osnovana 1945. godine u Ruskom Krsturu. To je kulturno-obrazovna i naučna institucija čiji je cilj negovanje jezika, tradicije, kulture i umetnosti Rusina u Vojvodini.

Rusinsko narodno pozorište Petro Riznić Đađa iz Ruskog Krstura osnovano je 1970. godine i ima ulogu profesionalnog pozorišta za rusinsku narodnost u Vojvodini. U okviru ove ustanove razvijena je pozorišna manifestacija *Dramski memorijal "Petar Riznić Đađa"*. U Ruskom Krsturu se od 1961. godine održava se i najpoznatija muzičko-folklorna manifestacija Rusina i Ukrajinaca u Vojvodini *Festival kulture Rusina i Ukrajinaca "Crvena ruža"*. Festival u svom Programu sadrži izložbe, smotru vokalno-instrumentalnih grupa, smotru novih kompozicija u narodnom i zabavnom duhu, muzičko-folklornu manifestaciju dece, susret folklornih ansambala koji neguju rusinsku i ukrajinsku kulturu. Organizator ovog festivala, ali i drugih vidova kulturnog života u Ruskom Krsturu je dom kulture, osnovan 1870. godine. Danas u svom sastavu ova ustanova ima biblioteku, zavičajni muzej, pozorišni, muzički i folklorni ansambl.

Značajna kulturna manifestacija Rusina u Vojvodini je Kucurska žetva - manifestacija izvornog folklora, pesme i običaja Rusina i Ukrajinaca Vojvodine. Večeri folklornih ansambala prethodi defile ulicama Kucure u kojem se prikazuju stare žetelačke mašine, alati i običaji vojvođanske žetve. Organizator ovog značajnog kulturnog događaja je kulturno-umetničko društvo Žetva.

Društvo za rusinski jezik, književnost i kulturu osnovano je 1970. godine u Novom Sadu sa ciljem da neguje rusinski jezik i kulturu. Uloga ovog društva u razvoju kulturnog identiteta Rusina je organizacija naučno-istraživački rad, naučnih simpozijuma i savetovanja, obeležavanje značajnih godišnjice i ličnosti iz istorije i kulture Rusina u Vojvodini. Pored ove institucije u Novom Sadu su osnovane i druge kulturne institucije Rusina: Savez Rusina i Ukrajinaca Srbije i Rusinsko kulturno prosvetno društvo.

Kulturno-umetnička i prosvetna društva Rusina postoje i u Kuli (KUD Gabrijel Kostelnik), Vrbasu (KPD Karpati), Sremskoj Mitrovici (Društvo Rusnacoh) i Subotici (Društvo Rusina).

Ukrajinci imaju nekoliko kulturno-umetničkih udruženja od kojih su najznačajniji Društvo za ukrajinski jezik i kulturu iz Novog Sada, KUD Taras Ševčenko iz Đurđeva, KUD Ivan Senjug iz Kule, KPD Karpati iz Vrbasa.

Osim Matice romske koja je osnovana 1996. godine u Novom Sadu, a cilj ove kulturne organizacije je stvaranje uslova za obrazovanje, informisanje i izdavačku delatnost na romskom jeziku, pripadnici romske nacionalne manjine svoj kulturni identitet i tradiciju uglavnom razvijaju preko udruženja građana koja postoje u velikom broju naselja širom Srbije.

Romi u Vojvodini su imaju udruženja građana u većem broju gradova i naselja: u Apatinu, Beočinu, Deronjama, Đurđevu, Gospođincima, Novom Sadu, Novom Bečeju, Novim Karlovcima, Mokrinu, Vršcu, Subotici, Starim Banovcima, Sonti, Čurugu, Kikindi, Zrenjaninu, Žitištu, Žablju, Srbobranu, Sivcu, Šidu.

Festival bunjevačkog narodnog stvaralaštva održava se svake godine u mestima u opštini Subotica: Bajmok, Tavankut, Đurđin, Žednik, Ljutovo, Aleksandrovo i Mali Bajmok, a potom i u samom gradu Subotica. Organizator ove manifestacije je kulturno umetničko društvo Bunjevka iz Subotice. Kako većina Bunjevaca živi na teritoriji ove opštine, tamo postoji i najveći broj kulturnih udruženja i institucija: Bunjevačka matica, Bunjevački kulturni centar (postoji i u Tavankutu i Bajmoku), Bunjevačko kolo (postoji i u Somboru). I u drugim mestima naseljenim pripadnicima bunjevačke manjine postoje slične institucije: u naselju Svetozar Miletić postoji kulturno-umetničko društvo Lemeš, a u Tavankutu društvo Bunjevačka grana.

Društvo za nemački jezik, književnost i kulturu, osnovano 1998. godine u Novom Sadu, neguje nemački jezik, književnost i kulturu, a izdaje i časopis "Mostovi kulture" (na srpskom i nemačkom jeziku). U Novom Sadu postoji i udruženje Donau, osnovano 2000. godine sa ciljem da neguje identitet, jezik, kulturu i običaje Nemaca u Vojvodini. U Sremskim Karlovcima radi Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlovtz, a u Zrenjaninu je Nemačko udruženje Bečkerek i Nemački kulturni centar Banat.

Jevreji su širom Srbije organizovani u Jevrejske opštine preko kojih ostvaruju prava u vezi sa održanjem kulturnog identiteta. U Vojvodini postoji i Savez pančevačkih Jevreja.

U Novom Sadu postoji Matica Aškalijska i Društvo za bugarski jezik, književnost i kulturu.

Pripadnici češke nacionalne manjine u Vojvodini imaju institucije kulture u Beloj Crkvi, jedinoj opštini gde žive u većem broju. To su Kulturno prosvetno društvo Česi južnog Banata i Češka beseda.

Makedonci u većem broju žive u opštini Pančevo u mestu Jabuka, gde radi dom kulture Kočo Racin čiji kulturni program se ostvaruje u cilju očuvanja kulture i tradicije Makedonaca u ovom mestu. Društvo makedonsko-srpskog prijateljstva je u Zrenjaninu, a u Plandištu postoji KUD Vuk Karadžić.

Pripadnici bošnjačke manjine osnovali su nekoliko organizacija kojima je cilj afirmacija bošnjačke kulture. Najznačajnije su Matica Bošnjaka Sandžaka, Centar za bošnjačke studije, Društvo za nauku i kulturu Bošnjaka "Ikre", Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", hor Đulistan, Udruženje Bošnjaka Sandžaka - Sarajevo. Pored kulturnih udruženja postoje i stručna udruženja - Udruženje pisaca Sandžaka, Udruženje novinara Sandžaka, Sandžačko udruženje likovnih umetnika, Udruženje prosvetnih radnika Sjenice, Tutina i Novog Pazara, Udruženje studenata Sandžaka i Regionalno pozorište.

Politika multikulturalnosti: integracija ili segregacija

Položaj i život pripadnika nacionalnih manjina u lokalnim samoupravama u Srbiji uslovljen je kako prilikama koje se na normativnom, društvenom i političkom planu odvijaju u široj društvenoj zajednici, tako i događajima koji se odvijaju u lokalnim zajednicama. Poput ostalih građana, pripadnici nacionalnih manjina često su u prilici da ne raspolažu efikasnim mehanizmima uticaja na donošenje odluka centralnih i lokalnih vlasti kojima se direktno utiče na njihovu budućnost. Međutim, za razliku od građana koji pripadaju srpskoj etničkoj zajednici, pripadnici nacionalnih manjina ostaju najčešće i izvan odlučivanja o kulturnoj politici svoje etničke zajednice na osnovu koje bi trebalo da neguju i prenose potomcima maternji jezik i matičnu tradiciju i kulturu. Utoliko je njihov društveni položaj kompleksniji i podložan nejednakom tretmanu od strane javnih institucija.

Multietničko društvo u Srbiji je podeljeno i segmentirano, a ravni posmatranja međusobnih etničkih nerazumevanja uslovljene su prazninom koju su stvorile institucije uporno odbijajući da sagledaju prirodu multikulturalnosti u zemlji i da na relevantnim pokazateljima osmisle odgovarajuću razvojnu politiku. U prilog ovakvoj konstataciji su činjenice o političkom predstavljanju nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini od prvih višestranačkih izbora do parlamentarnih izbora 2004. godine. Naime, zahvaljujući nasleđu sedme i osme decenije XX veka, tokom kojih je u drugoj, socijalističkoj, Jugoslaviji uprkos jednopartijskom autoritarizmu, ostvaren visok stepen zaštite etnokulturnih identiteta manjina i obezbeđena njihova participacija u partijskom i državnom aparatu, nacionalne manjine su se brzo prilagodile kvazi-demokratskim uslovima i osnovale brojne političke stranke koje su i u uslovima većinskog izbornog sistema osvajale mandate u parlamentarnim sazivima. Od izbora do izbora, broj poslanika izabranih sa lista manjinskih političkih partija se neprestano smanjivao, a na izborima 2000. i 2003. godine kandidati sa lista političkih partija nacionalnih manjina nisu osvojili ni jedan mandat. Razloge ovakvog stanja trebalo bi tražiti, kako u programima, radu i sopstve-

nim slabostima samih političkih stranaka nacionalnih manjina, tako i u opštim nepovoljnim političkim prilikama u kojima se razvija više-stranački život u Srbiji.

Sledeći lako uočljiv parametar nepovoljnih institucionalnih uslova položaja nacionalnih manjina je politika dvostrukih standarda koju javne institucije vode u vezi sa politikom multikulturalnosti, različito tretirajući položaj manjinskih zajednica u Vojvodini, od položaja manjina u centralnoj Srbiji. Pri tome olako se prenebregava činjenica da u centralnoj Srbiji žive brojne etničke zajednice poput Albanaca, Bošnjaka, Roma i Vlaha, nasuprot vojvođanskom etno-kulturnom košu u kojem se brojem izdvajaju Mađari i Hrvati. Uprkos činjenici da su prava nacionalnih manjina daleko bolje implementirana u AP Vojvodini u odnosu na centralnu Srbiju i da postoje različiti uslovi za razvoj kulturne autonomije nacionalnih manjina u okviru iste države, ne preduzimaju se mere kojima bi se u dogledno vreme stvorili normativni i društveni uslovi u kojima bi svi građani pripadnici nacionalnih manjina imali jednake šanse za razvoj sopstvene kulture. Naprotiv, mere afirmativne akcije i čvršća institucionalna, normativna i kadrovska infrastruktura podstiču se u Vojvodini, odnosno u razvijenijem sistemu implementacije prava nacionalnih manjina.

Treća uporišna tačka kritike politike multikulturalnosti u Srbiji predstavlja latentni institucionalni i društveni stav da država i većinski narod priznavanjem specifičnih etno-kulturnih prava čine određene ustupke nacionalnim manjinama. Ovakav stav, koji proizilazi iz negativnih iskustava u većinsko-manjinskim odnosima u Srbiji i osećanja da zbog multikulturalne prirode zajednice niko nije previše srećan, neoprezno je afirmisan kroz državnu kampanju tolerancije različitosti. Svojevremeno efektivna marketinška kampanja uputila je jasnu poruku da je različitost dovoljno trpeti i prikrivenu poruku da je nije nužno razumeti. Međutim stabilno društvo različitost, posebno etno-kulturnu, mora prihvatiti sa svim manama i prednostima koje bi trebalo tražiti u limitrofnim prožimanjima kultura. Svako predominantno insistiranje na različitosti i toleranciji kao dovoljnom uslovu povoljnih društvenih odnosa predstavlja takođe prepreku stabilnom društvenom razvoju. Posledice takve politike, koja je osmišljena tokom poslednje demokratske tranzicije u Srbije su društvena segregacija čija vertikala poluta kako većinsko-manjinske odnose, tako i međusob-

ne odnose među različitim manjinskim zajednicama, ali i unutar svake manjinske zajednice ponaosob.

Najzad, iz opštih društvenih i političkih prilika slede sledeće dve pojave koje takođe ukazuju na brojne slabosti politike prema nacionalnim manjinama. Prva se odnosi na način i sadržaj donošenja normativnih rešenja u vezi sa zaštitom nacionalnih manjina, a druga na njihovu implementaciju u lokalnim zajednicama.

U vezi sa donošenjem ustavno-pravnih rešenja kojima se nastoji urediti položaj nacionalnih manjina treba naglasiti da on na najbolji način odražava paternalistički odnos institucija prema građanima. Naime, pre prihvatanja međunarodnih standarda zaštite prava nacionalnih manjina, donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina ili višegodišnje ustavne transformacije, ni jedna institucija se nije obratila građanima sa pitanjem u kakvoj multikulturalnoj zajednici žele da žive. Niko se nije potrudio da objasni građanima šta znači promena ustavnog habitusa države u smislu odstupanja od građanskog principa organizacije države i njenog utemeljenja na konceptu nacionalne i kulturne supremacije većinskog naroda. Još manje je razmišljano o mehanizmima usaglašavanja različitih društvenih koncepata etno-kulturnih zajednica i jačanja kohezivnih veza. Mišljenje o manjinskim etno-kulturnim grupama kao prepreci demokratskog razvoja koje je uvreženo među pripadnicima svake većine u širem regionu, pojačano je u Srbiji isključivanjem manjinskih zajednica iz efektivnog odlučivanja o svom položaju.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina rezultat je ideja koje je nametnuo deo političke elite, politički dobro organizovana, stručno i kadrovski osposobljena, brojne i od matične zemlje podržane mađarske nacionalne zajednice i kompromisa koje je tadašnja javna uprava, pod pritiskom međunarodne zajednice koja je očekivala znak demokratskog napretka u vezi sa zaštitom ljudskim i manjinskih prava, činila sa političkim partijama i parlamentarnim poslaničkim klubovima. U javnoj raspravi o sadržaju Zakona učestvovali su i predstavnici nacionalnih manjina i stručnjaci, ali njihovi predlozi ne samo što nisu razmatrani već se o njih oglušilo, verovatno zbog toga što je bilo prihvatljivije doneti deklarativni zakon, nego osmisliti sveobuhvatnu politiku. Da se razmišljalo o dugoročnim rešenjima i vremenu i okolnostima u kojima je Zakon donet, prethodila bi mu šira javna rasprava i deklaracija ili neki drugi dokument Narod-

ne skupštine ili oba doma tadašnjeg saveznog parlamenta u vezi sa opštim društvenim opredeljenjem da se uredi pitanja položaja nacionalnih manjina. Suprotno tome, donet je zakon deklarativnog karaktera koji je teško implementirati u društvenom životu, a kojim je otvoreno više nedorečenih pitanja.

Najvažnije među njima odnosi se na legitimnost nacionalnih saveta nacionalnih manjina koja se može osporavati bar na dve osnove - u pogledu načina izbora članova saveta i nivoa organizovanja manjinskih samouprava. Naime, posredni izbori članova nacionalnih saveta zasnovani na skupštinama elektora od kojih većina legitimnost crpi iz mandata koji su osvojili na redovnim izborima. Vlasnici njihovih mandata su političke partije i prenošenje političke legitimnosti na nivo specifičnih prava iz domena kulturne autonomije u suprotnosti je sa principima na kojima počiva ovaj institut. Predominantan i direktan uticaj političkih partija na rad manjinskih samouprava uvodi u polje kulturne autonomije pitanja marginalizacije političkih neistomišljenika unutar manjinske zajednice, zanemarivanja interesa članova zajednice koji žive disperzirani u odnosu na tradicionalne centre manjinske kulture i kontrole resursa koji po definiciji kulturne autonomije pripadaju svim građanima pripadnicima određene etno-kulturne zajednice. S druge strane manjinske samouprave se konstituišu isključivo na nacionalnom nivou i nemaju uporište u lokalnim zajednicama nacionalnih manjina, koje bi trebalo da budu korisnici i kreatori mera kulturne autonomije.

Pored ovih pitanja Zakon nije u potpunosti uredio nadležnosti nacionalnih saveta, njihov odnos sa državnim i lokalnim vlastima, kriterijume i modalitete finansiranja i drugo. Ukoliko se tome doda da sadržaj Zakona nikada nije odgovarajuće razrađen i podržan odredbama drugih relevantnih zakona, a da mnoge predviđene zakonske obaveze nisu sprovedene u praksi jasno je da je ostalo mnogo toga nedovršenog u vezi sa osmišljavanjem odgovarajuće politike multikulturalnosti.

Donošenje Ustava Srbije trebao bi da unese pravni red u ovoj oblasti, ali ukoliko se odgovorno ne pristupi izgradnji institucionalnog sistema zaštite etno-kulturnih identiteta, koji podrazumeva rekonceptualizaciju obrazovnog, kulturnog i medijskog sistema društveni razvoj će zavisiti od hirovite ćudi etniciteta. U tom smislu po-

trebno je postići bazični konsenzus o organizaciji društvenog života i državnog ustrojstva zemlje.

U ovom trenutku, evidentno je da je izostalo osmišljavanje celovite politike multikulturalnosti koja obuhvata, ne samo normativno uređenje položaja nacionalnih manjina, već i njihov odnos sa većinskim stanovništvom i mesto u složenom spletu društvenih odnosa. Osnovu takve politike predstavljaju primeri dobre prakse u pojedinim multietničkim područjima i lokalnim zajednicama u kojima se meštani još uvek sporazumevaju na različitim jezicima, a etno-kulturne različitosti se ne doživljavaju kao po prirodi stvari nepremostive prepreke. Na žalost institucionalni sistem na kojem počiva implementacija politike multikulturalnosti u lokalnim zajednicama počiva na krhkim lokalnim resursima i nedorečenim normativnim rešenjima. U nekim slučajevima, u uslovima imaginarne politike multikulturalnosti, dosledno insistiranje na implementaciji pojedinih prava nacionalnih manjina, može izazvati lokalne netrpeljivosti koje poreklo imaju u događajima u prošlosti.

Dakle, svako insistiranje, kako na poimanju multikulturalnosti i etniciteta kao bremena u društvenim odnosima, tako i na pre naglašenoj ulozi etno-kulturnih specifičnosti, isključuje integrativni društveni razvoj čiji inicijatori bi trebali da budu građani bez obzira na svoje etno-kulturno poreklo.

Literatura

- Almond, Gabriel & Verba, Sindy, *Civic Culture*, Princeton University Press, 1963.
- Anderson, Benedict, *Zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Baubock, R, *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*, London, 1994.
- Bašić, Goran i Jakšić, Božidar, *Umetnost preživljavanja - gde i kako žive Romi U Srbiji* Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005.
- Bašić, Goran, *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu*, CIE, Beograd, 2006.
- Bašić, Goran i Crnjanski, Katarina, *Lokalna demokratija i multikulturalnost*, CIE, Beograd, 2006.
- Bašić, Goran, *Položaj Bošnjaka u Sandžaku*, CAA, Beograd, 2002
- Biber, Florian i Winterhagen, Jenni, *Ethnic Violence in Voivodina: Glitch of Harbinger of Conflicts to Come*, ECMI, 206.
- Dal, Robert, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
- Devetak, Silvo, Flere, Sergej i Seewann Gerhard, eds., *Small nations and ethnic minorities in an emerging Europe*, Slavica Verlag dr Anton Kovač, Munchen, 1993.
- Gatman, Ejmi, *Multikulturalizam*, Centar za multikulturalizam, Novi Sad, 2003
- Gellner, Ernest, *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals*, Penguin Books, 1996.
- Gelner, Ernest, *Uvijeti slobode*, Politička kultura, Zagreb, 2001.
- Golubović, Zagorka; Kuzmanović, Bora; Vasović, Mirjana, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, IDN, Beograd, 1995.
- Habsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, 1990.
- Horowitz, L. Donald, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley,

1985.

- Hutchinson, J; Smith, D.A. ed. *Nationalism*, Oxford University Press, 1994.
- Korelec, Ana, *Mediji manjina kao deo informaciono-komunikacionog sistema u Srbiji*, seminarski rad na posle diplomskim studijama Fakulteta političkih nauka, Beograd, jul, 2006.
- Kymlicka, Will, *The Right of Minority Cultures*, Oxford University Press, 1995.
- Kymlicka, Will, *Politics in Vernacular: Multiculturalism and Citizenship*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Kymlicka, Wil, Opalski, Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
- Kimlika, Vil, *Multikulturalno građanstvo*, CMK, Novi Sad, 2001.
- Lutovac, Zoran, ur., *Političke stranke u Srbiji - struktura i funkcionisanje*, FES, Beograd, 2005.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Macura, Miloš, ur., *Položaj nacionalnih manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, SANU, Naučni skupovi, knj. LXXXIV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 19, Beograd, 1996.
- Milosavljević, Bogoljub, *Sistem lokalne samouprave u Srbiji*, SKOG, Beograda, 2005.
- Muminović, Rasim, *Povjesni usud sandžačkih Bošnjaka, u Sandžak na putu autonomije*, Sarajevo, 1995.
- Valić-Nedeljković, Dubravka, *Mediji i manjine u Srbiji*, www.mediaonline.ba
- Oros, Janoš, *Službena upotreba jezika i pisma u AP Vojvodini*, rad u štampi, predstavljen na međunarodnom naučnom skupu *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji, Srpska akademija nauka i umetnosti*, 2005. godine
- Wadenfels, *U mrežama životnog svijeta*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
- Walcer, Michael, *On Tolerantion*, Yale University Press, New Haven, 1997.

- Đurić, Živka, *Lokalna uprava u Srbiji i Crnoj Gori*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Šandor, Pal, *Koncept manjinske samouprave DZVM*, u Miloš Macura, ur., *Položaj manjina u SRJ*, SANU, Beograd, 1995.
- Žolt, Lazar i Koković, Dragan, *Etnička distanca u Vojvodini*, Sociološki pregled, No. 3, jul-septembar 2005.